BESLOTEN TUIN

C.S. LEWIS ALS LEERMEESTER

Dr. Ewald Mackay

'Er is geen mens. Een lichte najaarsnevel
geeft aan de atmosfeer die tijdeloosheid
die er in een besloten hof kan zijn'.

(Ida G.M. Gerhardt, *Dolen en dromen*)

Voor de (oud-)studenten van Driestar Hogeschool!

Inhoud

Voorwoord

Inleiding

1. The Golden Valley. Verlangen naar de tuin

1. Inleiding. De tuin als oerbeeld
2. Kindertijd (1898 – 1910)
3. Jeugd (1910 – 1917)
4. Studie- en oorlogstijd (1917 – 1925)
5. Beginnend docentschap in Oxford (1925 – 1931)
6. Conclusie

2. De schaduwtuin. Denken over de wereld

1. Inleiding. Spreken over de Tuinman
2. Lewis als christelijk denker (1931 - 1951)
3. Het probleem van het lijden
4. Lewis' leven met Joy Davidman (1952 – 1962)
5. A Grief Observed
6. Conclusie

3. Besloten tuin. Lesgeven aan de studenten

1. Inleiding. De kweekschool van Lewis
2. Lewis als leraar
3. De inhoud van Lewis' leermeesterschap
4. 'En hij wendde zich naar de eeuwige Bron' (1962 – 1963)
5. In de spiegel van Lewis' leermeesterschap
6. Conclusie

Slotconclusie

Voorwoord

Aan de pabo van de Driestar Hogeschool worden studenten opgeleid tot onderwijzer. Vroeger heette onze school geen 'pabo' maar 'kweekschool'. Het woord 'kweekschool' draagt het beeld in zich van een tuin met vruchtbare grond. Helaas is dit woord uit de naamgeving van onze school verdwenen, maar de zaak is nog dezelfde gebleven: onze school is een tuin waarin je moet groeien tot meesterschap (m/v) zodat je in de toekomst jouw leerlingen tot bloei kunt brengen!

Het beeld van de tuin verwijst naar een ommuurde of besloten hof van rust en vrede - denk aan de middeleeuwse kloostertuin of *hortus conclusus*. Deze besloten hof heeft iets paradijselijks. Wanneer je in zo'n hof bent, kan er – temidden van de verwilderde tuin van de wereld – even een verlangen naar het paradijs in je opkomen.

Voor C.S. Lewis was het beeld van de tuin zeer belangrijk. Hij gaf er vaak les over in de 'kweektuin' van Oxford en Cambridge. In dit boekje gaat het – naar vorm en inhoud – over zijn leermeesterschap. Nu je de pabo gaat verlaten, geven we het je als een klein geschenk mee. Met genoegen dragen wij - als tuinmannen en tuinvrouwen van de Driestar Hogeschool - dit boekje aan jullie op!

Zonder de Driestar Hogeschool zou dit boekje niet geschreven zijn. Dank daarom aan onze 'kweekschool'! Dank aan W. Lindhout, manager van onze pabo, voor de ruimte die hij bood voor het schrijven van dit boekje en voor de goede gesprekken die we rondom het schrijven ervan hebben gehad. Dank aan W. Moen MSc voor zijn prettige en efficiënte begeleiding van het drukproces van dit boekje. Dank aan Mw. J. Mudde-Kievit voor de zorgvuldige tekstcorrectie van dit boek. Dank tenslotte aan de (oud-)studenten voor alle goede uren die we met elkaar hier op school mochten hebben!

Inleiding

In dit boekje vertoeven we in de figuurlijke tuin van Lewis: wie is hij als mens en als leraar en wat is de vorm en inhoud van zijn leermeesterschap? De metafoor van de tuin is hierbij naar mijn overtuiging een adequaat beeld waarin Lewis' leermeesterschap naar vorm en inhoud kan worden beschreven[1]. Veelvuldig spreekt hij in zijn werk in letterlijke en figuurlijke zin over een tuin en ook op indirecte manier speelt de tuin vaak een rol in zijn denken. Daarom is het gerechtvaardigd om vanuit deze metafoor over Lewis te spreken en er in zekere zin zijn gehele denken en leven onder te vatten. Ik beoog hierbij niet zozeer om iets geheel nieuws te zeggen of om naar volledigheid te streven – er is al heel veel over Lewis gezegd[2] – maar om in beknopte zin vanuit het perspectief van de tuinmetafoor een beeld van Lewis als leermeester te schetsen. Leven en denken, lesgeven en schrijven zijn bij Lewis een eenheid. In de persoon van Lewis is dit alles omvat en besloten, net als dit bij ons als (toekomstige) leermeesters het geval is. In het onderwijs aan de kinderen over het geheim van de werkelijkheid klinkt immers altijd de gehele persoon van de onderwijzer mee! Laten we daarom een bezoek brengen aan de tuin van Lewis!

We beginnen in de eerste rondwandeling door de tuin met Lewis' levensgeschiedenis tot aan zijn leermeesterschap (hoofdstuk 1). Hierin zullen we zien hoe hij opgroeit en wat voor onderwijs hij zelf ontvangt. We zien hier Lewis als de leerling die hij geweest is. We zullen hierbij zien hoe al vanaf zijn kindertijd het beeld van de tuin in zijn fantasie en denken een grote rol speelt en wat de betekenis van dit beeld van de tuin in Lewis' denken en leven is. We zullen zien wat hij ten diepste zoekt en waarnaar hij verlangt in zijn vroege levensreis en hoe hij uiteindelijk zijn rustpunt vindt in God. Deze vroege ervaringen vormen een belangrijke bron voor zijn latere leraarschap.

We vervolgen met een tweede bezoek aan de tuin. Hier zullen we zien hoe Lewis een leermeester wordt voor gelovigen en atheïsten (hoofdstuk 2). Hij probeert in boeken en lezingen een leermeester tot Christus te zijn voor mensen die worstelen met de grote vragen van het leven, in het bijzonder de vraag naar het lijden: hoe kon de wereld, die als een paradijselijke tuin is begonnen, zozeer verwilderen tot een *Shadowlands*? We zullen aan de hand van de metafoor van de tuin zien hoe Lewis een bepaald wereldbeeld opbouwt dat het gehele bestaan van schepping tot herschepping omvat. Zijn eigen levensgeschiedenis loopt hier doorheen: hij krijgt zelf veelvuldig met het lijden te maken, vooral gedurende de tijd van zijn late liefde met Joy Davidman.

We sluiten af met een derde bezoek aan de tuin. Hier zien we Lewis lesgeven aan zijn studenten in Oxford en later ook in Cambridge (hoofdstuk 3). We nemen plaats temidden van zijn studenten en kijken hoe hij lesgeeft en waarover hij doceert. Wat voor een leraar is hij? We zullen stilstaan bij zijn idealen van het leraarschap, zoals die oplichten in wat zijn leerlingen over hem zeggen of in wat hij zelf erover schrijft. Waarover gaan zijn lessen? We zullen kijken naar enkele van zijn lessen over middeleeuwse tuinen, waarin zoveel symboliek van christelijk denken besloten ligt.
Tegelijk kijken we niet alleen op afstand maar we stellen onszelf de vraag wat de betekenis van Lewis' leermeesterschap is voor ons als onderwijzers vandaag? We blikken als het ware in de spiegel van Lewis en zien daarin niet alleen hem maar ook onszelf: is dat in wezen niet wat we altijd doen wanneer we onderwijs geven aan leerlingen?!

We brengen tenslotte de oogst van dit alles in de Slotconclusie bijeen.

---

[1] Zie hiervoor 'Apologie van Zijn liefde. C.S. Lewis en de verdediging van het christelijk geloof' - waarin ik deze metafoor van de tuin terloops gebruik - in: Ewald Mackay, *Gedenkstenen in de Jordaan. Opstellen over geschiedenis, traditie en cultuur*, Heerenveen, 2000, 148 – 152 (*Reformatorisch Dagblad*, 9 XI 1998).

[2] Er is ook wel een en ander geschreven over Lewis' gebruik van de tuinmetafoor, zo ten aanzien van de Narniaverhalen door Salwa Khoddam, 'The Enclosed Garden in C.S. Lewis' The Chronicles of Narnia', in*: In Pursuit of Truth. A Journal of Christian Scholarship*, zie www.cslewis.org/journal. Zij stelt in dit artikel dat Lewis' beeld van de tuin verwijst naar 1) de paradijstuin (zo in *The Magician's Nephew*), 2) de ziel van de gelovige en de Kerk als het geheel van alle gelovige zielen (zo in *The Voyage of the Dawn Treader*) en3) het hemelse Jeruzalem (zo in *The Last Battle*).
Zie ook Mary Ellen Pitts, 'The Motif of the Garden in the Novels of J.R.R. Tolkine, Charles Williams and C.C. Lewis', in: *Mythlore: A Journal of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, Charles Williams and Mythopoeic Literature*.
Zie over de tuinmetafoor in het algemeen: G.A. Bartlett, *The Earthly Paradise and Renaissance Epic*, New York / Norton, 1989.

Hoofdstuk 1. The Golden Valley. Verlangen naar de tuin

1. Inleiding. De tuin als oerbeeld

We wandelen de tuin van Lewis binnen en in een hoek van de tuin gaan we zitten onder een boom om daar een eerste indruk te krijgen van Lewis' levensreis. We zullen iets van zijn zoektocht gedurende zijn kindertijd (paragraaf 2), jeugd (paragraaf 3), studie- en oorlogstijd (paragraaf 4) en docentschap (paragraaf 5) zien, waarna we langs deze weg zullen ontdekken waar Lewis' zoektocht in uitmondt (paragraaf 6).

We beginnen met een gedeelte uit de geschriften van Lewis zelf, waarin het beeld van de tuin centraal staat – een beeld dat zozeer zijn gehele zoeken en denken stempelt en kleurt. Het betreft een gedeelte uit Lewis' boek *De kromme en de rechte weg* (*The Pilgrim's Regress*). In dit boek komt de volgende scène voor:

> *'Nu droomde ik dat Hans op een morgen naar buiten ging en probeerde op straat te spelen en zijn zorgen te vergeten; maar telkens schoten hem de regels weer te binnen, zodat er weinig van terechtkwam. Hij ging echter steeds een paar meter verder, tot hij plotseling om zich heen keek en zag dat hij zo ver van huis was dat hij dat deel van de weg niet eerder had gezien. Toen klonk het geluid van een muziekinstrument, het leek van achter hem te komen, heel mooi en heel kort, als één enkele klepelslag van een klok, of tokkeling van een snaar en daarna een vol en helder stemgeluid – zo hoog en vreemd dat hij dacht dat de stem heel in de verte klonk, verder dan de sterren. De stem zei: Kom. Toen zag Hans dat er een stenen muur langs dit stuk van de weg stond; maar er zat (wat hij in een tuinmuur nog nooit had gezien) een venster in. Het was een venster zonder glas en zonder tralies; alleen maar een vierkant gat in de muur. Daar doorheen zag hij een groen bos, vol sleutelbloemen; en plotseling herinnerde hij zich, ooit een ander bos in te zijn gegaan om daar sleutelbloemen te plukken, als kind, zeer lang geleden – zó lang dat de herinnering zelfs op het moment dat zij optrad niet grijpbaar leek. Terwijl hij zijn best deed om erbij te komen, kwam er van achter het bos iets op hem af dat liefelijk was en ook stekend, van zo'n scherpte dat hij ogenblikkelijk dat huis van zijn vader vergat, en zijn moeder, en de angst voor de Landheer en de druk van de regels. Heel zijn denken werd ontruimd. Het volgende ogenblik bleek dat hij stond te snikken, en de zon was weg; en wat hem overkomen was kon hij zich niet goed herinneren, ook niet of het in dit bos was geweest of in dat andere bos toen hij kind was. Hij meende dat een nevel die aan de andere kant van het bos lag heel even was opgegaan en dat hij door de opening heen een kalme zee had gezien, en in die zee een eiland, waar het egale gras omlaag glooide tot aan de baaien, en uit de bosjes gluurden kleinborstige orestiaden (bosnimfen, EM), wijs als goden en zichzelf onbewust als dieren, en statige tovenaars met baarden tot de voeten zaten daar op groene zetels tussen het geboomte. Maar terwijl hij zich het beeld van deze dingen vormde wist hij al half dat ze niet leken op wat hij had gezien – ja, dat hem iets overkomen was dat helemaal geen zien mocht heten. Maar hij was te jong om acht te slaan op dit onderscheid; te leeg ook, nu de grenzeloze liefelijkheid voorbij was, om niet alles wat ervan achter bleef gretig vast te houden. Hij voelde nog geen neiging om het bos in te gaan; en even later ging hij naar huis, in de greep van een sombere opwinding, en zei bij zichzelf wel duizendmaal: 'Nu weet ik wat ik wil'. De eerste keer dat hij het zei besefte hij dat het niet helemaal waar was; maar nog voor hij naar bed ging geloofde hij het zelf'[3].*

In deze scène gaat het over een jongen, Hans, die iets bijzonders meemaakt. Hij dwaalt van huis weg en komt langs een ommuurde tuin, een besloten tuin. Deze tuin heeft echter een venster in de muur en wanneer Hans daar doorheen kijkt ziet hij een zee en daarin een eiland met bomen. Op het moment dat hij dit ziet herinnert hij zich dat hij iets soortgelijks eerder gezien heeft. Het beeld van de ommuurde tuin doet hem aan iets van vroeger denken.

Misschien herken je dit wel. Het hoeft niet letterlijk een beeld van een tuin te zijn, het kan ook een ander beeld zijn. Misschien voel je aan wat Lewis hier verwoordt. Het kan ons soms zomaar overkomen als we ergens op vakantie zijn en door een bos wandelen dat we ineens

---

[3] C.S. Lewis, *De kromme en de rechte weg*, Franeker, z.j. (1933), 28 – 29.

bij een volkomen verstild meertje aan komen. Of wanneer we in de bergen zijn en we na veel en zwaar klimmen de top bereiken en dat we dan stil worden van het vergezicht van de bergen en de eeuwige sneeuw. Of wanneer we de top van een duin beklimmen en dan ineens de immense zee zien in alle tinten blauw. Je wordt dan even helemaal stil en diep vanbinnen voel je iets, ja wat eigenlijk precies? Een gevoel van iets volkomens, iets volmaakts, het is even zoals het in de wereld zou moeten zijn.
Je zou dit een *transcendente* ervaring kunnen noemen, 'Transcenderen' betekent letterlijk 'overstijgen'. Een overstijgende ervaring is een ervaring van iets heel bijzonders, iets hogers, die door de 'gewone' of 'immanente' dingen soms kan worden opgeroepen.

Heel vaak is dit de ervaring van een paradijselijke tuin, een eiland of een vallei tussen de bergen. Blijkbaar dragen we ergens diep in ons vanbinnen iets met ons mee dat bij het zien van zo'n tuin of vallei of eiland wordt wakker geschud. De Zwitserse psychiater Carl Gustav Jung heeft een dergelijk beeld dat we in ons dragen een 'oerbeeld' of 'archetype' genoemd[4].

Je hoeft in zekere zin niet eens letterlijk zo'n landschap te zien. Het kan ook in een droom gebeuren of als je een boek leest. Ik had zelf als kind een boek van Walt Disney, *Wonderen der natuur*, dat ik voor mijn tiende verjaardag van mijn ouders had gekregen. Ik bladerde het door en ineens werd ik getroffen door een plaat van een prachtige paradijselijke tuin, vol planten, bloemen, stenen en een smal beekje. Uren heb ik naar die plaat zitten staren en tot vandaag pak ik zo nu en dan even dat boek om weer die plaat op te zoeken. Ik denk dat hij iets van een verlangen in mij wakker schudde: een verlangen naar een overstijgende ervaring. Van dit verlangen was deze tuin het oerbeeld.

In het hierboven geciteerde stukje staat een opmerkelijke zin: '... dat hem iets was overkomen dat helemaal geen zien mocht heten'. Het gaat hier niet om een uiterlijk zien op zichzelf maar het uiterlijke zien is een innerlijk zien. Hans ziet met de ogen van de ziel.
Ten diepste is de tuin hier het beeld van de paradijstuin. Het oerbeeld van de tuin dat wij in ons dragen is het archetype van het paradijs. We dragen iets van het verlangen daarnaar nog altijd in ons. We herinneren het ons in zekere zin dat daar onze oorsprong ligt. Dit oerbeeld komt in heel veel oude mythen en paradijsverhalen van de oude culturen terug. Ook in het Hooglied heeft de besloten hof of tuin een belangrijke plaats. Hier is het de hof der liefde. Deze hof der liefde is in zijn letterlijke zin de menselijke liefde die we van God als scheppingsgave hebben ontvangen. Zij is tevens in geestelijke zin beeld van het geloof en van de Kerk: zij wacht als een bruid op de vereniging met de Bruidegom in het hemels paradijs. De 'stille wateren' van Psalm 23 roepen het verlangen naar het paradijs wakker.

Het beeld van de tuin komt ook terug in de moderne cultuur. In romans, gedichten, schilderijen, muziek, films en toneelstukken wordt heel vaak verwezen naar een hogere ervaring, een overstijgende werkelijkheid. Meestal is het dan beeld van de werkelijkheid van de verbeelding, de droom - zo bij de Romantiek in de negentiende eeuw - en van het onbereikbare: van een wereld waar je niet bij kan komen en waardoor je in een toestand van melancholie verkeert.

Voor Lewis betekent het verlangen van Hans echter geen droom maar iets dat naar een reële andere wereld verwijst. Lewis drukt met het verhaal over Hans iets uit dat in zijn leven van grote betekenis is geweest. Voor hem zijn er van jongs af aan dergelijke overstijgende momenten geweest. Hij noemt dat momenten van *Joy*, van *Vreugde*. Op zijn kamer in het ouderlijk huis had hij een plaat aan de muur hangen van *The Golden Valley*, een foto van een prachtig Engels landschap. Deze Gouden Vallei riep bij hem een overstijgende ervaring op, vergelijkbaar met de ervaring van Hans.
Hans, ofwel de zoekende Lewis, weet niet goed wat de tuin of de Gouden Vallei oproept. Is het geluk? Is het iets anders? Hij weet wel dat dit is waarnaar hij verlangt. Hij weet dat hij op zoek moet gaan naar het voorwerp of object van dit verlangen. Hij weet wat hij wil, ook al is het object van die wil nog onbepaald. Hij gaat daarom op zoek naar meer van dergelijke transcendente ervaringen van de tuin.

Ik denk dat met behulp van dit archetype van de tuin het jonge leven van Lewis heel goed is te typeren. De jonge Lewis is altijd op zoek geweest naar iets waarvan hij niet helemaal wist wat het was en waarvan hij tegelijkertijd voelde dat het er was. Er was iets 'meer' tussen

---

[4] Zie bijvoorbeeld C.G. Jung, *Herinneringen, dromen, gedachten*, Rotterdam, 1994 (1961).

hemel en aarde dan alleen het platte vlak dat je voor ogen zag. Lewis gaat op zoek naar zijn Gouden Vallei, in de hoop dat hij die zal vinden.
In dit licht wil ik het leven van de jonge Lewis schetsen (1898 – 1931).

2. Kindertijd (1898 – 1910)

Lewis stamt van vaders zijde af van boeren uit Wales en hij blijft er ook zijn hele leven lang trots op dat zijn wortels in het boerenland lagen. Overigens ging zijn grootvader in 1868 naar Ierland om daar te Belfast zijn geluk te zoeken in de scheepsbouw. In dit gezin van zes kinderen groeide Lewis' vader Albert James op, geboren in 1863. Na de kostschool ging hij bij een advocatenkantoor in de leer en leerde al snel zelf het vak om zich daarna te vestigen als zelfstandig advocaat. Hij had de gave van het woord en was een uitstekend redenaar – talenten die zijn zoon van hem zal erven. Albert had daarnaast een grote literaire belangstelling.

Zijn moeder, Flora Hamilton, kwam uit een Schots geslacht. Haar milieu was dat van de elite. Ze stamde zelfs af van een Normandische ridder. Wellicht dat hier iets van Lewis' grote fascinatie voor de middeleeuwse ridderwereld verankerd ligt! In haar voorgeslacht kwamen vele geestelijken en rechtsgeleerden voort. Haar vader was predikant van de Ierse protestantse kerk te Dundela Villas bij Belfast. Hier gingen de Lewisen ook ter kerke en aldus kenden beide families elkaar. Flora studeerde wiskunde en logica en was ook literair begaafd. Wellicht dat hier Lewis' analytische en literaire gaven hun oorspong vinden.

Albert en Flora ontmoetten elkaar in Dundela Villas en er ontstond een relatie tussen hen beiden. Uiteindelijk trouwden ze op 29 augustus 1894. Het huwelijk werd voltrokken door Flora's vader, in hun eigen kerkje, *Saint Mark's*. Ze gingen in Dundela Villas wonen in een betrekkelijk ruim huis. Zeer tegen de tijdgeest en de plaatselijke tegenstelling van katholiek versus protestant in, namen ze rooms-katholiek dienstpersoneel in huis.

Op 16 juni 1895 wordt Warren Hamilton geboren, Lewis' oudere broer, en op 29 november 1898 wordt Clive Staples Lewis geboren. Vanaf zijn derde jaar wilde hij alleen maar 'Jack' genoemd worden en sindsdien noemt iedereen hem Jack en kennen wij hem ook onder die voornaam.
De beide broers groeien betrekkelijk voorspoedig en onbezorgd op. Het zijn jongens met een rijke fantasie. Al in de vroegste jaren van Jack en Warren speelt de tuin een belangrijke rol in hun leefwereld. Niet alleen de tuin bij het huis maar vooral ook een klein tuintje dat Warren maakt op het deksel van een koektrommel. Jack schrijft hierover later:

> *'In die zeer vroege tijd kwam mijn broer op een dag de kinderkamer binnen met een koektrommeldeksel waarvan hij een speelgoedtuin of –bos gemaakt had door het met mos te bedekken en met takjes en blaadjes te versieren. Dat was mijn eerste kennismaking met schoonheid. De echte tuin had gefaald waar de speelgoedtuin nu doel trof. Ik werd mij erdoor bewust van de natuur – zij het niet als van een grote verzameling vormen en kleuren maar als van iets dat koel, bedauwd, fris en uitbundig is. Ik geloof niet dat deze indruk op het moment zelf erg belangrijk was, maar hij werd gauw van belang in mijn herinnering. Zolang ik leef zal mijn voorstelling van het paradijs iets behouden van dat tuintje van mijn broer*[5]*.*

De ouders zijn nogal bezorgd om de gezondheid van de jongens en vooral om die van Jack en ze laten hem daarom vaak binnen spelen. Eindeloos kan hij dan kijken naar de schepen op zee, die hij vanuit het kamerraam kan zien en al vroeg ontwikkelen Lewis' fantasie en verbeelding zich vanuit deze binnenwereld. Hij laat zich graag voorlezen door zijn moeder, liefst uit de boeken van Beatrix Potter en dan vooral *Squirrel Nutkin*. Hij is dol op verhalen over dwergen, elfjes en andere sprookjesfiguren. Zijn moeder leest hem *The Three Bears* en vele andere boeken voor, die de verbeelding van Jack wakker schudden. Warren en Jack worden in het bijzonder geboeid door de oude Ierse voorstelling van de pot met goud aan het einde van de regenboog. Ze geloven dat precies in hun tuin, waar je vaak de regenboog kunt zien, het einde van de regenboog zich bevindt en graven op een middag een diepe kuil in de tuin, op zoek naar de pot met goud, een droom die verstoord wordt doordat vader Albert bij thuiskomst van zijn werk onzacht in deze kuil valt en in woede ontsteekt.

---

[5] C.S. Lewis, *Verrast door Vreugde. Hoe mijn leven begon*, Franeker, 1995 (1955), 12.

Warren schrijft over de ervaring van een andere wereld ergens aan gene zijde, die hij en zijn broer Jack in deze kindertijd vaak hebben:

> *'We keken uit het raam van de kinderkamer naar de schuine regenstralen en de grijze lucht, en daar, aan gene zijde van zo'n anderhalve kilometer zompig grasland, zagen wij het vage silhouet van de Castlereagh Hills – de grens van onze wereld, een ver land, vreemd en onbereikbaar (...) en het is wellicht geen verzinsel wanneer wij in dit jeugdig staren naar onbereikbare heuvels een eerste begin zien van een visioen en gezichtspunt waarvan zijn rijpe werk doortrokken is*[6].

Jack schrijft zelf over deze heuvels en over wat zij in hem teweeg brengen:

> *'Ze leerden mij verlangen – Sehnsucht; brachten mij, ten goede of ten kwade, nog voor ik zes jaar oud was, onder de bekoring van de Blauwe Bloem' (Deze bloem is symbool van het volmaakte, het hemelse, EM)*[7].

Jack is zeer gehecht aan het huis en de tuin en zijn leven lang heeft hij een grote hekel gehouden aan reizen. Om het in kloostertermen te zeggen: hij houdt veel meer van het ideaal van het je hele leven op één vaste plek wonen (*stabilitas loci* ofwel *vastheid van woonplaats*) dan van het reizen van de ene plaats naar de andere (*peregrinatio* of *pelgrimage*).
In 1905 weet hun moeder hen toch zover te krijgen dat ze gaan verhuizen. Albert koopt een stukje grond zo 'n drie kilometer verderop met daarop een groot, drie verdiepingen tellend huis. In dit grote huis vinden Jack en Warren al snel een thuis, vooral vanwege de immense zolder vol geheimzinnige hoeken. Al snel wordt deze zolder hun geheime plaats, een soort hut in huis. Hier scheppen ze hun fantasieën en hier wordt misschien wel de Narnia-wereld geboren!

In 1908 leest Jack - tijdens een periode van ziekte - *Paradise Lost* van de grote Engelse dichter Milton. Dit epische gedicht is één van de klassieke Europese werken geworden rondom de thematiek van het paradijs. Het is een boek over de oertuin, het paradijs. De tienjarige Jack drinkt dit boek in – voorwaar geen simpele kost! Het roept in hem iets wakker van de archetypische tuin van het verlangen.
Jack heeft een grote sensitiviteit voor overstijgende ervaringen zoals die van de tuin of het weidse landschap of de besloten plek. Al deze ervaringen kenmerken zich door een immense vreugde die hem doorstraalt op het moment van een dergelijke transcendente ervaring. Deze *Joy* zal zijn hele verdere leven een grote rol blijven spelen. Zij wortelt diep in zijn. Zij draagt alle kenmerken in zich van de universele ervaring van de mystiek. Altijd is hierin een element van 'wyseloze' ('ontuitspreekbare') vreugde aanwezig.

Het gezin Lewis gaat regelmatig ter kerke. De Ierse protestantse kerk heeft een vrij sobere liturgie en Jack wordt er weinig door aangesproken. Hij leert hier betrekkelijk weinig van het christelijk geloof. De gebeden die hij bidt zijn voornamelijk formuliergebeden. Hij beleeft hier weinig momenten van vreugde!

De betrekkelijk gelukkige kindertijd wordt wreed verstoord doordat Flora in de zomer van 1908 ziek wordt. Zij heeft geen eetlust, krijgt hoofdpijnen en erge vermoeidheid. Na onderzoek door artsen blijkt dat ze buikkanker heeft. Ze wordt geopereerd en er lijkt zich een herstel aan te dienen, maar het is slechts tijdelijk. Dan gaat het heel hard achteruit met haar gezondheid. Op 21 augustus spreekt ze voor het laatst met haar man – over de goedheid Gods. Kort daarna, op de verjaardag van haar man, 23 augustus 1908, sterft zij, haar gezin radeloos van verdriet achterlatend.
Het leven moet verder. Vader Albert weet zich geen raad met de opvoeding van de kinderen, nu Flora is weggevallen. Hij besluit om hen op kostschool te doen en daarmee komt een einde aan de onbezorgde vreugde van de kindertuinen van hun leven.

In de nazomer van 1908 stuurt Albert de jongens naar de *Wynyard-school* in Watford. Dit is een zogenaamde *preparatory-school*. In het Engelse onderwijssysteem leidt een dergelijke school op voor het toelatingsexamen van de *public school* waar je vanaf je dertiende tot je achttiende jaar wordt voorbereid op de universiteit. Vaak zijn de *public schools* – anders dan

---

[6] George Sayer, C.S. Lewis. Een biografie, Kampen, 1996 (1988), 30.
[7] C.S. Lewis, *Verrast door Vreugde*, 12.

de naam doet vermoeden – vrij elitaire privé-scholen. Albert wil zijn zoons een goed toekomstperspectief bieden en daarom vindt hij deze opleiding belangrijk. Tegelijk laat hij zich niet goed informeren over de kwaliteit van de verschillende scholen en kiest voor de *Wynyard-school*. Dit is bepaald geen goede keuze. De *Wynyard-school* is een verschrikkelijk gebouw, saai, klein, slecht onderhouden en met primitieve sanitaire voorzieningen. Het schoolhoofd, Robert Capron, is streng en heeft zelfs sadistische trekken. Regelmatig slaat hij er met zijn rotting op los om de jongens in het gareel te krijgen. De maaltijden verlopen in doodse stilte. Het leven is er saai en het onderwijs is vooral gericht op het memoriseren van de leerstof. De leerstof moet ten overstaan van de klas opgezegd worden en als dit niet goed genoeg gaat dan laat Capron zich zijn rotting alvast aanreiken. Jack leert hier nauwelijks iets en zijn leven lang zal hij bepaalde remmingen voor vakken als wiskunde, aardrijkskunde en geschiedenis houden, vanwege de doodse sfeer waarin op *Wynyard* deze vakken worden gegeven.
Jack heeft het hier heel slecht naar zijn zin. Hij schrijft wanhopige brieven naar zijn vader, die er uiteindelijk zijn schoonzus op uit laat trekken om op inspectie te gaan. Hierdoor verbetert de toestand tijdelijk, om vervolgens weer terug te vallen op het oude, bedenkelijke peil. Het enige voordeel van deze school is dat er aan gym en sport weinig aandacht wordt besteed: Jack heeft een enorme hekel aan deze vakken!
De school is klein en door de slechte naam ervan slinkt het aantal leerlingen. Het positieve van de *Wynyard*-tijd is voor Jack de grote onderlinge saamhorigheid van de jongens tegenover het schrikbewind van 'Oldie', zoals Capron genoemd werd.
Ook hier gaat Jack plichtmatig naar de kerk, de Anglicaanse *Saint John's Church*. Als typisch Ierse protestant moet hij van de liturgie, die hem sterk 'katholiek' voorkomt weinig hebben. Tegelijk gaat hij hier serieuzer nadenken over het geloof en hij gaat de Bijbel lezen en bidden.
Lewis wordt hier al met al voornamelijk negatief gevormd: hij leert er afzien, vechten, hopen en bidden en de innerlijke wereld zoeken. Dat laatste doet hij vooral door het lezen van boeken. Boeken vormen in dit kille klimaat een deur tot een andere wereld. De romans van Rider Haggard – *King Solomon's mines*, *She* en ander werk - spreken hem aan vanwege hun geheimzinnige, sprookjesachtige innerlijke wereld. Hij leest de sciencefiction romans van H.G. Wells en andere auteurs: ruimtetuinen van de geest. In zijn latere leven heeft Lewis in dit licht altijd een zwak gehouden voor sciencefiction. In zijn eigen oeuvre vormt het ook een genre, zie zijn ruimtetrilogie *Out of the Silent Planet*, *Perelandra* en *That Hideous Strength* (en ook hier komen op verschillende plaatsen tuinen of tuinachtige landschappen voor!)

In gedachten zie je Jack Lewis zitten, ergens in een stil hoekje van deze koude school, lezend in een boek en even verwijlend in een andere wereld, in de hoop dat dit ogenblik niet verstoord zal worden door 'Oldie' die langs loopt en hem sommeert om het huiswerk te gaan doen of de was naar de wasserij te brengen. Deze wereld van het in eenzaamheid lezen is nooit mooier beschreven dan in het gedicht 'Onvervreemdbaar' van de dichteres Ida Gerhardt:

'Onvervreemdbaar

Dit wordt ons niet ontnomen: lezen,
en ademloos het blad omslaan,
ver van de dagelijksheid vandaan.
Die lezen mogen eenzaam wezen.

Zij waren het van kind af aan.

Hen wenkt een wereld waar de groten,
de tijdelozen voortbestaan.
Tot wie wij kleinen mogen gaan;
de enigen die ons niet verstoten[8]*.*

In juli 1910 verlaat Jack *Wynyard*: een ware bevrijding! Hij mag zijn Dickensiaanse lagere schooltijd afsluiten en achter zich laten. De ziel van het kind Lewis is op zijn twaalfde jaar al in sterke mate gevormd en gepolijst door het verlies van zijn moeder en door de harde kostschooljaren op *Wynyard*. 'Wynyard' of 'wineyard' betekent *wijngaard* en een wijngaard is

[8] Ida G.M. Gerhardt, *Het sterreschip*, Amsterdam, 1980, 35.

een *tuin*. Deze tuin heeft echter weinig paradijselijks voor de jonge Jack. Het is veelmeer een met doornen en distels overwoekerde tuin! In pedagogische zin zal deze tuin voor hem het tegenbeeld vormen: zò moet onderwijs in ieder geval *niet* zijn! Willen de kinderen of studenten niet verkommeren of verstikken dan zul je ze moeten laten vertoeven in een weelderige, zonnige en aangenaam warme tuin!

3. Jeugd (1910 – 1917)

De tijd van de middelbare school breekt aan. Jack bezoekt in totaal drie kostscholen tussen zijn twaalfde en achttiende jaar.
In de zomer van 1910 gaat hij voor slechts enkele maanden naar *Campbell College* in Belfast. Dit is niet een echte *public school* maar het onderwijs is wel naar het Engelse voorbeeld van de *public school* opgezet. Hier wordt hij geraakt door zijn leraar Engels, die vol van innerlijk enthousiasme gedichten bespreekt en reciteert. Lewis valt volledig voor de poëzie. Hier eindelijk een leraar die iets in hem wakker schudt!
Jack wordt in november van dit jaar ziek en zijn vader wijt dit aan de ongezonde, vochtige lucht in Belfast. Hij plaatst zijn zoon over naar *Cherbourg School* in Malvern, een plaats waar een kuuroord is en waar de lucht gezond is. Deze school is een *prerarator school*: Jack heeft op *Wynyard* zo weinig geleerd dat hij eerst bijgespijkerd moet worden voor hij echt naar een *public school* kan gaan. Onder leiding van A.C. Allen en drie leraren worden de jongens hier in twee jaar tijd klaargestoomd voor de echte *public school*, *Malvern College*. Jack houdt zich hier vooral bezig met Engels, Grieks en Latijn. Hij wordt een echte puber en in hem woeden gelijkelijk de liefde voor het dandy-achtige vrije leven en voor de diep ernstige muziek van Richard Wagner. Wagner belichaamt voor hem een sterk element van de *Joy* en herinnert hem aan vroeger:

> *'De herinnering rees aan de Vreugde zelf, het besef dat ik ooit iets had bezeten dat ik nu al jaren miste, dat ik eindelijk uit ballingschap en woeste streken terugkeerde naar mijn eigen land'*[9].

Wagners muziek is in sterke mate een toonzetting en verwoording van de noordelijke mythologie van de wereld van de Germanen, Kelten en Scandinavische volken. Voor Lewis is deze noordelijke wereld een toverachtige wereld, een wereld waar achter de einder de sneeuw begint. De sneeuw is voor Jack het symbool van een zuivere wereld. Deze symboliek van de sneeuw is door vele denkers, schrijvers, schilders en dichters zo aangevoeld:

> *'laat het sneeuwen, Heer, laat het sneeuwen,*
> *maak de donkere wereld wit'*[10].

De school wordt geleid door Miss Cowie, een zeer moederlijke vrouw voor wie Jack een grote genegenheid koestert. Zij heeft een grote belangstelling voor de theosofie, een mystieke stroming in de negentiende eeuw, waarin oosterse religies worden verbonden met elementen uit het christendom. Mede door gesprekken met haar begint Jack meer en meer zijn belangstelling voor het christelijk geloof te verliezen en hij bidt niet meer. Het is in deze tijd tussen 1911 en 1913 dat hij, zoals hij zelf zegt in *Verrast door Vreugde*, zijn geloof verliest en atheïst wordt. Zijn belangrijkste en sterkste argument voor zijn keuze voor het atheïsme en tegen het geloof is de aanwezigheid van het kwaad in de schepping. Waarom is er zoveel kwaad in deze geschapen wereld? Deze opvatting vindt een zeer heldere verwoording in de taal van de Romeinse dichter Lucretius, die Jack op een dag hier op school leest en als een blikseminslag bij hem naar binnen komt:

> *'Al enkele jaren voordat ik Lucretius las, ervoer ik de kracht van zijn argument (ongetwijfeld het sterkste dat er bestaat) voor het atheïsme: ''Was de natuur het werk van God of goden, aan zoveel kwaad had zij geen plaats geboden''. (...) En zo werd ik stukje bij beetje een afvallige'*[11].

---

[9] C.S. Lewis, *Verrast door Vreugde*, 64.
[10] Ben van Eysselsteijn, *Momento Grazio*, geciteerd in Hubert Lampo, *De man die van nergens kwam*, Amsterdam, 1991, 5.
[11] C.S. Lewis, *Verrast door Vreugde*, 58.

In de vakanties zijn Jack en Warren thuis. Jack schrijft dan een complete roman, *Boxen of taferelen uit het Boxonische stadsleven*, waarin 'zijn verlangen om een verloren paradijs te herwinnen' sterk naar voren komt[12].
Uiteindelijk slaagt Lewis voor zijn voorbereidingsprogramma. Hij is zwak in wiskunde, heeft soms matige resultaten voor de talen en soms springt hij in zijn poëtische zeggingskracht ineens opvallend boven de middelmaat uit. Zijn innerlijke wagneriaanse wereld houdt hij voor de buitenwereld verborgen. Hier – bij de verborgen wereld der verbeelding - liggen zijn echte grote ontdekkingen die de oogst vormen van de tijd op *Cherbourg*.

Hij gaat in september 1913 naar *Malvern College* waar hij tot juli 1914 zal blijven. Ook hier voelt hij zich eenzaam temidden van vele medeleerlingen die totaal verstoken zijn van belangstelling voor boeken of muziek. Wekenlang is hij hier intern, hevig verlangend naar de vakanties waarin hij weer naar huis mag. Het is hard werken hier. Jack is steeds duidelijker bezig zijn geloof te verliezen. Hij trekt zich terug in de innerlijke wereld, die hij tegelijkertijd afschermt voor zijn medeleerlingen. Gelukkig is er hier één zeer inspirerende leraar, Harry Wakelyn Smith, bijgenaamd 'Smuggy'. Een eigenaardige man, die zijn leerlingen als *gentlemen* benaderde en daarom ook alle respect terugkrijgt. Hij loopt tijdens de les door de rijen en spreekt leerlingen individueel aan. Hij heeft een groot invoelingsvermogen voor zijn leerlingen. Hij is bevriend met de grote componist Edward Elgar, die toentertijd in Malvern woonde en hij laat de jonge Lewis kennis maken met diens muziek. 'Smuggy' leest met zo'n grote liefde gedichten voor dat dit niemand onberoerd laat. Tegelijk kan hij ook heel precies een gedicht ontleden op zijn vormtechnische schoonheid. Lewis zal met name door deze 'Smuggy' worden gevormd in zijn liefde voor en analyse van gedichten én in zijn latere leraarschap. Hier ziet hij wat een leraar vermag te doen bij een leerling, wanneer hij maar werkelijk vanuit zijn hart spreekt in respectvolle liefde jegens zijn leerlingen. De tuin van de geest van de leerling wordt dan geopend en de schoonheid en de ontroering kunnen binnenvloeien en zelf tot een moment van *Joy* worden. 'Smuggy' geeft tijdens de les plussen en minnen voor gedrag, meedoen met de les en het maken van goede opmerkingen. Wie een bepaald aantal plussen haalt, mag in de stad een bloem gaan kopen en die in zijn revers steken – een gewilde bezigheid onder zijn leerlingen.
'Smuggy' doet denken aan de leraar in de film *Dead Poets Society*, waarin deze een les over poëzie geeft. Deze leraar laat de leerlingen eerst een dodelijk saaie bladzijde uit het poëzieboek van Pritchard lezen, waarin poëzie op een matrix van 'vorm' en 'inhoud' wordt gelegd zodat je de klasse ervan mathematisch kan aflezen. Als de inleiding is gelezen dan beveelt hij de leerlingen om de bladzijde eruit te scheuren. Tot hun verbijstering horen de jongens deze opdracht aan en beginnen dan te scheuren. Als het rumoer is gedempt begint de leraar te vertellen wat poëzie echt is: poëzie verbeeldt het leven. Hij doet dit aan de hand van het gedicht 'Carpe Diem' van Walt Whitman. Hij laat de leerlingen zien dat poëzie aldus over henzelf gaat. Ze moeten zelf het leven leven: *carpe diem*, pluk de dag! Voeg je eigen vers toe aan het gedicht dat Leven heet. De jongens zijn stil en ze begrijpen iets van wat hij probeert te zeggen.
'Smuggy' breng bij Lewis de vonk van het dichterschap tot ontbranden. Jack begint te schrijven en uit zijn pen groeit het gedicht 'Carpe Diem. After Horace' waarin hij zijn vers toevoegt aan de wereld – een vers dat vanwege zijn grote rijpheid en schoonheid ieders verbazing wekte. De metafoor van het 'pluk de dag' die in zowel Whitman's als Lewis' gedicht verscholen ligt, is een metafoor die teruggaat op het plukken van een bloem: een tuinmetafoor, die je van 'Smuggy' in je revers mag steken!

Na een jaar gaat Jack hier weer weg. Dit omdat hij, ondanks 'Smuggy', erg ongelukkig is op *Malvern College* en omdat Warren zijn vader adviseert om naar Surrey te gaan om daar in de leer te gaan bij Kirkpatrick, een zeer goede leraar die ook Albert nog heeft les gegeven. Op 9 september 1914 – als op het vasteland de kanonnen van de Eerste Wereldoorlog bulderen – gaat Jack naar *Great Bookham* in Surrey om daar bij Kirkpatrick in de leer te gaan. Hij zal hier tot het eind van 1916 – ruim tweeëneenhalf jaar – blijven. Het is zijn beste kostschooltijd. William T. Kirkpatrick, alias 'Old Knock' zwaait hier de scepter. Hij is een lange, grote, zeer tanige man. Hij ruikt naar tabak, en is sjofel gekleed vanwege zijn vele werk in de tuin. Hij was van huis uit een gelovig mens maar hij heeft het geloof vaarwel gezegd en ingewisseld voor een rigide en streng rationalisme en positivisme. Alleen ijzeren logica en keiharde feiten kunnen hem overtuigen van een opvatting en zelfs in gewone huis-, tuin- en keukengesprekken doet hij niet liever dan zijn gesprekspartners dwingen tot exacte precisie. Prachtig beschrijft Jack hoe hij Kirkpatrikck voor het eerst ontmoet als hij hem afhaalt van

[12] George Sayer, *a.w.*, 48.

het station en Kirkpatrick elke opmerking van Jack over het landschap van Surrey genadeloos fileert vanwege zijn inexactheid of ongefundeerdheid. Juist deze gestrengheid – die ook iets van een spel heeft – spreekt Lewis aan en al gauw is hij in staat om 'Old Knock' van repliek te dienen. Waar voor sommigen deze pedagogiek negatief of ontmoedigend zou uitpakken, vormt zij voor Lewis een enorme stimulans. Sommige leerlingen leren juist van een niet al te zeer 'afdalende' pedagogiek maar van een 'veeleisende' pedagogiek! Met meer mildheid dan Kirkpatrick maar in dezelfde geest, zal Lewis deze pedagogiek later ook wel toepassen bij zijn eigen studenten.
Kirkpatrick geeft hem een grondige kennismaking met de Grieks en Romeinse klassieken: Homerus, Vergilius, Tacitus, Cicero en vele andere auteurs worden gelezen. Jack leert Italiaans om Dante's *Godelijke komedie* te lezen en Frans om Stendhal en Voltaire te lezen. Kirkpatrick heeft meer analytische dan poëtische gaven en vooral eerstgenoemde talenten leert Lewis hier te ontwikkelen.
Jack wordt in toenemende mate een rationalist en positivist. Ook voor hem gelden logica, rede en positieve feiten als de gebieden van de zekerheid. Tegelijk blijft hij – in tegenstelling tot Kirkpatrick – vasthouden aan zijn innerlijke wereld die bevolkt wordt met een gevoelsmatige, innerlijke en sprookjesachtige wereld. Deze innerlijke tuin blijft hij altijd koesteren, ook al kan hij die niet rijmen met zijn rationalisme en moet hij dit verborgen houden voor zijn medeleerlingen en leraren. Lewis' biograaf Sayer zegt hierover:

> *'Een deel van zijn denken was logisch en rationeel, dankzij de training die Kirkpatrick hem gaf. Met een ander deel was hij net zo romantisch als een jonge negentiende-eeuwse dichter, zo romantisch zelfs dat hij bang was dat zijn gevoelens hem tot waanzin zouden brengen. Beide delen waren van groot belang, niet alleen voor zijn ontwikkeling maar ook, toen hij ze uiteindelijk met elkaar in harmonie bracht, voor wat hij als scheppend kunstenaar en als literatuurcriticus tot stand bracht*[13].

Vanuit zijn innerlijke wereld leest hij, naast het officiële studieprogramma, veel over Keltische en Noorse mythologie. Ook de Engelse letterkunde begint hem steeds meer te interesseren en hij leest veel van Jane Austen, Elisabeth Gaskell en Anthony Trollope.
Van groot belang voor zijn latere weg terug naar het geloof is dat hij de boeken van de Schotse predikant en schrijver George MacDonald (1824 – 1905) ontdekt. In de stationsboekhandel koopt hij diens boek *Phantastes* en is er vooral literair sterk door getroffen. Pas later ziet hij hoezeer deze auteur hem ook religieus raakt en hoezeer in hem het innerlijke, symbolische land verbonden wordt met rationaliteit.
Naast MacDonald leest hij ook andere auteurs die het innerlijke, meer symbolische of mythologische land bewonen, met name de symbolistische schrijver en denker, Maurice Materlinck. Diens boekje *De blauwe vogel* laat op indrukwekkende wijze zien hoe Mythil en Thytil een zoektocht naar het ware geluk ondernemen die hen over de hele wereld voert maar hen uiteindelijk doet ontdekken dat alleen in het innerlijke huis van de ziel de ware vrede gevonden wordt.

In deze sfeer van het innerlijke zoeken schrijft Jack in deze tijd een prozavertelling, *Bleheris*, waarin een jonge ridder om zichzelf te bewijzen op zoek gaat naar Striver, ofwel 'Strever' - een gestalte die in zekere zin de *Joy* belichaamt waar Lewis naar op zoek is. Bleheris komt langs een tuinachtig land van zachte nevels en bomen in een stille bries en komt uiteindelijk bij een water waar aan een rozenstruik een bootje is vastgemaakt. Deze struik blijkt Bleheris' redding te zijn wanneer hij dreigt te stikken in het drijfzand en de roos is hier het symbool van het innerlijke weten van het goddelijke. Zij belichaamt iets van de rozentuin waar Jack door de *Joy* hoopt te worden aangeraakt, als hij het object van de *Vreugde* zal vinden.
Deze tijd in *Great Bookham* is voor Lewis van grote betekenis. Het is zijn gelukkigste schooltijd tot nu toe. Hij wordt er door een uitmuntend leermeester onderwezen in helder denken en streng redeneren. Tegelijk weet hij dit rationalisme niet te verbinden met zijn innerlijke, intuïtieve weg waarin zijn dooltocht naar de vreugde doorgaat. Blijkbaar vindt deze zoektocht in het vinden van de rede geen vreugde en ligt het geluk – 'de rede van het hart' (Pascal) – elders.
Als Jack iets geleerd heeft in *Great Bookham* dan is het wel dat niets de eigen *education of mind* (John Henry Newman) sterker vormt dan de ware leermeester. De leermeester leert je om zelf te denken. Als je je dat eenmaal hebt eigen gemaakt dan kun je ook zelf vele boeken tot je nemen en ze doorzoeken op hun waarde op je zoektocht.

---

[13] George Sayer, *a.w.*, 67.

Als jaren nadien – in 1921 – Jack hoort dat zijn geliefde leermeester Kirkpatrick is gestorven, dan zegt hij over hem:

> *'Die goeie Kirk. Op het intellectuele vlak heb ik hem zoveel te danken als de ene mens maar aan de andere te danken kan hebben ... Bij hem leefde en ademde je in een atmosfeer van onverbiddelijke helderheid en strikte eerlijkheid van denken'*[14].

In de winter van 1916 is dan de middelbare schooltijd van Jack Lewis tot een einde gekomen en kan hij de blik gaan richten op de studie in Oxford.

4. Studie- en oorlogstijd (1917 – 1925)

In 1917 zitten we al ver in de Eerste Wereldoorlog (1914 – 1918). Voor de jonge Lewis is dit een oorlog ver weg. Hij is immers een Ier en Ierland heeft in deze oorlog geen rol gespeeld. In Ierland woedt in deze tijd een strijd rond losmaking van Engeland. De katholieke Ieren streven naar zelfbestuur, de protestantse Ieren en Engelse grootgrondbezitters zijn hier tegen.
Ondanks dat Engeland in oorlog is, kiest Jack ervoor om naar Oxford te gaan. Oxford heeft op hem een immense aantrekkingskracht. Oxford belichaamt voor hem de vrijheid van een zelfstandig leven en de grandeur van een eeuwenoude universiteit.
Op 26 april 1917 komt Jack aan in Oxford. Hij gaat studeren aan het *University College*. Hij krijgt hier een prachtige kamer, waar zelfs een vleugel staat en de haard brandt. Hij krijgt hier zijn maaltijden geserveerd, behalve het diner, dat in een collegezaal dient te worden genuttigd. Het bevalt hem hier uitstekend. Hij serveert thee, verliest zich in zijn lectuur en ontmoet hier zijn twaalf medestudenten, waarvan er in totaal maar drie eerstejaars student zijn.
De sfeer aan het college wordt gestempeld door de oorlog. Er is een complete afdeling gebouwen waar gewonde soldaten worden verzorgd. Wie de sfeer van deze dagen wil proeven zou eens de prachtige film *To serve them all my days* moeten zien. Hierin keert een soldaat die in de loopgraven *shellshock* (post-traumatische stressstoornis) heeft opgelopen, terug naar Engeland en gaat lesgeven op een school. In een dergelijke sfeer gaat Lewis studeren. Tegelijkertijd krijgt hij hier een officiersopleiding met het oog op zijn toekomstige deelname aan de oorlog op het vasteland van Europa. Vroeg in de ochtend en gedurende de middag moet hij trainen en de rest van de tijd studeren. Ondanks de dreiging van de oorlog en de vermoeiende militaire training is Jack hier volkomen gelukkig. Hij voelt dat deze stad zijn biotoop is. Oxford is voor Lewis een vorm van thuiskomen. Zijn vader maakt zich ernstig zorgen over Jack en Warren. Hij wordt gekweld door het spookbeeld van hun deelname aan de loopgravenoorlog in Frankrijk. Warren dient al vanaf 1914 in Frankrijk en wanneer hij van verlof terugkeert dan spreken Jack en Warren over de oorlog. Vaak voeren ze deze gesprekken over de oorlog tijdens hun wandelingen door de natuur, die hen herinnert aan de Groene Heuvels achter de horizon uit hun jeugd. In *Verrast door Vreugde* beschrijft Jack zijn verlangen naar de tuinen van die tijd met een pijnlijke gedetailleerdheid, als om het beeld hiervan voor altijd vast te houden:

> *'Want dit is volstrekt onweerstaanbare romantiek ten voeten uit: de weg naar het einde van de wereld, het land van verlangen, het breken en helen van harten'*[15].

Al na een paar maanden moet Jack zijn kamer verlaten en volledig in militaire dienst gaan. Hij krijgt een kale kamer in het *Keble College* in Oxford. Hier begint hij Ierland te missen en last te krijgen van heimwee. Al snel wordt hij bevorderd tot tweede luitenant van het tweede bataljon van het *Somerset Light Infantry*. Hij krijgt vanaf 28 september een maand verlof en gaat naar Ierland. Hij logeert hier niet bij zijn vader maar bij Mrs. Moore, de moeder van zijn vriend Paddy Moore. Hij wordt hevig verliefd op deze vrouw en verlaat al na twee weken – tot verbijstering van zijn vader – Ierland: een vlucht in paniek voor deze onmogelijke liefde. Hij moet naar een legerkamp in Crownhill bij Plymouth, vanwaar hij eind november 1917 naar Frankrijk scheep gaat en op zijn negentiende verjaardag arriveert aan het front.
Hij dient in de dorpjes Fampoux en Monchy, nabij Arras. In het begin gaat het hier redelijk met hem. Hij vindt gelegenheid om te lezen, vooral *The Mill on the Floss* en *Adam Bede* van George Elliot. Al snel verslechtert de situatie en wordt hij deelgenoot van de hel van de

---

[14] Geciteerd in George Sayer, *a.w.*, 110.
[15] Zie C.S. Lewis, *Verrast door Vreugde*, 128.

loopgraven. In april 1918 raakt hij gewond op de Mont Bernanchon, in de omgeving van Lille. Hij wordt naar een ziekenhuis gebracht in het badplaatsje Le Treport aan de kust van Frankrijk. Na een kleine maand keert hij weer terug naar het front om negen dagen lang hevig strijd te leveren. Hij verliest hier enkele van zijn beste vrienden, waaronder Paddy Moore. Van de vijf kameraden keert uiteindelijk alleen Jack levend terug.
In zijn brieven is de toon vaak onderkoeld en bijna laconiek en de ellende en het verdriet moeten tussen de regels door gelezen worden. Jack raakt gewond aan zijn linkerarm en wordt naar het ziekenhuis in Étaples gebracht. Hij schrijft Warren die elders in Frankrijk ligt en die hem meteen na ontvangst van de brief per motorfiets – een rit van 80 kilometer – gaat bezoeken: wat een gelukkig weerzien! Jack blijkt ernstiger gewond dan men aanvankelijk denkt. Hij heeft drie wonden, veroorzaakt door granaatscherven. In zekere zin vormt het zijn redding. Hij wordt teruggebracht naar Engeland en komt hier in het ziekenhuis *Endsleigh Palace* in Londen en later in een ziekenhuis in Clifton bij Bristol gebracht. Op 24 augustus is hij volledig hersteld en wordt ontslagen uit het ziekenhuis. Hij is neerslachtig en somber gestemd. Hij leest veel, onder meer *The Anatomy of Melancholy* van Robert Burton. Hij schrijft brieven aan zijn vader en aan andere bekenden. De relatie met zijn vader verloopt stroef. Mrs. Moore zoekt hem regelmatig op in het ziekenhuis en hij probeert haar zoveel mogelijk te steunen in het verlies van haar zoon Paddy.

Jack bereidt een gedichtenbundel voor met verzen die hij in de loopgraven heeft geschreven. Ondertussen wordt hij overgeplaatst naar een *Command Depot* bij Andover, waar hij een eigen kamer heeft. De soldaten mogen niet thuis herstellen maar moeten in militaire herstellingsoorden verblijven in afwachting van het verdere verloop van de oorlog. In november is het dan zover: de oorlog is ten einde. Vlak voor kerst 1918 gaat Jack naar Ierland en op 27 december komt hij thuis, waar hij zijn vader en zijn broer ontmoet. Zo eindigt deze gruwelijke oorlog voor Jack in de kersttijd van 1918.

Na de kerstvakantie keert Jack terug naar Oxford. Hij vat hier de studie weer op. Hij studeert *Algemene Letteren*, een breed vak met aandacht voor literatuur, geschiedenis, filosofie en vele andere gebieden: zeg maar een soort leerlijn persoonlijke vorming op academisch niveau! Hij krijgt vanwege zijn frontervaring vrijstelling voor het basisprogramma – de *Responsions* – en hij mag meteen met een uitgebreid programma klassieke letteren – de *Honour Moderations*, kortweg *Mods* – beginnen. Hij leest veel in Homerus en Vergilius en tal van andere klassieke auteurs. Dit programma bereidt hem voor op de vervolgfase van de studie, gericht op de klassieke filosofie – de *Honours School*, kortweg *Greats* (naar de grote klassiekers die gelezen werden). Arthur Poynton is zijn *tutor*. Poynton is erudiet en zijn benadering van zijn pupil Lewis is persoonlijk. In Lewis' ogen is Poynton een redelijk goede *tutor*. Lewis is vooral goed te spreken over de colleges van Gilbert Murray, waar hij enorm veel van leert. Hij wordt lid en al snel secretaris van de *Martlets*, een 300 jaar oude studentenvereniging waar veel over literatuur wordt gesproken.

In zijn eerste studiejaar verschijnt onder het pseudoniem Clive Staples zijn hierboven genoemde dichtbundel, *Spirits in Bondage*. Zijn uitgever, William Heinemann, beschrijft op de omslagtekst de dichter als een 'Soldier Poet'. De bundel bestaat uit drie delen, *The Prison House*, *Hesitation* en *Escape*. Lewis' gedichten weerspiegelen zijn sombere kijk op de wereld. De natuur is een boosaardige en wrede werkelijkheid. Jack identificeert de natuur met een kwade Schepper. Hij ziet de natuurlijke, materiële werkelijkheid als slecht. In zekere zin ligt hier een parallel met de jonge Augustinus. Augustinus heeft het een tijd gezocht bij de Manicheeën, die evenzeer uitgaan van een kwade Schepper, Demiurg geheten. Alleen de wereld van de geest is goed en God is de God van de geestelijke wereld. Een dergelijke visie die uitgaat van de tegenstelling tussen goede geest en slechte materie noemen we dualisme. Dit dualisme wordt in de dichtbundel van Lewis ook weerspiegeld. Jack gelooft ten diepste niet meer in God, maar wel in een geestelijke wereld in de zin van zijn innerlijke denkwereld. Mocht God toch bestaan dan is Hij puur geestelijk en niet de Schepper van de materie of de natuur. In feite is de aardse werkelijkheid net zoiets als de loopgraaf: een gevangenis, een *Prison House*. De mens kan slechts in wankelmoedige twijfel en droefenis proberen om zich staande te houden tegen dit kwaad: *Hesitation*. De enige troost in dit leven is de innerlijke wereld van het denken en van de verbeelding; hierin kan de dichter vluchten: *Escape*. Jack noemt de geestelijke wereld hier ook een 'vonk', en daarmee bevindt hij zich niet alleen in de sfeer van het manicheïsme maar ook wel van de mystiek die evenzeer uitgaat van de notie van een geestelijke of goddelijke vonk temidden van een betrekkelijk duistere en koude wereld. Geestelijke daden van de mens vormen het enige licht tegenover de satanische duisternis van de wereld. Ook hier weer is de ervaring van licht, troost en schoonheid de

ervaring van de *Joy*, de overstijgende, transcendente ervaring. Die notie heeft Lewis zelfs in zijn donkerste dagen nooit losgelaten en deze is altijd bij hem gebleven als zijn gids tijdens de dolingen op zoek naar 'de bloeiende, rode rozentuin, *somewhere past the Northern snow*'[16].
Temidden van zijn sterkste twijfel blijft er een notie van God voortleven in de dolende Lewis. Ineens duikt er in deze gedichten een enkel zinnetje op dat hiervan spreekt:

> *'Break my will against God's will'*[17].

Ondertussen studeert Jack verder in Oxford. Hij kan niet goed tegen het alleen-wonen op kamers en bezoekt regelmatig Mrs Moore, die even buiten Oxford woont, in het dorpje Headington. Zij is voor hem een moederfiguur. Hij helpt haar met geld en met allerlei klusjes. Het blijft voor de mensen in zijn omgeving en ook voor de latere biografen onduidelijk wat de aard van deze relatie was: een diepe genegenheid of ook liefde? Er wordt over geroddeld en Jack zelf houdt de relatie angstvallig verborgen voor zijn vader.

In maart 1921 wordt Jack opgeschrikt door het bericht dat zijn goede oude leermeester Kirkpatrick is overleden. In deze tijd schrijft hij aan een essay in het kader van een prijsvraag. Dit essay over 'Optimisme' leverde hem een eerste prijs op. Lewis ontkent in dit betoog het bestaan van God. Een belangrijk argument tegen het bestaan van God is de gruwelijke toestand in de wereld. Hoe is zij te rijmen met een goede God? God antwoordt bovendien ook nooit op onze vragen en smeekbeden en waarom zou Hij dan bestaan?

Inmiddels heeft Jack zijn *Mods* afgerond en begint hij met zijn *Greats*. Hij leest Plato, Aristoteles, Seneca en vele andere klassieke denkers en ook moderne filosofen als Immanuel Kant en William James. Voor zichzelf leest hij nog tal van andere auteurs, denkers, dichters en psychologen. Met name het werk van de Zwitserse psychiater Carl Gustav Jung spreekt hem aan (voor diens leermeester Sigmund Freud heeft hij minder respect). Jung heeft grote belangstelling voor de mythologie. In de mythen ligt volgens Jung de oude wijsheid van de volkeren besloten. Deze wijsheid is altijd intuïtief. Zij drukt zich uit in symbolen. De symbolen en beelden uit de mythologie vormen – zoals we al zagen - de *archetypen* of oerbeelden van de menselijke ziel. Het beeld van het paradijs of de paradijstuin is zo'n oerbeeld of archetype. In alle culturen komt het voor. Ook voor Lewis is deze tuin of hof een oerbeeld. Zij is de plaats waar het verlangen naar zoekt en waar het verlangen soms de *Joy* deelachtig wordt. Jung moet in dezen voor Lewis de denker geweest zijn die woorden gaf aan zijn eigen verlangen naar de tuin. Tegelijk draagt Jung – net als Lewis – voortdurend het spanningsveld in zich mee van rede en intuïtie, ratio en verbeelding en ook hier moet Lewis in Jung iets van zielsverwantschap hebben ontdekt.

Als Lewis zijn verplichte boeken gelezen heeft, breekt de examentijd aan. Het examen voor zijn *Greats* is buitengewoon zwaar: zes dagen lang vertalen en toelichten van de teksten vanuit uit hun oorspronkelijke talen. Jack slaagt voor zijn examen en is daarmee afgestudeerd. Hij zoekt werk maar dit valt niet mee. Hij besluit daarom om, naast de werkzaamheden die hij voor Mrs Moore verricht en de vele uren die hij bij haar doorbrengt, een tweede studie te gaan doen: Engelse letteren. Door zijn vorige studie lukt het hem om veel vrijstellingen te krijgen en binnen een jaar – in 1923 – studeert hij af. Ook hier heeft hij inspirerende docenten: Frank P. Wilson voor Engelse letterkunde, Edith Wardale voor Oudengels; zij is ook zijn *tutor* en hij is zeer ingenomen met deze erudiete, betrokken en vriendelijke vrouw. Jack is nu afgestudeerd in *Algemene* en in *Engelse Letteren* en klaar voor wat hij het liefst wil: *fellow* worden aan zijn eigen universiteit. Een *fellow* is een typisch Engels fenomeen. Het is veel meer dan een docent in de Nederlandse zin van het woord. Als *fellow* ben je als het ware getrouwd met het college, je bent lid van een gilde, zoals je dat in de middeleeuwen was - in zekere zin voor heel je leven. Je woont veelal ook doordeweeks op het terrein van het college, in eigen kamers (gehuwde docenten wonen vaak in een eigen huis vlakbij het college), en je geeft vaak ook les in je kamer, aan een kleine groep studenten van wie je de *tutor* bent: het zogeheten *tutorial system*.

Lewis gaat hard op zoek naar een baan als *fellow*. Tot het zover is, verdient hij wat geld met het nakijken van examens in de Engelse literatuur. Dit geeft hem de gelegenheid om zijn lectuur van de grote Engelse schrijvers uit te breiden: alle grote klassiekers van Shakespeare

---

[16] Geciteerd in George Sayer, *a.w.*, 103.
[17] Geciteerd in George Sayer, *a.w.*, 104.

tot Wordsworth leest hij. In de tussentijd blijft hij Mrs. Moore bezoeken. Hij solliciteert naar alle banen die zich aandienen. Uiteindelijk schrijft hij een brief voor een docentschap Engelse letterkunde aan het *Magdalen College* te Oxford. Hij heeft hier, vanwege de moordende concurrentie van medesollicitanten, geen hoge verwachtingen van. Maar tot zijn grote vreugde wordt Jack gekozen tot *fellow* aan het *Magdalen College*. Op 25 maart 1925 gaat zijn betrekking in en deze loopt in beginsel voor vijf jaar. Hij viert de benoeming met twee weken vakantie bij Mrs. Moore. In één klap zijn Jacks en Mrs. Moore's geldzorgen voorbij.
Uiteindelijk zal Lewis hier aan het *Magdalen College* te Oxford 35 jaar lang werkzaam zijn als docent Engelse letterkunde. Zijn zoektocht naar de tuin stopt hier, temidden van het drukke werk, niet maar gaat verder.

5. Beginnend docentschap in Oxford (1925 – 1931)

Magdalen College, gelegen langs het riviertje de Cherwell buiten de stadswallen, is één van de mooiste van de meer dan dertig colleges in Oxford. De oudste gebouwen dateren uit het midden van de vijftiende eeuw. Rond een vierkant grasveld is een kloostergang gebouwd, waaraan een kapel, een eetzaal en een toren liggen. Lewis heeft een kamer in een gebouw dat in 1773 is gebouwd. Een dergelijk achttiende-eeuws gebouw noemen ze in Oxford *The New Buildings*! Zowel studenten als docenten wonen op het college-terrein. Studeren is in het licht van de Oxford-pedagogiek een manier van gemeenschappelijk leven. Docenten en studenten delen in het verhaal van de school. Studenten gaan er weer lesgeven of sturen hun kinderen er weer naar toe. De school is deel van een traditie.
Jack geeft hier zijn colleges op het vlak van de Engelse letterkunde. Over deze beginperiode is niet zoveel bekend. Zijn colleges vormen de basis voor zijn latere grote boek over de Engelse letterkunde, *The Allegory of Love*. Daarnaast wordt hij samen met J.R.R. Tolkien en anderen lid van de *Kolenbijters* – later de *Inklings* geheten – waarin ze gezamenlijk de Oud-Noorse en IJslandse mythologie lezen.

Temidden van zijn drukke bestaan als *fellow* weet hij tijd te vinden voor zijn eigen schrijfwerk. In 1926 verschijnt zijn epische gedicht *Dymer*, onder het pseudoniem Clive Hamilton. Hierin gaat het over de relatie tussen verbeelding en werkelijkheid. Lewis heeft ook hier een enorme drang tot vluchten in het land der verbeelding ofwel de innerlijke tuin. Tegelijkertijd voelt hij dat dit vluchten iets gevaarlijks heeft en geen werkelijke vrede schenkt. Ten diepste zoekt hij naar iets dat meer is dan verbeelding alleen. Er moet – zo hoopt hij – toch ook in de werkelijkheid zelf iets verscholen liggen van een antwoord, een verlossing.

In deze jaren van Lewis' vroege docentschap begint zijn zoektocht naar deze verlossing, naar een rozentuin achter de noordelijke sneeuw steeds klemmender en pregnanter te worden. Deze zoektocht wordt door ieder mens ten diepste alleen gemaakt, maar vaak zijn er wel gidsen die ons geleiden op de weg. Voor Augustinus was Ambrosius de gids naar de tuin van Cassiciacum – én niet te vergeten het kind dat daar *tolle lege, tolle lege – neem en lees* - zingt! Voor de middeleeuwse dichter Dante was Beatrice zijn gids naar het paradijs. Wie zijn voor Lewis de gidsen naar de tuin? Ik beperk me hier tot drie gidsen op zijn weg.

i. George MacDonald

Op een dag – al in zijn adolescententijd - koopt Lewis – we zagen het reeds - op een stationnetje snel een boekje voor in de trein. Het is het boek *Phantastes* van George MacDonald. Deze negentiende-eeuwse predikant en schrijver verbond een helder verstand met een sterk gevoel voor symboliek, intuïtie en mythologie. Lewis herkent ogenblikkelijk zichzelf in deze verbinding van ogenschijnlijk tegenstrijdige elementen. Maar bij MacDonald wortelt deze verbinding in het christelijk geloof. Aanvankelijk wil Lewis hier niet aan en leest hij het boek alsof het een niet-christelijk boek is. De tuin waarover ook MacDonald schrijft is echter niet louter de tuin der verbeelding. Het is de tuin die weliswaar op de bodem van de ziel als oerverlangen van de verbeelding woont, maar die een reëel object heeft. Zeer pregnant beschrijft MacDonald een dergelijke reële vervulling van het verlangen naar het overstijgende, en van de *Joy* die dat teweeg brengt. Hij doet dit ook in *Lilith* - een boek waarvan Lewis zegt dat het na de Bijbel zijn meest geliefde boek is - , zo in het gedeelte 'De reis naar huis':

'Het was niet donker meer. We liepen in een schemerlicht en ademden de adem van de nieuwe lente in. De wereld had een wonderbaarlijke verandering ondergaan – of was het meer dat een nog wonderlijker verandering in onszelf had plaatsgevonden? Zonder voldoende licht aan de hemel om iets te onthullen, was iedere heistronk, ieder struikje, ieder grassprietje volmaakt zichtbaar, ófwel door licht dat ze zelf uitstraalden, zoals het brandende braambos dat Mozes zag, dan wel door licht dat uit onze ogen scheen. Niets wierp een schaduw; alle dingen wisselden onderling licht uit. Ieder groeiend ding toonde mij door vorm en kleur zijn eigen essentie – dat wil zeggen, dat wat het wezenlijk was. Mijn blote voeten beminden ieder gewas waar zij over liepen. De schepping en mijn wezen, haar leven en het mijne, waren één. De mikrokosmos en de makrokosmos stemden eindelijk overeen en waren in harmonie. Ik leefde in alles en alles leefde in mij en doordrong mij. Zich van een ding bewust zijn was tegelijk zijn en mijn leven kennen, weten wat onze oorsprong en wat ons thuis was – weten dat we allen zijn wat we zijn, gezien de Ander is wat Hij is. Het ene zintuig na het andere, voorheen in slaap, werd in mij wakker – en heel die gewaarwording van de zinnen was onbeschrijflijk, omdat geen corresponderende woorden, geen beelden of vergelijkingen bestaan om ze te beschrijven. Volledig inderdaad – en toch expansief, steeds ruimte creërend om te ontvangen – was het bewuste zijn, waar de dingen door talloze open deuren bleven binnenkomen. Toen een lichte bries een heidestruikje in beroerring bracht zodat zijn purperen belletjes rinkelden, was ik zelf in de vreugde van die bries waar zij met hun zoet getingeling op respondeerden - deze zin is een van Dante[18] (EM*) - en was ik zelf in de vreugde van mijn zinnen en van de ziel die al die vreugden tegelijk ontving. In blijheid leende ik de hal van mijn wezen aan alle dingen. Ik was een vredige oceaan op wiens bodem een levende vreugde continu nieuwe golven schiep; toch was de vreugde steeds dezelfde vreugde – de eeuwige vreugde in duizenden wisselende vormen … Eindelijk was ik. Ik leefde, en niets kon mijn leven meer aanraken. Mijn liefste liep naast mij en wij waren op weg naar het Vaderhuis'*[19].

De taal van dit citaat lijkt heel erg op die van Lewis' citaat uit *The Pilgrim's Regress* waarmee we dit hoofdstuk openden. Vrijwel alle teksten die over een dergelijke transcendente ervaring gaan kenmerken zich door een dergelijke taal! Lewis voelt bij het lezen van MacDonald dat hij iets op het spoor is! Hij zoekt verder.

ii. Samuel Alexander

Samuel Alexander is een Joodse filosoof die werkzaam is in Cambridge – zeer opmerkelijk voor die tijd – en een indrukwekkend boek schrijft: *Space, Time and Deity*. Lewis leest dit boek in de tijd van zijn vroege docentschap, waarschijnlijk in 1929. Dit boek vormt voor hem een enorme schok. In dit boek spreekt Alexander over het kennen of weten van de mens. Hij onderscheidt hierbij twee vormen van kennen. De eerste vorm van kennen is afstandelijke, distante, rationele kennis. Deze is op zichzelf niet verkeerd – we hebben er heel veel aan in het leven – maar als zij verabsoluteerd wordt dan is zij riskant. We kunnen dan de werkelijkheid proberen in onze greep te krijgen. We analyseren alles totdat het geheim eruit is verdwenen en we niet meer worden gegrepen door het mysterie van de werkelijkheid. Alexander noemt deze vorm van kennis *Contemplation* of *Beschouwing*. Je zou aan de hand van de muziek kunnen verduidelijken wat hij bedoelt. Iemand die aan het conservatorium muziek studeert analyseert de hele dag muziek. Hij beluistert een stuk vanuit de vraag in welke toonsoort het staat, in welke maat, en in welk tempo, enzovoort. Dit is op zich niet verkeerd maar het gevaar bestaat dat de muziek puur een zaak van rationele beschouwing wordt en de musicus niet meer raakt in de ziel. De westerse beschaving is volgens Alexander in hoge mate vatbaar voor dit risico. De moderne wetenschap reduceert maar al te vaak het geheim van de werkelijkheid tot meten, tellen en afstandelijk weten. Zij heeft een verstandshuwelijk met de werkelijkheid en geen huwelijk der liefde.
Tegenover deze *Contemplation* staat een andere vorm van kennen. Zij is de kennis van het hart. Om het met Pascal te zeggen: 'Het hart heeft redenen die de rede niet kent'. Zij laat zich raken door het geheim van de dingen. Zij verwondert zich over de wereld. Zij is een vorm van overgave aan de dingen, waardoor de dingen zich eerst prijsgeven. In het voorbeeld van de

[18] Zie over Dante en de metafoor van de tuin hoofdstuk 3.3 van voorliggend boekje.
[19] George MacDonald, *Lilith*, Amsterdam, 1974, 201 – 202.

muziek voortdenkend gaat het hier om de musicus die zich openstelt voor het hart van de muziek die hij hoort of speelt. Hij wordt aangeraakt door deze muziek en zij brengt hem in vervoering. Hij verbindt hierbij zijn analyse met de ziel. Hier is de verhouding tot de werkelijkheid die van het huwelijk der liefde. Deze vorm van kennen noemt Alexander *Joy*. Lewis voelt bij het lezen van dit woord een blikseminslag in zijn ziel. Is *Joy* immers niet het woord dat hem zijn hele zoektocht lang al vergezelt?!
De blikseminslag in Lewis' leven, die Alexander hier bewerkstelligt, is dat Lewis zicht tot God verhoudt in termen van de *Contemplation*. Lewis wil op een analytische, rationele manier kijken naar God en het geloof. Hoe rijmt God zich met deze verschrikkelijke wereld? Bestaat Hij wel en hoe weet ik dat? Lewis wil eerst een harde rationele bewijsvoering zien alvorens hij eventueel bereid is in overweging te nemen om te gaan geloven in deze God. Maar God laat zich op deze wijze niet kennen. Hij verbergt zich voor deze rede. Hij vraagt overgave en daarna onthult Hij Zijn wezen. *Joy* is aldus ten diepste overgave! Dit is de grote blikseminslag in Lewis' leven. Hij doet hier de ontdekking die voor heel veel sceptische intellectuelen geldt: zij willen het geloof door de rede vooraf laten gaan. God vraagt echter alleen maar de overgave. Dat is het vertrouwen dat Hij Vader is en dat Hij goed is.
Daarná zijn alle vragen welkom en heel Lewis' leven getuigt ervan. Lewis is één van de meest kritische vragenstellers die de Kerk heeft gehad. Heel zijn leven lang worstelt hij met de grote vragen van het lijden. Maar het hart ervan is de *Joy* en niet de *Contemplation*. Zijn adagium is, zo zou je kunnen zeggen: '*ik geef mij over opdat ik wete*'. Wat is het anders dan het oude adagium van Augustinus en Anselmus: '*ik geloof opdat ik wete*'. Of het 'kennen van het hart' van Pascal en het 'werkelijk voor God existeren' van Kierkegaard?

In de zomer van 1929 komt het dan in Lewis' leven tot de overgave. Hij beschrijft dit veel later in zijn autobiografie die niet voor niets de titel *Surprised by Joy* draagt (1955):

> *'U moet zich voorstellen hoe ik daar op Magdalen avond aan avond alleen in mijn kamer zat; telkens wanneer mijn gedachten maar een ogenblik van mijn werk loskwamen, voelde ik de gestage, onverbiddelijke nadering van Hem die ik zo gaarne niet zou hebben ontmoet. Dat wat ik zozeer vreesde was mij tenslotte overkomen. In het zomertrimester van 1929 gaf ik toe en ik erkende God als God, en knielde en bad; die avond wellicht de neerslachtigste en onwilligste bekeerling in heel Engeland. Ik zag toen niet wat nu wel het eerst in het oog springt: de nederigheid van de God die bekeerlingen zelfs op deze voorwaarden wil accepteren. De Verloren Zoon liep tenminste op zijn eigen voeten terug naar huis. Maar wie kan de lof zingen van een Liefde die de poorten opent voor een verlorene die trappend, vechtend en boos wordt binnengehaald, naar alle kanten om zich heen kijkend of er nog ontsnapping mogelijk is? De woorden compelle intrare, 'dwingt hen binnen te gaan', zijn door verdorven mensen zo misbruikt dat we ervan huiveren; maar mits juist opgevat peilen deze woorden de diepten van de goddelijke genade. De hardheid van God is milder dan de zachtheid van mensen, en Zijn dwang is onze bevrijding*'[20].

De titel van Lewis' autobiografie is ontleend aan de dichter William Wordsworth. Eén van zijn dichtregels luidt: 'Surprised by Joy – impatient as the wind'[21]. De onrust van het verlangen weerspiegelt hier bijna letterlijk Augustinus' onrust: 'Gij hebt ons tot U geschapen. Onrustig is ons hart tot het rust vindt in U, o Heer'.
De mens is aangelegd op God en alleen in Hem vindt hij de vrede. De wind waait over de zee en komt tot rust in de tuin, waar hij om de bomen waait en de mens Gods stem herkent.

Vlak na dit moment van overgave wordt Jacks vader ziek en na een kort ziekbed sterft Albert op 24 september 1929. Zijn ziekte en sterven grijpen Jack enorm aan. Maar tegelijk ervaart hij na de dood van zijn vader een enorm sterk besef dat zijn vader in God lééft en hij voelt als het ware de aanwezigheid hiervan in zijn eigen ziel. Deze intense ervaring versterkt Lewis' overgave. Het geloof is in en na de overgave ook een vorm van weten! De *Vreugde* Gods gaat alle verstand te boven maar zij is tevens een vorm van *kennen*!

Lewis heeft nooit gedacht dat God en *Vreugde* bij elkaar horen:

---

[20] C.S. Lewis, *Verrast door Vreugde. Hoe mijn leven begon*, Franeker, 1998, 185 – 186.
[21] C.S. Lewis, *a.w.*, 5.

> *'Ik kreeg niet de geringste aanwijzing dat er ooit verband bestaan had, of verband zou komen, tussen God en Vreugde*[22].

God is de vervulling van het verlangen en Zijn aanraking is de *Vreugde*. De grote ontdekking van Lewis is dat hij zocht naar de tuin maar dat hij de Tuinman vond:

> *'Ik had gehoopt dat het hart van de werkelijkheid van dien aard was dat het zich symbolisch nog het best laat voorstellen als een plaats* – lees: een tuin (EM*). Maar het bleek een Persoon te zijn*[23].

Lewis ziet deze aanraking Gods - middels de Joodse filosoof Samuel Alexander en de protestantse dominee George MacDonald - als het begin van zijn ommekeer. Middels een derde ontmoeting krijgt dit nog een verdieping en spits:

iii. J.R.R. Tolkien

Tolkien geeft sinds de jaren '20 les in Oxford. Hij leert Lewis kennen via de genoemde club van de *Kolenbijters*. Aanvankelijk is Lewis negatief over Tolkien. Lewis heeft in die tijd een enorme afkeer van filologen én van katholieken en Tolkien is beide tegelijk. Maar hij ontdekt dat Tolkien ook gegrepen is door de mythologie van het verlangen naar de 'noordelijke tuin'. In deze tijd heeft Tolkien nog niet zijn grote meesterwerk *In de ban van de ring* geschreven, maar al wel gedichten die later zouden uitmonden in *De Silmarillon*.
Op 19 september 1931 heet Lewis een gesprek met Tolkien dat beslissend is voor zijn verdere ommekeer tot het christelijk geloof. Tolkien stelt in dit gesprek dat mythen heen wijzen naar God. Zij doen dit in een onvolkomen en beperkte zin omdat ze zich afspelen buiten de openbaring van God in Christus. Christus is de vervulling van het (Gods)verlangen van de volkeren. In Hem wordt elke mythe waar. Hij is de verpersoonlijking van de mythe. Hij is de *Boom des Levens* uit de paradijstuin.

Voor Lewis vormt dit gesprek een verdieping van zijn ommekeer. Zijn overgave aan God krijgt een midden: Christus. Christus is zelf de gestalte der overgave, aan de Vader én aan de wereld. En is Hij niet degene die de Boom des Levens *is*? Is Hij niet degene die in de *hof van Getsemané* lijdt? Maar die ook in de *hof van Jozef van Arimathea* begraven wordt en opstaat uit de dood en de vrouwen denken, als ze naar het graf gaan, en ze zien hem, dat het de tuinman is. Christus is de tuinman en Zijn koninkrijk is de hof. Dat is wat Lewis ontdekt. Niet middels de *contemplation* maar middels de *Joy*. Veelzeggend is in dezen het citaat van Augustinus dat Lewis boven zijn vijftiende hoofdstuk van de autobiografie plaatst, waarin hij zijn ommekeer schetst: 'Het is iets anders om boven op een beboste bergtop het land van de vrede te *beschouwen*, dan de weg te *gaan* die daarheen leidt'[24].

6. Conclusie

Lewis' leven van 1898 tot en met 1931 laat zich verstaan als een zoektocht naar de paradijselijke rozentuin achter de noordelijke sneeuw en een in *Vreugde* vinden van de Tuinman tussen het jaar 1929 en 1931, met hulp van George MacDonald, Samuel Alexander, J.R.R. Tolkien en verschillende anderen.
Sindsdien is Lewis zijn verdere leven lang in zijn boeken en in zijn onderwijs zelf een gids of leermeester van de tuin en de Tuinman geweest. We zullen daar nader bij stilstaan in de volgende hoofdstukken.

We besluiten met een gedicht over een tuinman. Het is van de Nederlandse dichteres Ida Gerhardt. Het heet *Georgica*. De titel verwijst naar de *Georgica* van Vergilius, een lang gedicht over het boerenleven op de akkers, waarin evenzeer iets van het verlangen naar de volmaakte tuin temidden van de woeste aarde doorklinkt. Onder de titel van het gedicht staat 'labor improbus' ofwel: 'zware arbeid':

---

[22] C.S. Lewis, *a.w.*, 187.
[23] C.S. Lewis, *a.w.*, 187.
[24] C.S. Lewis, *a.w.*, 187. Het citaat is afkomstig uit Augustinus, *Belijdenissen*, VII.21; ik heb het woord 'videre' of 'zien' hier vertaald met 'beschouwen' vanwege het verband met Alexander's 'contemplation'. Het letterlijke citaat luidt: 'Aliud est de silvestri cacumine videre patriam pacis ... et aliud tenere viam illuc ducentem'.

'Georgica

Labor improbus

Ik ben een tuinman, niets dan dat,
met aarde en met mest bespat;
ik buig mij neer, ik richt mij op,
ik klem de schoffel en de schop.

Ik wied, ik volg mijn diepste wet
als ik de naakte zaailing zet;
ik richt mij op, ik buig mij neer.
Een tuinman ben ik en niets meer.

Ga ik met donker stram naar huis,
de pijn spaart schouderblad noch kruis.
Ik waak nog als ik rusten mag.
Mijn land, mijn land: het is kort dag.

Delft straks uw spa voor mij de wig,
vergeet waar ik geborgen lig.
Voorbij mijn moeite, nood en pijn
moet er een tuin van sterren zijn[25]*.'*

Het is laat geworden. De zon gaat onder. We staan op en wandelen door de poort van Lewis' tuin naar buiten.

[25] Ida G.M. Gerhardt, *Het sterreschip*, Amsterdam, 1980, 15.

Hoofdstuk 2. De schaduwtuin. Denken over de wereld

1. Inleiding. Spreken over de Tuinman

We wandelen naar een nieuw plekje van de tuin en nemen daar plaats op een bankje in de schaduw. We hebben gezien hoe Lewis verlangt naar het volmaakte, gesymboliseerd in een tuin achter de einder als oerbeeld van het transcendente. We hebben tevens gezien hoe hij vanaf zijn kindertijd een tuin zoekt maar uiteindelijk in de periode tussen 1929 en 1931 de Tuinman – Christus – vindt. De leerling van de Tuinman wordt een leermeester. Heel zijn verdere leven wijdt Lewis aan het spreken over de Tuinman en Zijn tuin. Niet alleen via zijn colleges maar ook middels zijn boeken en lezingen is hij voor zeer veel mensen een leermeester en hij is dat tot de huidige dag nog steeds!
Voor zijn studenten is hij eerst en vooral een leermeester in de Engelse letterkunde van de Middeleeuwen en Renaissance. In hoofdstuk 3 zullen we bij hier bij stil staan. In voorliggend hoofdstuk daarentegen zullen we kijken naar Lewis als leermeester van zijn lezers. Overigens hebben vele lezers brieven aan Lewis geschreven en het is ongelofelijk hoe veel tijd hij besteedt aan het beantwoorden van deze brieven[26].

Over veel zaken schrijft hij en meerdere genres – van sprookjes tot wetenschappelijke boeken – beoefent hij, maar als er één thematiek is waarin we Lewis in zijn hart kijken dan is het wel de thematiek van het lijden in deze wereld. Hoe kan het dat er in de verwilderde tuin van deze wereld, die als een paradijstuin begon, zoveel lijden is? Daarom kies ik ervoor om in het korte bestek van dit boekje stil te staan bij deze problematiek van de aardse werkelijkheid en het lijden. Vanaf zijn kindertijd tot zijn laatste levensdag is Lewis gegrepen door de klemmende vraag waarom de paradijstuin is verworden tot een verwilderde tuin en waarom een tuin van licht is geworden tot een schaduwtuin. Waarom lijden wij? Waarom is er zoveel pijn? Waarom is de wereld zodanig dat lijden en verdriet en pijn er zijn? Deze vragen klemmen alle mensen die nadenken over de dingen, gelovig of niet gelovig. Zowel voor het atheïsme als voor de Kerk probeert Lewis woorden te vinden die deze vraag tot een antwoord brengen.

Lewis' denken is altijd nauw verbonden met zijn biografie. Ik wil daarom beginnen met Lewis' levensverhaal van 1931 tot 1951 (paragraaf 2), waarna de vraag naar de wereld en het lijden centraal staat (paragraaf 3). Daarna vervolgen we het levensverhaal van Lewis van 1952 tot 1962 (paragraaf 4). In deze tijd ontmoet hij Joy Davidman en zij wordt uiteindelijk zijn vrouw. Met name de ernstige ziekte die haar treft verdiept Lewis' denken over het lijden verder (paragraaf 5). Tenslotte zullen we in de conclusie het gevondene bijeenbrengen (paragraaf 6).

2. Lewis als christelijk denker (1931 - 1951)

Na zijn ommekeer in de periode tussen 1929 en 1931 wordt Lewis in december 1931 belijdend lid van de Anglicaanse gemeente van Headington Quarry. In heel korte tijd schrijft hij hierna in augustus 1932 zijn boek *The Pilgrim's Regress* (vertaald als *De kromme en de rechte weg*) waarmee we in het vorige hoofdstuk zijn begonnen (de tekst over de transcendente tuin). Uiteraard zinspeelt hij met de titel van dit boek op de Engelse klassieker van John Bunyan, *The Pilgrim's Progress*. Lewis spreekt van een *Regress* of *Terugkeer* omdat hij als kind is opgevoed in het christelijk geloof en ook gehoord heeft van de tuin Gods. Via de omweg van zijn zoektocht als adolescent en jonge man keert hij uiteindelijk terug naar deze tuin en betreedt hij het eiland in de verte.

In deze tijd koopt Jack samen met zijn broer Warren een huis in Headington Quarry, zes kilometer van Oxford af, *The Kilns* geheten. Dit prachtige huis trekt hem vooral vanwege de paradijselijke tuin die hem aan de Hof van Eden doet denken. In deze tuin bevindt zich zelfs een bron waaruit ze water kunnen putten! Door de week verblijft Jack op zijn kamers op het *Magdalen College* van Oxford, in de vakanties en weekends woont hij samen met zijn broer en Mrs. Moore, met wie Lewis altijd contact is blijven houden en die nu de huishouding doet, in *The Kilns*. In zijn vrije tijd verbouwt Lewis groenten en het tuinieren geeft hem een grote innerlijke rust en een sterk geluksgevoel. Lewis is zelf ook letterlijk een tuinman geworden!

---

[26] Zie hiervoor W.H. Lewis / Walter Hooper (Ed.), *Letters of C.S. Lewis*, London, 1988.

Wanneer hij doordeweeks in Oxford is, begint hij zijn dagen altijd met bidden in de besloten tuin – *hortus conclusus* – van *Magdalen College*. Hij heeft een sterke natuurbeleving; altijd woont er een hang in hem naar de natuur en is een zekere Keltische natuurmelancholie hem eigen.

Hij geeft in de dertiger jaren zijn colleges voor de studenten. Hij schrijft zijn klassiek geworden handboek over de middeleeuwse literatuur, *The Allegory of Love* (1936) en hij begint aan het eerste deel van zijn sciencefiction trilogie, *Out of the Silent Planet* (1938). Maar dan pakken donkere wolken zich samen en breekt in 1939 de Tweede Wereldoorlog uit. Jack is inmiddels als veertiger te oud voor de strijd en een nieuwe oorlogservaring aan het front wordt hem hierdoor bespaard. Wel meldt hij zich als vrijwilliger bij de luchtbescherming: Duitsland bestookt Engeland met de verschrikkelijke V1- en V2-bommen waardoor Engeland iedere nacht in angst leeft voor deze bombardementen.

Tegen de achtergrond van het oorlogsgeweld werkt Lewis in de herfst van 1940 aan een boek over het lijden, dat in oktober 1940 wordt uitgegeven onder de titel *The Problem of Pain* (*Het probleem van het lijden*; ook wel vertaald onder de titel *Gods megafoon*). Dit boek wordt goed ontvangen en het leidt zelf tot een uitnodiging om voor de BBC-radio enkele lezingen te houden over (onder meer) de thematiek van het lijden. Er volgen in totaal vier radiolezingen die een groot succes worden en waarmee Lewis velen in de donkere oorlogsjaren een hart onder de riem steekt.

Zelf beleeft hij vreugde aan zijn voorzitterschap van de *Oxford Socratic Club*, waarvoor hij tal van boeiende schrijvers zoals Dorothy Sayers – geestelijke moeder van de onvergetelijke detective Lord Peter Wimsey - en Irish Murdoch uitnodigt. De maandagavonden op deze club zijn een feest voor de geest. Daarnaast blijft hij genieten van de vriendenclub *The Inklings*, samen met Tolkien, Charles Wilson en anderen. Een prachtig portret van deze tegelijk erudiete en kwajongensachtige vriendenwereld vormt het boek *Essays Presented to Charles Williams* (onder redactie van Lewis in 1947 uitgegeven): Tolkien schrijft hierin over sprookjes, Lewis over verhalen en Dorothy Sayers over de dichter Dante. Er is slechter gezelschap om in te verkeren!

In en na de oorlog publiceert Lewis nog tal van andere boeken, waaronder *The Screwtape Letters* (*Brieven uit de hel*) in 1942, *Miracles* (*Wonderen*) in 1947, het beroemde kinderverhaal over Narnia, *The Lion, The Witch and the Wardrobe* (*Het betoverde land achter de kleerkast*) in 1950 en *Mere Christianity* (*Onversneden christendom*) in 1952.

Hoewel de vraag naar het lijden in vele passages van zijn boeken doorklinkt, is het vooral in *The Problem of Pain* dat Lewis de grote vraag van het lijden probeert te verwoorden en te beantwoorden. Dit boek is één van zijn meest gelezen boeken geworden en heeft vele herdrukken en vertalingen beleefd. Laten we vanuit het perspectief van de tuinmetafoor kijken naar wat hij in dit boek zegt over het lijden.

3. Het probleem van het lijden

Lewis maakt het zichzelf niet gemakkelijk in zijn boek over het lijden. Hij neemt de problematiek zeer serieus. Maar al te goed herinnert hij zich hoe hij als atheïst en als zoeker zelf voortdurend worstelde met deze vraag.
Deze vraag is voor hem evenmin een academische vraag. Zoals we reeds zagen verliest hij als kind zijn moeder aan kanker. In de Eerste Wereldoorlog ziet hij hoe rondom hem zijn medesoldaten sterven in de loopgraven. Hier schrijft hij zijn gedichten die in 1919 in de bundel *Spirits in Bondage* worden gepubliceerd. Hij heeft hier geen enkel antwoord op de vraag van het lijden. Hij kan het leven – om te spreken met de titels van de verschillende delen van deze bundel - slechts als *The Prison House* zien, waarin hem slechts *Hesitation* en *Escape* in een gedroomde maar niet reële tuin in de verte resten. God kan, als Hij al bestaat, niets te maken hebben met deze wrede wereld. Na de Eerste Wereldoorlog doet Lewis – in 1921 – mee aan een essaywedstrijd en wint met zijn opstel 'Optimism' de prijs. In dit opstel stelt hij zeer nadrukkelijk dat het onmogelijk is dat een goede God kan bestaan als er een wereld is als de onze, waarin zoveel gruwelijk lijden aanwezig is. Als God dan toch zou bestaan, dan hoort Hij op geen enkele manier ons in onze nood tot Hem roepen maar ziet Hij onaangedaan toe op dit tranendal.

Eén van de beste verwoordingen die een atheïst kan bedenken tegen het bestaan van een goede God temidden van een wereld vol lijden en verdriet, geeft Lewis zelf aan het begin van zijn boek *The problem of Pain*. Deze beschrijving weerspiegelt heel goed hoe hij voor zijn ommekeer denkt en zij laat tegelijk zijn grote empathie zien voor atheïsten die met deze vraag worstelen. Ook gelovigen worstelen met deze vraag en dat delen atheïsten en theïsten met elkaar. Het gaat niet om een welles – nietes gevecht maar om een wezenlijke worsteling van mensen op aarde. Hierin weerspiegelt zich op indirecte wijze de leermeester Lewis. Hij neemt zijn 'leerlingen' – de lezers in dezen – zeer serieus en stuurt ze niet met een kluitje in het riet. Het gaat hem ook niet om de strijd maar om het gezamenlijk zoeken naar antwoorden op de wezenlijke vragen van het leven.

Laten we kijken wat de atheïst of de theïst die vol vragen zit bij monde van Lewis zegt over de werkelijkheid:

> *'Als iemand mij enkele jaren geleden, toen ik nog atheïst was, gevraagd had, 'Waarom geloof je niet in God?', zou ik ongeveer het volgende hebben geantwoord: 'Kijk eens in wat voor heelal wij leven. Verreweg het grootste deel bestaat uit lege ruimte, volslagen donker en onvoorstelbaar koud. Daarin zweven de hemellichamen, maar het zijn er zo weinig en ze zijn zo klein vergeleken met de ruimte zelf, dat zelfs als we wisten dat ze allemaal bevolkt werden door een maximum aantal volmaakt gelukkige wezens, we nog moeilijk zouden kunnen geloven dat leven en geluk meer dan een bijproduct zijn voor de macht die het heelal gemaakt heeft. En dan nog denkt de wetenschap dat maar weinig sterren – misschien niet één behalve onze zon – planeten hebben; en binnen ons eigen planetenstelsel bevat waarschijnlijk alleen de aarde leven. En de aarde heeft miljoenen jaren bestaan zonder leven, en als het leven ophoudt zal ze nog wel miljoenen jaren voortbestaan.*
> *En hoe ziet dat leven er ondertussen uit? Het is zo geregeld dat alle levensvormen alleen maar kunnen voortbestaan door elkaar te belagen. Voor de lagere vormen betekent dat alleen maar de dood, maar in de hogere vormen doet zich nog iets anders voor, namelijk bewustzijn, waardoor pijn mogelijk is. Levende wezens veroorzaken pijn als ze gebaard worden, ze leven door lijden teweeg te brengen, en meestal sterven ze ook nog op een pijnlijke manier.*
> *In het meest gecompliceerde wezen, de mens, zien we bovendien een ander verschijnsel, genaamd verstand; daardoor kan hij zijn eigen lijden voorzien, zodat daar voortaan acuut mentaal lijden aan vooraf gaat, en is hij zich bewust van zijn naderende dood, terwijl hij heftig verlangt te overleven. Ook is de mens door zijn verstand in staat honderd ingenieuze manieren te verzinnen om zijn medemens en de overige, niet met verstand begiftigde levensvormen, veel meer lijden toe te brengen dan anders mogelijk was geweest. Dit vermogen heeft de mensheid volledig uitgebuit. De geschiedenis van de mens is een aaneenschakeling van misdaad, oorlog, ziekte en terreur, vermengd met net genoeg geluk om ze zolang dat duurt een intense angst te bezorgen dat het voorbij zal gaan, en als dat gebeurt, ze op te zadelen met schrijnende herinneringen.*
> *Af en toe weten ze hun omstandigheden enigszins te verbeteren, en dat noemen we dan een beschaving. Maar alle beschavingen gaan voorbij, en ondertussen brengen ze hun eigen specifieke vorm van lijden voort, dat waarschijnlijk de verbeteringen op het gebied van de gebruikelijke vormen van menselijk lijden, ruimschoots teniet doet. Niemand kan ontkennen dat onze eigen beschaving dat heeft gedaan; en het is heel waarschijnlijk dat ook deze beschaving voorbij zal gaan, net als de vorige. En zo niet, is dat dan beter? De mensheid is ten ondergang gedoemd. Iedere vorm van leven, waar dan ook in het heelal, zal ten onder gaan; want ze zeggen dat het heelal eindig is en tenslotte zal uitlopen op een eenvormige oneindigheid van homogene koude materie.*
> *Alle verhalen lopen op niets uit; alle leven zal uiteindelijk van voorbijgaande aard blijken te zijn, een zinloze grimas op het wezenloze aangezicht van de oneindige materie. Als u mij vraagt te geloven dat dit allemaal het werk is van een welwillende, almachtige geest, dan antwoord ik dat alles op het tegendeel wijst. Of er is geen geest achter het heelal, of hij staat onverschillig tegenover goed en kwaad, of het is een kwade geest'*[27].

[27] C.S. Lewis, *Het probleem van het lijden*, Kampen, 2001 (1940), 10 – 13.

Vóór 1931 gelooft Lewis geheel en al in een dergelijk somber beeld van de werkelijkheid. Sinds zijn ommekeer voelt hij nog wel degelijk de zwaarte van dit beeld. Wat moet je er tegenover zeggen? Dat valt niet mee.
Er is in de twintig eeuwen van de Kerk al veel hierover gezegd. Er zijn tal van pogingen gedaan om juist uit de natuur God te 'bewijzen'. Enkele klassieke Godsbewijzen, zoals die van de dertiende-eeuwer Thomas van Aquino, proberen juist vanuit de schepping te komen tot het bewijs van een Schepper. De recente verdediging van het idee van *Intelligent Design* (Intelligent Ontwerp) laat een zelfde soort poging zien: de natuur is zo complex dat daar wel een ontwerp en dus een Ontwerper achter moet zitten. Lewis kiest deze weg evenwel niet. Zij lijkt hem riskant. Met hetzelfde recht zou men kunnen verdedigen dat er een intelligent maar wreed ontwerp aan de werkelijkheid ten grondslag ligt. Bovendien is de vervolgvraag, als een complexe natuur een intelligente Ontwerper veronderstelt, wie dan de nog intelligentere Ontwerper van de Ontwerper is!
Lewis volgt een ander spoor. Zijn ingang in de problematiek is eigenlijk voornamelijk een vraag. Hoe kan het dat, als wij simpelweg ook deel van deze gruwelijke werkelijkheid zouden zijn, wij ons ongemakkelijk voelen bij die wrede werkelijkheid. Wat betekent deze ongemakkelijkheid?

> *'Er was één vraag die nooit in me opkwam. Het viel me nooit op dat de kracht en de veelzijdigheid van deze pessimistische argumenten onmiddellijk een ander probleem opwerpen. Als het heelal zo slecht is, hoe zijn de mensen dan in vredesnaam ooit op het idee gekomen dat het door een wijze, goede Schepper is gemaakt? Mensen zijn misschien wel dom, maar toch niet zó dom. Het is toch niet te geloven dat ze uit zwarte gegevens een witte conclusie trokken, of van een giftige bloem naar een gezonde wortel redeneerden, of van een zinloos wekstuk naar een oneindig verstandige vakman. De aanblik van het heelal zoals wij dat ervaren kan nooit tot geloof in een goede God geleid hebben: het geloof moet uit een andere bron zijn voortgekomen, en vastgehouden, ondanks de ervaring*[28].

Hoe kan het dat wij juist een sterk verlangen in ons omdragen naar een betere wereld, naar een leefbaardere werkelijkheid? Waar komt dat idee van een goede werkelijkheid – het oerbeeld van de tuin! - dan vandaan? Hier bevinden we ons opnieuw bij de tuin waar we in hoofdstuk 1 mee begonnen! Hoe komt het dat Lewis zelfs in zijn hardste atheïsme altijd is blijven verlangen en zoeken naar deze transcendente tuin achter de einder? Hoe kan het dat in vrijwel alle mythen die wij kennen uit de oude wereld het archetype van een paradijs en dat van een verwildering van de tuin voorkomen?
Grofweg zijn er drie antwoorden mogelijk op deze vraag:
Ten eerste het antwoord van de evolutionist die zich domweg neerlegt bij de natuurlijke orde en de *Survival of the Fittest* erkent of hij het nu leuk vindt of niet. Iemand als de hedendaagse bioloog Midas Dekkers zit geheel en al op dit standpunt.
Ten tweede het antwoord van denkers als Nietzsche en Freud, die dit verlangen als een onvolwassen en illusoire projectie beschouwen. Nietzsche zegt dat het feit dat we honger hebben, niet betekent dat er brood is. Hij bedoelt hiermee te zeggen dat ons verlangen naar een goede, paradijselijke wereld niet betekent dat die wereld er is. We koesteren slechts dat verlangen omdat we de naakte waarheid niet aandurven dat er helemaal niets is dat dit verlangen vervult. Vele postmodernisten beschouwen het in deze nietzschiaanse geest als een hoge moed om deze naakte waarheid te erkennen en om vervolgens het eigen leven zo zinvol mogelijk op de kaart te zetten.
Ten derde het antwoord van Lewis en vele andere theïsten. Hij stelt dat moderne atheïsten miljoenen mensen uit duizenden jaren volstrekt niet serieus nemen maar als onnozele kinderen behandelen door hen te zien als dagdromers en fantasten en illusie-najagers. Wanneer de opvattingen van de evolutionist en van de postmodernist tot een totaal absurd en zinloos wereldbeeld leiden, is het dan niet zinvoller om de intuïties van talloos vele mensen van alle eeuwen serieus te nemen als zeer diepe, wezenlijke en ware intuïties. Hij stelt dat het feit dat geen enkel verlangen hier op aarde kan worden vervuld, simpelweg betekent dat de vervulling van ons verlangen wel eens ergens anders zou kunnen liggen.

Kennelijk hebben wij in ons een morele notie van wat een goede werkelijkheid is. Vanuit die verzwegen notie van een besef van het goede reageren atheïsten nu juist zo heftig op wat zij als een kwade werkelijkheid opvatten. Maar waar komen hun noties van goed en kwaad vandaan? Zijn die dan zelf niet ook een illusie? Heeft aldus alleen de harde evolutionist gelijk

---

[28] C.S. Lewis, *a.w.*, 13.

die de strijd domweg erkent. Maar zelfs Midas Dekkers vindt het niet zo'n prettige strijd, dus dat betekent een ook bij hem aanwezig idee van iets dat wel goed is.

In alle culturen hebben mensen geworsteld met de vraag naar het kwaad en het lijden in de wereld. Al deze worstelingen, zoals ze zijn gestold in mythen, tragedies een gedichten, leggen onze ongemakkelijkheid met de werkelijkheid bloot en dit besef van een tekort wijst voor Lewis heen naar een – op zijn minst mogelijke - Vervuller van dat tekort. In alle culturen is ook de ervaring van een goed en heilig goddelijk wezen aanwezig, een ervaring van het transcendente, een ervaring van het huiveringwekkende en van het heilige (in de woorden van de door Lewis geciteerde Rudolf Otto): het *numineuze*[29]. Het heilige en het moreel goede horen bij elkaar, tegenover het onheilige en het moreel kwade.

Meer dan welk ander volk ook is, volgens Lewis, Israël het volk dat vanuit dit besef van de heiligheid en goedheid van God deze ongemakkelijkheid jegens de aardse werkelijkheid van lijden en pijn weerspiegelt: in Abraham die de waaromvraag aan God stelt, in de Psalmen met al hun vragen en bovenal in het boek Job met zijn worsteling met God. Israël is de spiegel van deze ongemakkelijkheid.
Vanuit het geloof in een goede en heilige God wordt het morele probleem van het kwaad aldus juist eerst als probleem verwoord en mogelijk gemaakt. Dat is iets wat de atheïst zich niet realiseert wanneer hij de theïst verwijt goedkope antwoorden te hebben op moeilijke vragen. De atheïst heeft zelf daarentegen geen idee waar zijn notie van het goede vandaan komt! Hij parasiteert hier op iets dat hij in feite ontkent.

Lewis probeert vanuit deze noties van het goede, het heilige en het paradijselijke het gesprek met de atheïst te openen. Uiteindelijk zal ook hij erkennen dat het voorstelbaar is dat de atheïst zich niet zal laten overtuigen. Hij is er zelf ook één geweest. Uiteindelijk is het de aanraking van God zelf die de zoektocht hielpen, zo kan Lewis of iemand anders op zijn beurt voor een huidige atheïst een gids zijn tot God. Het geloof heeft zijn eigen redelijkheid, ook al gaat het de rede uiteindelijk te boven.

Vanuit dit startpunt probeert Lewis een aantal antwoorden te geven op de vraag naar het lijden. Hiertoe ontwerpt hij een wereldbeeld of kosmologie, op basis van het Woord van God en het denken van de Kerk. Omdat dit denken vrij complex is, wil ik het ordenen naar een vijftal aspecten, in chronologische volgorde, en per aspect wil ik de vraag naar het kwaad en het lijden verwoorden:

1. Gods eeuwige tuin 'in Zichzelf': God vóór het moment van de schepping;
2. Gods paradijstuin: de schepping;
3. Waste land: de zondeval;
4. De Tuinman in de hof: Christus als begin van de herschepping; het geloof;
5. De hemelse tuin: de nieuwe werkelijkheid tussen hemel en hel.

3.1. Gods eeuwige tuin 'in Zichzelf': God vóór het moment van de schepping

Voordat deze werkelijkheid waarin wij leven er was, was alleen God er. Hij is de Eeuwige, die los van ruimte en tijd bestaat. Een filosoof heeft ooit gezegd: 'Het meest wonderlijke is, dat er iets is en niet niets'. Het is bijna niet voor te stellen dat er een eeuwig Wezen is dat begin noch einde en ruimte noch plaats heeft. Nog minder is het voor te stellen dat God er niet zou zijn. Dan zou er helemaal niets zijn want zonder Hem kan er niets bestaan.
Van onze geschapen werkelijkheid is het wel voor te stellen dat zij ook niet zou hebben kunnen bestaan. Soms, als je ziet hoeveel ellende er in deze wereld is, denk je misschien wel eens dat zij er beter niet had kunnen zijn. God had haar immers ook niet kunnen scheppen. Maar Hij schiep deze wereld en dat is voor Lewis voor ons genoeg om te weten:

> *'Ik moet de lezer waarschuwen dat ik niet ga proberen te bewijzen dat niet scheppen beter zou zijn geweest dan scheppen: ik ken geen menselijke weegschaal waarin zo'n zware vraag kan worden afgewogen*[30].

[29] C.S. Lewis, *a.w.*, 15.
[30] C.S. Lewis, *a.w.*, 35.

Als God goed is en als Hij de wereld schept dan moet dit scheppen van de wereld ook goed zijn: het is immers de goede God die de wereld gewild heeft! Scheppen is daarom beter dan niet scheppen.
Lewis is ervan overtuigd dat alle mensen ondanks het kwaad dat in de wereld is gekomen nog een ingeschapen besef van het goede en van de goedheid Gods hebben. Dit besef is weliswaar aangetast door het kwaad maar nog wel aanwezig. Als we geen enkele besef van Gods goedheid meer zouden hebben dan zou Gods spreken niet eens meer gehoord worden:

> *'Gods goedheid is anders dan de onze, maar niet totaal anders. Ze verschilt niet van de onze zoals zwart van wit verschilt, maar zoals een volmaakte cirkel verschilt van de eerste poging van een kind om een wiel te tekenen*[31].

In dit licht is deze werkelijkheid geen kwade schepping, zoals bijvoorbeeld het Manicheïsme (waar Augustinus ook een tijd door beïnvloed was) stelt. Binnen een dergelijke dualistische visie is er een kwade schepper – een Demiurg – en daarnaast een goede God die slechts geestelijk is en die mensen bevrijd uit de banden van de materie, om hen zo werkelijk geestelijk te doen leven. Lewis gelooft in een goede God die tevens de goede Schepper van alle dingen is.

God is niet alleen een goede God maar Hij is ook liefde. Het is opmerkelijk dat alle eigenschappen van God beschreven worden met bijvoeglijke naamwoorden: God is almachtig, goed en alwetend, maar dat er één eigenschap is die beschreven wordt met een zelfstandig naamwoord: God *is* liefde. Misschien is dit omdat dit de diepste eigenschap van God is. Hieruit vloeien de andere eigenschappen als het ware voort.
Als de goede God die liefde is deze wereld schept dan doet Hij dat omdat Zijn liefde iets buiten zichzelf zoekt om lief te hebben. Hij heeft ons niet nodig in de strikte zin van het woord – Hij is in Zichzelf genoeg - maar Hij *wil* ons scheppen als voorwerp van Zijn liefde, Hij *wil* ons nodig hebben. Liefde noopt tot scheppen. Liefde is een goede en scheppende kracht. De schepping is er en daarbinnen zijn wij in het aanzijn gekomen en dat is omdat God het in liefde gewild heeft dat wij er zouden zijn. Uit liefde schept de Tuinman Zijn tuin.

3.2. Gods paradijstuin: de schepping

God wilde de tuin scheppen. En Hij schiep deze tuin. Hij had mogelijkerwijs ook een andere wereld kunnen scheppen – één zonder mensen of met nog andere wezens – maar Hij schiep deze specifieke wereld. Vaak klinkt de vraag waarom deze wereld niet anders is geschapen, zodat er minder of geen ellende zou zijn.
Voor Lewis geldt – hij volgt hier een soortgelijke redenering als hierboven – dat het feit dat de wereld is zoals hij is, maakt dat dit de enige mogelijke wereld is:

> *'Misschien is dit niet 'de best mogelijke wereld' maar de 'enig mogelijke wereld*[32].

God wilde scheppen vanuit Zijn liefde. Als Hij uit liefde een wereld schept, dan zal ook de vorm van die wereld iets van deze liefde in zich dragen. Liefde is het motief van de schepping. Liefde bepaalt ook de aard of structuur – het hoe – van de schepping.
De schepping moet in dat licht een plaats zijn waar het goede en de liefde kunnen wonen. Het moet een levende werkelijkheid zijn waarin groei en bloei is: een echte tuin en geen plastic tuin. Hiertoe schept God ruimte en tijd en daarbinnen een immens groot heelal. In dit heelal zijn enorme krachten aanwezig, die nodig zijn om het in stand te houden: zwaartekracht, luchtdruk, beweging van planeten, water, voedsel en warmte. Over deze krachten moeten we ons geen feërieke voorstellingen maken: ze zijn immens groot en sterk. De aarde bevindt zich precies niet te ver verwijderd van de zon om niet te verbranden door de hitte van haar vuur. Zij bevindt zich ook precies ver genoeg van de zon vandaan om niet in ijzige koude ten onder te gaan. Deze krachten vallen op zichzelf niet onder de termen van goed en kwaad maar ze zijn er eenvoudigweg als realiteiten die een leefbare wereld mogelijk maken. Een 'zeer goede' schepping is in dit licht niet een soort geheel van louter lieftalligheden. Het is een robuuste wereld. Om een leefbare en bewoonbare wereld mogelijk te maken moet er deze immense ruimte met al haar krachten zijn. God is almachtig, maar dit betekent niet dat Hij dingen kan doen die in zichzelf tegenstrijdig zijn of die strijden met Zijn

---

[31] C.S. Lewis, *a.w.*, 35.
[32] C.S. Lewis, *a.w.*, 34.

wezen. Waar het om gaat is dat de aarde een plek is die zich precies bevindt in het veilige evenwichtspunt van al deze krachten en energieën. Op die veilige, beschutte plek is de aarde een tuin, een hof, een paradijs. Dat is voor de mens genoeg om de te weten en te leven.

De hof is een plaats van liefde. Temidden van de kosmos en de natuur schept God één soort creatuur die op Hem lijkt en die het voorwerp van Zijn liefde is: de mens. God bemint heel Zijn schepping maar in de mens legt Hij bij uitstek het vermogen tot bewustzijn en tot wederliefde. God bemint de mensen, die in Zijn beeld zijn geschapen, opdat ze Hem zouden weder beminnen. Overigens heeft God zelf in de mens datgene gelegd wat hem beminnenswaardig maakt:

> *'Gods liefde wordt niet veroorzaakt door iets goeds in het voorwerp van Zijn liefde, maar is in tegendeel de oorzaak van alles wat goed is in de geliefde; eerst bemint Hij het tevoorschijn en vervolgens schenkt hij het een werkelijke, hoewel afgeleide beminnenswaardigheid*[33]*.*

De liefde tussen God en mens is een bijzonder soort liefde. God is Zelf Liefde en Hij is de ene God. Hier is geen alternativiteit, zoals bij mensen. Mensen kunnen kiezen wie ze van alle mensen liefhebben als de ene geliefde. Van de mensen ten opzichte van God geldt dat allen slechts de ene God als voorwerp van de liefde kunnen hebben, want er is één God en Schepper en Hij *is* liefde: buiten Hem is die liefde er eenvoudigweg niet.

> *'Hij geeft ons het ondragelijke compliment van Zijn liefde in de diepste, meest tragische, onontkoombare betekenis*[34]*.*

God kan daarom van ons vragen dat we Hem liefhebben:

> *'We zouden het liefst willen dat God over alles wat wij graag doen zou zeggen: 'Wat geeft het, als ze maar gelukkig zijn'. Wij willen niet zozeer een Vader, als een opa in de hemel, een welwillende oude baas die 'graag ziet dat het jonge volkje zich amuseert*[35]*.*

Mensen kunnen God pas werkelijk liefhebben als er ook de mogelijkheid is van de niet-liefde. Het ja veronderstelt de mogelijkheid van het nee. Natuurlijk wil en hoopt God dat de mens ja zal zeggen maar het nee moet als mogelijkheid bestaan, wil het ja een echt ja zijn. Aldus is de mogelijkheid van de haat en daarmee van het kwaad noodzakelijk, maar het kwaad zelf is niet noodzakelijk. God wil de mogelijkheid van het kwaad maar niet de feitelijkheid van het kwaad. Hiermee is gezegd dat God niet de auteur is van het kwaad of van de zonde. Dit verschil tussen mogelijkheid en feitelijkheid is zeer belangrijk. Hier ligt het antwoord op de vraag van atheïsten hoe het kwaad is te rijmen met een goede God. Deze mogelijkheid van het kwaad als logisch tegenover van het goede en van de liefde hoort bij de door God gewilde wereld. Het is over deze paradijselijke werkelijkheid inclusief die spanning van goed en kwaad en van haat en liefde dat God zegt: 'En ziet, het was zeer goed'. Dat is iets geheel anders dan een soort perfecte, risicoloze wereld. Een schepping die uit liefde voort komt is een *riskante creatie*, maar dat het fout kan gaan in dit paradijs is *all in the game*.

Het had overigens ook goed kunnen gaan. Het is voorstelbaar dat dit zou zijn gebeurd. Dan was deze aardse wereld een tuin van groeien en bloeien geweest. Bij groeien en bloeien hoort volgens Lewis groeipijn, dat is draaglijke pijn. Het is geen kinderachtige, zoetsappige wereld waarin we dan zouden leven, maar een robuuste, stevige wereld. Maar is er is geen lijden en er is geen pijn die gevolg is van het kwaad. In de sciencefiction boeken van Lewis wordt overigens ook wel gespeeld met een dergelijke wereld waarin het kwaad niet die massieve, vernietigende kracht heeft of waarin de wereld andere wetten heeft.

3.3. Waste land: de zondeval

---

[33] C.S. Lewis, *a.w.*, 49/50.
[34] C.S. Lewis, *a.w.*, 40.
[35] C.S. Lewis, *a.w.*, 39.

God schept aldus deze aardse werkelijkheid als een plaats waar de mens mag leven voor Zijn aangezicht. God vraagt van de mens om Hem weder te beminnen. De mens woont in de hof en hoort de sprake Gods in het ruisen van de wind in de bomen.
Tegelijk is er in deze paradijselijke wereld al sprake van een inwerking van het kwaad. Er is immers de slang die 'listiger is dan al het gedierte van het veld'. De slang symboliseert het kwaad in diabolische zin. Er is blijkbaar al sprake van een dergelijk kwaad in de geschapen werkelijkheid. Voor Lewis vindt het zijn oorsprong in de val van Lucifer en vele andere engelen. Deze val van de engelen situeert hij vrij vroeg, in ieder geval voor de schepping van de mens op de zesde dag. Lewis neemt de scheppingsdagen niet letterlijk als dagen van 24 uur maar als periodes van een langere duur. Met Augustinus gelooft hij dat voor God, zoals de Schrift zegt, 'een dag als duizend jaar en duizend jaar als een dag' is. Lewis gelooft dat het voor het geloof niet bedreigend is als zou blijken – gesteld dat inderdaad bepaalde fossielen op een eerlijke wijze als heel oud te dateren zijn - dat de schepping ouder is dan 6000 jaar. Het maakt voor hem principieel niet uit of God langs een weg van een langere dan wel een kortere tijd schept. Beide zijn even wonderlijk, zoals we ook erkennen dat het ontstaan van een nieuw mensenleven langs een weg die van conceptie tot geboorte negen maanden omvat, niet minder wonderlijk is dan wanneer dit op één moment zou gebeuren. Lewis meent dat je, wanneer je op deze kritisch positieve wijze bepaalde elementen van de wetenschap overneemt, een aantal problemen oplost waar je anders voor komt te staan. Het hangende punt is voor hem niet de duur van de dagen maar de kwestie of er een Schepper dan wel een blind toeval is.
Hij zegt dit mede omdat de zes dagen een opeenvolging zien – van licht naar planeten naar land en water en naar plantaardig, dierlijk en menselijk leven – die merkwaardig parallel loopt met de huidige wetenschappelijke bevindingen in dezen.

Binnen dit gehele scheppingsproces vindt op enig moment de val van een deel van de engelen plaats. Dit is in ieder geval voor de zesde dag, de schepping van de mens. Lewis stelt dat dit kwaad al inwerkt op de dierenwereld. Hij gelooft dat de dieren oorspronkelijk vreedzame planteneters waren. Het eten van planten is voor Lewis, omdat planten geen bewustzijn hebben, op geen enkele manier een vorm van lijden. De organische, plantaardige wereld is een wereld waarin het groeien, bloeien en afsterven in zich zelf niet een vorm van goed of kwaad zijn. Het sterven van een boom is geen kwaad, het is iets neutraals.
Door de val van de engelen verandert dit echter. Door de inwerking van dit angelieke kwaad ontstaat er geen evolutie maar devolutie, een omgekeerde evolutie ofwel een neergang:

> *'Wie zijn eigen wet negeert (d.w.z. de wet die God bedoelt heeft voor een schepsel zoals jij), vervalt aan een van Gods lagere wetten. Wie op een gladde stoep de wet van de voorzichtigheid negeert, blijkt ineens onder de wet van de zwaartekracht te vallen*[36].

Daarmee is het kwaad een reële en feitelijke kracht die in de schepping is binnengedrongen:

> *'Het lijkt me dus niet onredelijk om aan te nemen dat er al een of andere machtige geschapen kracht ten kwade aan het werk geweest was in het materiële universum, of in het zonnestelsel of tenminste op aarde, voordat de mens op het toneel verscheen, en dat toen de mens in zonde viel, iemand hem inderdaad verleid heeft*[37].

Hiermee kun je nu ook verklaren hoe het komt dat in de hof er een slang is die 'listiger is dan al het gedierte des velds'. Deze slang belichaamt het kwaad en is tegelijk ook feitelijk een dier dat middels gif prooi zoekt en doodt. De leeuw was ooit – in de beleving van Lewis – een dier dat indrukwekkend was in zijn kracht en glorie zonder een verscheurend dier te zijn; hij is een rover geworden door deze neergang. Lewis spreekt hier opmerkelijke woorden over de dieren: hij is met hun lot begaan – een lot waar ze zelf niet schuldig aan zijn. In een vrije fantasie hoopt hij zelfs dat ze – en zeker de dieren met een hoog bewustzijn - ooit ook weer zullen delen in een vorm van verlossing in de hemel[38].
Wanneer God de mens schept dan is er aldus in de hof reeds iets van de inwerking van het kwaad aanwezig – zoals een listige slang - , ook al is de Schepping zelf 'zeer goed'.

---

[36] C.S. Lewis, *a.w.*, 82.
[37] C.S. Lewis, *a.w.*, 137/138.
[38] C.S. Lewis, *a.w.*, hfdst.9.

In deze hof staat de mens zelf voor het spanningsveld van de vrijheid: hij kan God beminnen maar hij kan Hem ook niet beminnen. Het kwade werkt hierbij op hem in en hij kan zich van het kwade afwenden of zich er naar toe wenden.

Feitelijk heeft de mens zich uiteindelijk toegewend tot het kwaad:

> *'De mens is in conflict geraakt met het heelal, niet omdat God hem zo heeft gemaakt, maar omdat hij zichzelf door misbruik van zijn vrije wil zo heeft gemaakt ... God heeft alle dingen goed gemaakt en omwille van hun goedheid ... Één van de goede dingen die Hij gemaakt heeft, namelijk de vrije wil van de met verstand begiftigde schepselen, droeg uit de aard der zaak de mogelijkheid van het kwaad in zich; en dat die schepselen van die mogelijkheid gebruik hebben gemaakt en slecht zijn geworden'*[39].

Daarmee volgde de tweede val, namelijk de val van de mens. Hij sleurt de dierenwereld en heel de schepping in zijn val mee. In de dierenwereld ontstaat een keten van eten en gegeten worden in een niet langer alleen maar plantaardige zin. In een proces van devolutie groeien bepaalde aanvankelijk vreedzame diersoorten uit tot dieren die andere dieren doden. Het kwaad komt binnen in de kosmos en verstoort daar het evenwicht waardoor grote natuurrampen kunnen plaatsvinden.
Het door de gevallen engelen en door de gevallen mensen bewerkte kwaad is een expansieve kracht die de hele schepping steeds meer en sterker doortrekt. Hiermee roept de mens de dood over zich af. 'Wanneer gij van deze boom zult eten, zult gij de dood sterven'. Het gaat volgens Lewis in deze tekst specifiek over de menselijke dood. Zonder val zou zij er niet geweest zijn. Ook lijden en kwade pijn komen de schepping binnen. De mens wordt verbannen uit de paradijstuin en hij treedt het *waste land* (T.S. Eliot) binnen van verwilderde tuin die hij zelf over zich afriep.

Klaarblijkelijk zondigen mensen sindsdien. Dit is wat het betekent dat alle mensen 'in Adam zijn gevallen' en wat de Kerk 'erfzonde' noemt:

> *'De zondeval in elk individueel leven'*[40].

Adam is hier tegelijk de eerste mens - in de historische zin van het woord – als 'de' mens: *Everyman*.

De bloeiende hof is een *waste land* geworden. De mens is verbannen uit het paradijs en de toegang wordt door engelen afgeschermd. De mens leeft in ballingschap en in hem woont sindsdien een heimwee naar wat verloren ging.

3.4. De Tuinman in de hof: Christus als begin van de herschepping ; het geloof

God laat de gevallen schepping, overeenkomstig Zijn liefde, echter niet aan zichzelf over. Vanaf de val begint het proces van herschepping van de tuin. De mens moet hierin wel omgekeerd worden tot God, zodat hij weer 'beminnenswaardig' wordt voor God:

> *'Dat zijn situaties waarin het voorwerp van die Liefde moet veranderen om werkelijk beminnenswaardig te worden'*[41].

God zoekt mens aan opdat de mens God weer gaat zoeken. Hij spreekt de mens aan op drie verschillende niveaus van sterkte, waarbij Hij uiteindelijk zelfs zo hard spreekt dat het letterlijk pijn doet:

> *'Pijn eist aandacht. God fluistert tot ons in onze genietingen, Hij spreekt tot ons geweten, maar Hij roept in ons lijden. Het is Zijn megafoon om een dove wereld wakker te schudden'*[42].

---

[39] C.S. Lewis, *a.w.*, 69.
[40] C.S. Lewis, *a.w.*, 75.
[41] C.S. Lewis, *a.w.*, 55.
[42] C.S. Lewis, *a.w.*, 94.

In de goede dingen van het leven is de fluistering te horen van Gods stem: 'Mijn zoon, Mijn dochter, geef Mij uw hart'. In het geweten brengt het spreken Gods tot het besef van schuld. In het lijden schreeuwt God om onze aandacht opdat er een ommekeer zou volgen. Blijkbaar zitten mensen zo in elkaar dat het langs de weg van lijden en pijn moet gaan:

> *'Als de wereld inderdaad een 'vallei is waar zielen gevormd worden', schijnt dat doel over het algemeen aardig te worden bereikt*[43].

God gebruikt hier het lijden dat Hij niet gewild heeft maar dat door de val van engelen en mensen is gekomen: ziekten, natuurrampen en de gevolgen van wat andere mensen ons aandoen gebruikt Hij Zijns ondanks als aansporing tot ons om terug te keren tot Hem. Lewis spreekt inzake dit leven vol lijden over een 'vallei' en zijn woorden doen denken aan Psalm 23, waarin sprake is van 'het dal der schaduwen des doods'. De verwilderde tuin spoort de autonome mens aan tot het zoeken van de Herder, wiens stok en staf vertroosten en tot het zoeken van de Tuinman die nieuwe takken ent in de stam van het geloof.
Soms is er overigens hier op aarde reeds een moment van gerechtigheid en van vertroosting. Op een andere plaats dan in *Het probleem van het lijden* – in zijn boek *Gedachten over de Psalmen* – spreekt Lewis hierover naar aanleiding van Psalm 23. In deze Psalm is vrijwel op één en hetzelfde moment zowel de vrede als het lijden aanwezig. Hier moet het kwaad – de 'tegenpartijder' – toekijken wanneer de ik-persoon getroost wordt door de Herder en aan de tafel aanzit om te eten en verkwikt te worden[44].

Het lijden maakt een einde aan de illusie dat alles in orde is en dat we hier eindeloos tijd van leven hebben. Het werpt ons op God en stelt ons schuldig voor Hem. Lewis verzet zich hier tegen het idee dat het geweten slechts aangeleerd gedrag of aangepraat schuldbesef is. De stem van goed en kwaad is een werkelijke stem, ook al kan zij natuurlijk ook op een onjuiste manier vermengd worden met bepaalde groepsopvattingen die niets met het geweten te maken hebben. Op de goede manier gebruikt is het geweten – met schaamte als uiting ervan - een reëel schuldgevoel vanwege reëel kwaad. Gods wet spreekt hier:

> *'De weg naar het beloofde land loopt langs de Sinaï'*[45].

De herschepping vindt haar grond in Christus. God wist reeds toen hij de mens schiep dat de mens niet het goede zou doen ook al wilde God dat hij het goede wel zou doen. Christus neemt het kwaad op zich en lijdt zelf aan de zonde:

> *'Natuurlijk zag God het kruis al bij het scheppen van de eerste sterrennevel. De wereld is een dans waarin het goede dat van God neerdaalt, verstoord wordt door het kwade dat van de schepselen opstijgt. Het conflict dat daaruit ontstaat heeft Hij opgelost door zelf het door het kwaad veroorzaakte lijden op zich te nemen*[46].

Ten diepste is in het lijden, het sterven en de verrijzen van Christus het kwaad verzwolgen in de liefde Gods, ook al is het er in feite nog steeds in de wereld:

> *'Het zuivere licht bewandelt de aarde; de duisternis, in het hart van de Godheid toegelaten, wordt daar verzwolgen. Waar anders dan in het ongeschapen licht kan de duisternis verdrinken*[47].

Het lijden houdt niet op wanneer iemand tot het geloof komt. Ook voor de gelovige geldt dat hij nog altijd leeft in de verwilderde tuin van deze wereld. Voor hem heeft het lijden ook een betekenis. God beschikt hem het lijden niet maar gebruikt het ten goede als het hem door de kwade krachten van de gevallen wereld overkomt. Het lijden leert hem dat hij zich hier niet moet vestigen maar dat hij een reiziger is naar het land achter de einder:

> *'De veiligheid waar wij naar smachten zou maken dat we met deze wereld tevreden zijn; het zou een belemmering worden om tot God terug te keren. Maar een paar gelukkige ogenblikken van genieten van liefde, van een mooi landschap, een symfonie, een gezellige ontmoeting met vrienden, van zwemmen in zee of voetballen,*

---

[43] C.S. Lewis, *a.w.*, 110.
[44] C.S. Lewis, *Gedachten over de Psalmen*, Franeker, 2002 (1958), 22.
[45] C.S. Lewis, *Het probleem van het lijden*, 66.
[46] C.S. Lewis, *a.w.*, 84/85.
[47] C.S. Lewis, 'Hemelse zaken', 397.

zullen dat niet doen. Onze Vader verkwikt ons onderweg met prettige herbergen, maar Hij moedigt ons niet aan er te gaan wonen[48].

Het lijden is vooral een middel tot loutering. Oorspronkelijk is de mens in het beeld Gods geschapen. Hij leek op God en weerspiegelde God in een volkomen gestalte van heteronomie. Hij moet weer op God gaan lijken en Zijn beeld meer en meer weer gaan weerspiegelen. Pas in de hemelse werkelijkheid zal dat zijn volkomenheid bereiken maar hier op aarde vindt dit louteringsproces in meerdere of mindere mate al plaats. In het Nieuwe Testament wordt in dezen het beeld gebruikt van de zilversmid die het zilver in het vuur 'beproeft'. Hij verhit het zilver zo intens dat alle onzuivere metalen er uit los komen. Op een gegeven moment kijkt hij dan in het kokende zilver om te zien of hij zichzelf weer kan zien in het spiegelende zilver. Als dat zo is dan weet hij dat het zilver zuiver is. Dat is wat God doet wanneer Hij de gelovigen loutert. Lewis gebruikt dit beeld in iets andere woorden: God geeft mensen hun volkomen gietvorm:

'Een verloste ziel is een gietvorm die steeds geduldiger het schitterende vloeibare metaal opneemt, een lichaam dat zich steeds verder blootgeeft aan de felle gloed van de geestelijke middagzon[49].

Dit alles is een voorbereiding op en een inwijding in het wonen in de hemelse tuin (Lewis gebruikt ook wel het beeld van de beeldhouwer die met zijn beitel het beeld uithakt uit het marmer in een hard en pijnlijk proces):

'Alle pijn en genot die we op aarde gekend hebben zijn vroege inwijdingen in de figuren van de hemelse dans[50].

Aldus wordt het lijden nooit iets positiefs in zichzelf maar dwars door de het lijden heen werkt het zich toch ten goede uit. Hoe raadselachtig en zwaar het lijden ook blijft, toch maakt het wellicht iets uit in het dragen van het lijden als we weten dat het in dit perspectief kan worden gezien.

3.5. De hemelse tuin: de nieuwe werkelijkheid tussen hemel en hel

In de hemelse tuin is geen lijden of pijn meer. Hier is de logica van de liefde – liefde die de mogelijkheid van de niet-liefde veronderstelt – niet meer omdat de liefde het een en al is geworden. Je zou het kunnen vergelijken met een huwelijk: waar het, voorafgaande aan een relatie, mogelijk is dat iemand op wie je verliefd bent nee zegt tegen jou, is het nee niet meer aan de orde als je trouwt (uiteraard is het beeld onvolkomen omdat er in de aardse werkelijkheid ook echtscheiding is).

De hel is de plaats van het nee. Hoe onverdraaglijk de gedachte aan de hel ook is, Lewis laat haar niet los. Zij is de uiterste consequentie van de mogelijkheid om nee te zeggen. God wil haar niet en Hij wil niet dat er ook maar één mens zou zijn. Het is in feite verbijsterend dat ondanks Gods liefde er blijkbaar plaats moet zijn voor de niet-liefde:

'Zoveel genade, en toch is er nog een hel[51].

Deze plaats is volgens Lewis de ultieme consequentie van de mogelijkheid om God niet lief te hebben. Wanneer onze gietvorm niet met de liefde Gods vervuld wordt dan blijft zij haar eigen absolute leegte: dat is de logica van de hel. Niet God maar de mens die daar wonen wil sluit haar deuren, aldus Lewis. Zij kan – net als de hemel - ook een aardse voorgestalte hebben: hier en nu kunnen mensen elkaar al tot een hel zijn. De hel is in feite de totale gevangenschap in de autonomie van de mens:

'Die felle gevangenschap in het zelf is niets anders dan de keerzijde van de zelfovergave die de enige werkelijkheid is; de negatieve vorm die de buitenste duisternis aanneemt door de werkelijkheid te omvatten en vast te leggen[52].

---

[48] C.S. Lewis, *Het probleem van het lijden*, 117.
[49] C.S. Lewis, *a.w.*, 155.
[50] C.S. Lewis, *a.w.*, 156.
[51] C.S. Lewis, *a.w.*, 122.
[52] C.S. Lewis, *a.w.*, 156.

In de hemelse werkelijkheid is er alleen de wet van de liefde. De mens wordt vervuld van Gods liefde en wezen:

> *'De ziel is een holte, geschapen om gevuld te worden door een bepaald deel van Gods wezen'*[53].

Hier op aarde zien we daar slechts glimpen van en kunnen we ons een dergelijke volkomenheid moeilijk voor stellen:

> *'Alle dingen die de ziel ooit diep geraakt hebben, waren niet meer dan wegwijzers – een verleidelijke glimp, een nooit helemaal vervulde belofte, een wegstervende echo'*[54].

Ook in de hemelse werkelijkheid blijft God in de diepten van Zijn ongeschapen zijn onbevattelijk voor de mens, maar Hij omvat ons totaal en we zullen Hem werkelijk kennen naar de mate van wat voor mensen mogelijk is. God is 'alles en in allen'.
In zijn overige werk komt zo nu en dan ook iets van deze hemelse, paradijselijke werkelijkheid naar voren: in de Narnia-verhalen, maar ook in zijn uitvoerige boek over hemel en hel, *The Great Divorce* (*De grote scheiding*). Hij laat hier zijn fantasie de vrije hand, ook al weet hij dat het in werkelijkheid wellicht heel anders zal zijn. Hij stelt zich deze tuin voor als het paradijs, en er zijn ook dieren in aanwezig, zelfs leeuwen, al zijn deze volkomen vreedzaam en spelen ze alleen maar:

> *'Even bleef het stil onder de cederbomen en toen – pom pom – werd de stilte doorbroken. Twee leeuwen sprongen op fluwelen poten de open plek binnen. Hun blikken waren op elkaar gericht in een statige stoeipartij. Hun manen zagen eruit alsof ze juist hadden gebaad in de rivier die ik in de buurt hoorde kabbelen, al werd hij door de bomen aan het oog onttrokken. Ik stelde weinig prijs op dit gezelschap en ging naar de rivier op zoek. Toen ik mijn weg had gebaand door enig overvloedig bloeiend struikgewas, vond ik hem. De struiken kwamen bijna tot de waterkant. Hij was zo glad als de Thames, maar stroomde snel als een bergstroom: het water was bleekgroen onder de bomen, maar zo helder dat ik de stenen op de bodem kon tellen'*[55].

Soms kun je in deze verwilderde tuin even een glimp zien van de hemelse tuin. Een ogenblijk later kun je dan weer in moeilijke en pijnlijke omstandigheden verkeren. Dat zal voor Lewis ook het geval zijn. Wat Lewis in deze tijd rond de Tweede Wereldoorlog, waarin hij *Het probleem van het lijden* schrijft, nog niet weet, maar wat wij die na hem leven wel weten, is dat hij nog een zware weg zal hebben te gaan dwars door het lijden heen. Deze weg heeft alles te maken met de ontmoeting en het leven met zijn toekomstige vrouw, Joy Davidman.
In de volgende twee paragrafen zullen we ons hierop biografisch en inhoudelijk richten.

4. Lewis' leven met Joy Davidman (1952 – 1962)

In 1952 komt Joy Davidman naar Engeland om kennis te maken met Jack Lewis. Lewis is tot dat moment een verstokte vrijgezel, hoewel hij wel altijd een bijzondere band heeft gehad met Mrs. Moore.
Helen Joy Davidman wordt in 1915 te New York geboren uit Oost-Europese joden, die het geloof niet of nauwelijks praktiseerden. Haar vader was overtuigd atheïst, haar moeder hield zich in zeer beperkte mate aan de leefregels van het geloof. Wel vertelde ze Joy vaak verhalen over het Joodse leven in de Oekraïne. Mede uit deze verhalen is Joy's roman *Anya* voortgevloeid, een boek dat gaat over een meisje dat uitgehuwelijkt wordt maar zich daar niet bij neerlegt en ervoor kiest om haar eigen weg te gaan, ook al verlaat ze uiteindelijk het geloof niet en laat ze haar zoon besnijden[56].
Joy Davidman valt zelf wel van haar geloof en wordt atheïst hoewel ze tegelijkertijd een sterk religieus verlangen kent: hoezeer lijkt ze hier op haar latere geliefde, Jack Lewis!

---

[53] C.S. Lewis, *a.w.*, 150.
[54] C.S. Lewis, *a.w.*, 149.
[55] C.S. Lewis, *De grote scheiding. Een droom*, Kampen, 2009 (1945), 32.
[56] Joy Davidman, *Anya*, New York, 1940.

Ze studeert Engelse letterkunde aan de Colombia University, wordt lerares Engels op enkele middelbare scholen in New York en bekeert zich tot het communisme. In 1942 huwt ze met de atheïst William Gresham, en ze krijgen twee kinderen, David en Douglas. William raakt echter meer en meer verslaafd aan de drank. Tijdens een moment van diepe crisis in het leven van William heeft Joy een bijzondere Godservaring waardoor ze uiteindelijk tot de overgave aan God komt. William volgt haar in deze weg en beiden vertellen hierover in *These Found the Way* (1951). Uiteindelijk houdt Williams weg geen stand en valt hij terug in de drank. Het huwelijk belandt in een crisis.
Tegen deze achtergrond reist Joy in 1952 af naar Engeland om Lewis te ontmoeten en om hem advies te vragen over haar huwelijkscrisis. Jack nodigt Joy uit om de kerst in huize *The Kilns* door te komen brengen en twee weken lang verblijft zij als logé in het huis.
Wanneer ze uiteindelijk terug gaat naar Amerika blijkt haar man weer aan de drank te zijn en ook dat hij vreemd gaat met een nichtje van Joy, die tijdens Joy's reis op de kinderen had gepast. Het huwelijk loopt op de klippen en Joy besluit om te gaan scheiden van haar man. Ze gaat naar Engeland om haar oude leven te ontvluchten. Ze krijgt hier een tijdelijke verblijfsvergunning en houdt contact met Jack.

Jack krijgt ondertussen in 1954 een benoeming als hoogleraar te Cambridge. Hij verlaat zijn geliefde kamers in Oxford en betrekt enkele kamers aan het *Magdalen College* van Cambridge. Ondertussen schrijft hij gestaag verder aan zijn oeuvre: boeken als *Till we Have Faces* (1957), *Reflections on the Psalms* (1958) en *The Four Loves* (1960) verschijnen.
Joy's tijdelijke verblijfsvergunning verloopt en de enige manier om haar in Engeland te kunnen laten blijven, is middels een huwelijk. Ondanks bezwaren van zijn vrienden trouwt Jack met haar, niet om werkelijk met haar getrouwd te zijn en met haar te leven, maar alleen vanwege haar verblijfsvergunning. Ze blijft op haar eigen kamers in Headington wonen. Blijkbaar is Lewis nog niet zover dat hij werkelijk met haar verder wil of durft. Hier komt verandering in door droevige ontwikkelingen in het leven van Joy. In juni 1956 krijgt zij hevige pijnen en bij een val in huis breekt zij haar been: zij blijkt kanker te hebben. Tijdens haar ziekte ontdekt Jack dat hij werkelijk van haar houdt en in december 1956 trouwen zij voor de kerk en zij zijn daarmee in beider ogen werkelijk getrouwd. Het kan niet toevallig zijn dat de vrouw waarop Jack Lewis verliefd wordt *Joy* heet. Het hoofdstuk dat biograaf George Sayer over deze liefde schrijft draagt dan ook de titel *Surprised by Joy*!
Het huwelijk heeft ruim drie jaar geduurd en deze tijd in huize *The Kilns* is voor beiden de gelukkigste periode uit hun leven. Tussen deze twee zoekers die het geloof hebben gevonden is een grote mate van zielsverwantschap. Hun liefde is een late bloeiende herfsttuin. Samen bezoeken ze nog - tijdens een korte opleving – *The Golden Valley*, waarvan Lewis nog altijd de plaat op zijn kamer heeft hangen. Dan gaat het ineens heel snel bergafwaarts en op 11 juli 1960 sterft Joy. Jack is radeloos.

Om niet gek te worden van verdriet schrijft hij in deze tijd dagboeknotities. Deze notities bundelt hij in *A Grief Observed* (1961), een boekje dat onder het pseudoniem N.W. Clerk is uitgegeven, omdat het wellicht schokkend zou zijn geweest voor de lezers dat de inmiddels algemeen bekende Lewis een dergelijk genadeloos eerlijk en bij tijden vertwijfeld boek over het lijden van zijn vrouw zou schrijven. Laten we kijken naar dit boek vanuit het perspectief van de thematiek van het lijden, als vervolg op *The Problem of Pain*.

5. A Grief Observed

Het boekje *A Grief Observed* – in het Nederlands vertaald onder de titel *Verdriet, dood en geloof. Een genadeloze zelfanalyse*[57] - laat de diepe crisis zien, waarin Lewis terecht kwam na de dood van Joy Davidman. In vier schriftjes beschrijft hij de gruwelijke weg waar hij doorheen moet, in het 'dal der schaduwen des doods' (Psalm 23). God lijkt hem niet te horen:

> *'Maar ga eens tot Hem als je Hem wanhopig nodig hebt, als alle andere hulp tevergeefs is, wat vind je dan? Een deur, die voor je neus dichtgeslagen wordt en binnen het schuivende geluid van een grendel, een dubbele grendel. Daarna stilte. Je kan evengoed weggaan. Hoe langer je wacht, hoe dreigender de stilte wordt. Er is*

[57] C.S. Lewis, *Verdriet, dood en geloof. Een genadeloze zelfanalyse*, Franeker, 1989.

geen licht in de vensters. Het huis kan wel onbewoond zijn. Heeft er wel ooit iemand gewoond? Zo leek het soms, ja[58].

Lewis is niet bang dat hij zijn geloof zal verliezen – dat verliest hij ook niet in deze periode – maar hij is wel bang dat hij verschrikkelijke dingen van God zal gaan denken. Dit gevaar is reëel nu Joy weg is, die hij zozeer bemint. Hij is verstomd, tegen haar twee kinderen kan hij niet over haar spreken. Hij voelt zich in een vacuüm leven. Hij boezemt de mensen schrik in, ze vermijden hem, weten geen raad met zijn verdriet. Hij kan het niet verdragen van haar gescheiden te zijn door de dood. Hij bezoekt de plekken waar ze samen zijn geweest. Hij herinnert zich weer hun tocht vlak voor haar dood naar *The Golden Valley*. De herinnering is prachtig maar ook zeer pijnlijk. De troost die veel mensen wellicht hebben dat iemand in de herinnering voortleeft, heeft Lewis niet. De herinnering herinnert hem er slechts aan dat zij er niet meer is. Een klein bloembed op een graf van twee bij één meter is in de plaats gekomen van de tuin der liefde. Hij is verscheurd van pijn, voelt zich 'om de tuin geleid' in plaats van in een hof van vrede en hij noemt in een moment van hevige vertwijfeling God zelfs een wrede 'kosmische sadist' in plaats van de God der liefde:

'Worden Gods handen plotseling vriendelijker jegens ons als we het aardse lichaam verlaten hebben? En zo ja, waarom? Wanneer Gods goedheid niet verenigbaar is met de pijn die ons wordt aangedaan, dan één van tweeën, God is niet goed of er is geen God: want in het enige leven dat wij kennen pijnigt Hij ons meer dan onze ergste vrees deed vermoeden en vreselijker dan alles wat we ons konden voorstellen[59].

Hij schrikt van zijn eigen woorden:

'Zo schreef ik gisteravond. Het was meer een schreeuw dan en gedachte[60].

Hij bepaalt zich tegenover zijn eigen woorden, als een biechteling die tegelijk zijn eigen biechtvader is. Hij komt tot de conclusie dat zijn geloof momenteel niet de ultieme overgave kent die hij altijd heeft gedacht te kennen:

'Nu het er op aankomt, bemerk ik dat ik geen vertrouwen had[61].

Tegelijk blijft de pijn van het gemis voortbestaan. Hij ziet Joy haarscherp voor zich, deze sterke ziel – die hij vergelijkt met een 'zwaard' – en die zozeer geleden heeft aan de pijn van de ziekte. Dan ineens is het of zijn hart lichter is, het verdriet iets milder en juist daardoor ziet hij haar in zijn herinnering scherper. Hij realiseert zich dat het – hoe groot de vragen aan God ook zijn – wel de liefde is die Lewis zowel vreugde gaf als pijn geeft: is het alles niet toch deel van de logica der liefde Gods? Hoe dan ook, er is een zekere vrede binnengekomen in zijn ziel:

'Als ik me tot God wend, vindt mijn geest niet langer een gesloten deur[62].

En het merkwaardige is dat zijn beeld van Joy nu ook liefelijker wordt. Eerst noemt hij haar nog een 'zwaard', een sterke, scherpe ziel. Nu noemt hij haar een *tuin*:

'Ik zie dat ik H. (met de letter 'H' duidt hij Joy op anonieme wijze aan, EM) *heb beschreven als een zwaard. Dat gaat tot op zekere hoogte wel op. Maar zonder meer is het totaal ontoereikend en misleidend. Ik had het genuanceerder moeten zeggen. Ik had moeten zeggen 'maar ook als een tuin'. Als een nest van tuinen, de ene haag binnen de andere, haag binnen haag, steeds intiemer wordend, naarmate je er dieper in doordringt steeds overvloediger van geurig, vruchtbaar leven.*

En dan zou ik van haar en van alles wat geschapen is en dat ik geloof moeten zeggen 'in zekere zin, op zijn eigen, unieke manier, zoals Hij die het gemaakt heeft.

Dus van de tuin naar de Tuinman, van het zwaard naar de smid. Naar het levengevende Leven en de Schoonheid die alles schoon maakt.

---

[58] C.S. Lewis, *a.w.*, 9.
[59] C.S. Lewis, *a.w.*, 28 – 29.
[60] C.S. Lewis, *a.w.*, 31.
[61] C.S. Lewis, *a.w.*, 38.
[62] C.S. Lewis, *a.w.*, 59.

Zij is in Gods hand[63].

Lewis ontdekt hier voor de tweede keer de Tuinman. Hij ontdekt dat geen enkele theorie over het lijden uiteindelijk echt overeind kan blijven. Als een theorie alles zou kunnen verklaren dan hebben we nog een stut en een steun in onszelf. Dan is het toch weer de *Contemplation*. Maar wanneer alles wordt weggeslagen en wij in een gevecht komen als waarin Lewis nu is, dan rest ons slechts de overgave: *Joy*.

Er is wel gedacht dat Lewis door het lijden en de dood van Joy Davidman zijn geloof verliest. Tot op zekere hoogte zie je hiervan in de film *Shadowlands* ook wel de sporen terug. Ik ben het met die gedachte niet eens en vind in dat licht *Shadowlands* te somber eindigen. Ik geloof evenmin dat Lewis fundamenteel anders is gaan denken dan in zijn vroegere tijd. In feite past zijn crisis rond het lijden van Joy in wat hij in *The Problem of Pain* schrijft over het lijden als loutering. Wat hij daar beschrijft, gebeurt hem nu. Dwars door de crisis heen wordt hij gelouterd tot een hogere vorm van overgave. In zijn eigen, eerder geciteerde woorden: 'Zijn gietvorm neemt steeds geduldiger het schitterende vloeibare metaal op'.
Hier onthult zich iets dat heel moeilijk te verstaan is van buiten af, maar wat naar mijn overtuiging toch waar is: op een mysterieuze, wonderlijke manier kan in het grootste lijden een immense, alles ontstijgende vreugde in je ziel neerdalen. Dan kun je met Paulus Psalmen zingen in de nacht en met Job zeggen, 'ook al zal Hij mij doden, zou ik niet vrezen?'. Op prachtige manier tref je deze overstijgende ervaring aan bij Floris Bakels in zijn boek *Nacht und Nebel*, waarin hij zijn Godservaring in de concentratiekampen beschrijft en eraan toevoegt dat hij na de oorlog wel eens heeft terugverlangd naar deze nabijheid Gods. Er zijn cynici die zeggen dat dit een vorm van het Stockholmsyndroom is – een slachtoffer, denk aan een gijzelaar, gaat zich identificeren met de dader – maar dat is het niet!. We hebben hier met hele nuchtere, sterke karakters te maken die zich zomaar niet in slaap laten sussen door vormen van zelfkwelling. Ze ervaren temidden van het lijden iets dat hen er voor kortere of langere tijd werkelijk boven uit tilt.

Hiermee is het lijden ook zeker niet ontdaan van zijn verschrikking, maar het heeft wel een plaats gekregen binnen de logica van de liefde, waardoor het wellicht dragelijk is: uiteindelijk rest ons slechts de overgave aan Hem in het vertrouwen dat Hij onze vader is. In deze paradoxale zin geldt dat lijden *Joy* is en geen *Contemplation*. En dan ontstaat ook de troost dat, wanneer Joy in God is en Jack in God is, de gescheidenheid in zekere zin is opgeheven, ook al blijft de pijn om het tastbaar afwezig zijn van de geliefde. Lewis realiseert zich dat God onvoorstelbaar veel vraagt van de mens:

> *'Mijn God, zijn dit werkelijk Uw voorwaarden? Kan ik H. alleen maar dán ontmoeten als ik U zozeer leer lief te hebben, dat het mij hetzelfde is of ik H. ontmoet of niet?*[64]'

En hij realiseert zich dat hijzelf, de schrijver van het beroemde boek *The Problem of Pain*, nog niet kan tippen aan de overgave die zijn geliefde zelf had, ja van wie de naam zelve *Overgave – Joy* – is. Hij ziet haar laatste ogenblik voor zich, terwijl hijzelf totaal vertwijfeld bij haar bed zat:

> *'Ze zei, niet tegen mij, maar tegen de chaplain, 'Ik heb vrede met God'. Ze lachte, maar niet tegen mij. Po si tornò all' eterna fontana*[65].

Lewis citeert hier Dante's *Goddelijke komedie.* In dit gedeelte is de dichter Dante op zijn reis van aarde naar hemel in het paradijs aangekomen. Beatrice – de geliefde van de dichter – is hier zijn gids. Vanaf een hoge berg zien ze een dal, waarop sneeuw is neergedaald en in het dal een Bron. En dan schrijft Dante over Beatrice:

> *'En hoewel zij ver van mij vandaan leek, glimlachte zij en keek zij mij aan, om zich daarna weer te keren naar de eeuwige Bron*[66].

Beatrice kijkt de dichter aan die ook de overgave kent, maar Joy kijkt naar de horizon achter Lewis want op dit moment is Joy voor Jack spiegel van een overgave die hij zelf – en hoe

---

[63] C.S. Lewis, *a.w.*, 60.
[64] C.S. Lewis, *a.w.*, 65.
[65] C.S. Lewis, *a.w.*, 72.
[66] Dante Alighieri, *De goddelijke komedie*, XXXI, 93.

begrijpelijk - niet heeft. Maar door de strijd van *A Grief Observed* heen is het bij Jack van verzet naar overgave gegaan.

6. Conclusie

We zijn aan het eind van een intensief bezoek aan de tuin van Lewis gekomen. We hebben gezien hoe Lewis probeert de tuin van Gods wereld te beschrijven in de opeenvolging van haar verschillende stadia, van schepping tot herschepping en hoe hierin het lijden zijn betekenis en zin krijgt als 'beitel Gods' en als 'loutering'. De boeken over het lijden reiken veel verder dan het lijden zelf; ze vormen in wezen de kern van heel Lewis' denken over de wereld als een tuin tussen schepping en herschepping.

Lewis in in dit opzicht een werkelijke leermeester voor zijn studenten en lezers geweest en hij is dat nog altijd. Je kan hem werkelijk een 'leermeester van het lijden' noemen. Bij hem is leermeesterschap nooit academisch. Elk leermeesterschap kan alleen werkelijk hout snijden als het zelf door de dingen die geleerd worden heen is gegaan. Lewis heeft aan den lijve het lijden meegemaakt waarover hij schrijft: in zijn eerste boek, maar nog meer en dieper in zijn tweede boek, na de dood van Joy.

In heel zijn gestalte en op alle bladzijden van zijn boeken komt Lewis hier tot ons als een liefdevolle én genadeloos eerlijke leermeester tot de overgave aan God in Christus – die de Tuinman is.

Laten we onze rondwandeling door de tuin besluiten met een gedicht van Ida Gerhardt over Christus als de Tuinman:

'CHRISTUS ALS HOVENIER

Zij dacht dat het de hovenier was. Joh. 20:15

'Eén Rembrandt kende als kind ik goed:
de Christus met de grote hoed
wandelend in de ochtendstond.
En, naar erbij geschreven stond:
Hij was een hovenier.

En nóg laat ik mijn tranen gaan
Als in de aarde ik Hem zie staan,
En – wat terzijde – in stille schrik
Die éne, zij die dacht als ik:
Het was de hovenier.

O kinderdroom van groen en goud –
Géén die ontnam wat ik behoud.
De laatste hoven naderen schier
En ijler wordt de ochtend hier.

Hij is de hovenier[67].

[67] Ida Gerhardt, *De Hovenier,* in: *Verzamelde Gedichten,* Amsterdam, 1995, 337.

Hoofdstuk 3. Besloten tuin. Lesgeven aan de studenten

1. Inleiding. De kweekschool van Lewis

We betreden voor de derde en laatste keer de tuin van Lewis en we zoeken een rustig hoekje op om daar te gaan zitten. We hebben inmiddels een beeld gekregen van Lewis' zoektocht naar de tuin (hoofdstuk 1) en naar zijn leermeesterschap van de tuin met het oog op zijn lezers (hoofdstuk 2). We zullen ons nu richten op Lewis als leermeester in Oxford en Cambridge met het oog op zijn studenten. Deze wereld van de Engelse colleges vormt een kweektuin of kweekschool waarin Lewis werkzaam is en waaraan hij in noeste arbeid zijn beste krachten geeft.

Wat is Lewis voor leermeester; is hij een goed pedagoog? Nu is hij geen pedagoog in de strikte of expliciete zin van het woord: hij heeft geen pedagogiek gestudeerd of boeken over pedagogiek geschreven. Hij is docent en aldus een pedagoog in impliciete zin.
We gaan daarom op zoek naar Lewis' leermeesterschap, zoals het op min of meer verborgen wijze aanwezig is in de praktijk van zijn onderwijs, zowel naar de vorm als de inhoud. Wellicht dat we zelf, als toekomstige onderwijzers en leraren, in de spiegel van Lewis' leermeesterschap kunnen kijken om zo zelf scherper in beeld te krijgen wie we zelf zijn of willen zijn voor onze leerlingen.

We zullen eerst kijken naar de vorm van het leermeesterschap van Lewis (paragraaf 2). Voorts richten we ons op de inhoud van zijn onderwijs en op de impliciete pedagogiek die hierin naar voren komt (paragraaf 3). Daarna zullen we zien we hoe zijn leven temidden van alle onderwijswerkzaamheden ineens stil komt te staan en naar zijn einde gaat (paragraaf 4). Wanneer we een min of meer afgerond beeld hebben van Lewis' leven en denken zullen we in de spiegel van Lewis kijken met het oog op de betekenis van Lewis voor onszelf en voor onze eigen lespraktijk (paragraaf 5). Tenslotte brengen we de oogst van dit hoofdstuk bijeen in een conclusie (paragraaf 6).

2. Lewis als leraar

Lewis probeert na de dood van Joy de draad weer op te pakken. Dat valt hem zwaar. Een grote troost is voor hem dat hij kan lesgeven aan zijn studenten. Het werk verzet zijn aandacht en schenkt hem mooie ontmoetingen met collega's en studenten. Naast het schrijven is lesgeven het liefste wat hij doet. Hij doet dit, zoals we gezien hebben, al vanaf 1925. Hij zal het tot aan zijn dood in 1963 blijven doen: bijna veertig jaar leermeesterschap!

Hoe kun je de leraar beter leren kennen dan via zijn leerlingen? Eén van hen, George Sayer, is zijn biograaf geworden. Ik wil hem hier graag aan het woord laten: Hij beschrijft zijn eerste kennismaking met Lewis. Als beginnend student komt hij aan bij het *Magdalen College* om daar kennis te gaan maken met zijn *tutor*, ene C.S. Lewis. George wacht op de trappen van 'the new buildings' bij de kamer van Lewis. Dit nieuwe gebouw stamt overigens uit 1733: iets is pas oud als het uit de middeleeuwen stamt, zoals het feitelijke College!
Een jongensachtige man met een pijp in de mond staat ook te wachten. Ze krijgen een gesprek en de man vraagt aan Sayer of Lewis zijn *tutor* wordt. Als Sayer de vraag bevestigend beantwoordt, zegt de man tegen hem 'Lewis: je boft maar met zo'n *tutor*'.
De deur gaat open, Lewis spreekt even met de man met de pijp: het blijkt Tolkien te zijn! Tolien gaat weg en Sayer gaat naar binnen en neemt plaats bij het haardvuur en een geanimeerd gesprek begint. Lewis vraagt aan George waarom hij wil gaan studeren: 'Omdat ik van lezen houd'. 'Dat is een goed antwoord', zegt Lewis. Lewis vraagt van welke dichters en schrijvers hij houdt en bij het noemen van het eerste gedicht begint Lewis spontaan het hele gedicht te citeren en samen genieten ze van het moment. Uit het hele gesprek met Lewis blijkt hoe belangrijk voor hem sfeer, humor en echte belangstelling voor de wereld van de geest zijn voor Lewis.
Ze spreken een hoeveelheid teksten af die Sayer ter voorbereiding op het college zal moeten bestuderen en hiermee begint zijn studie onder leiding van Lewis. Als *tutor* is Lewis zeer empathisch waar het verlegen, introverte studenten met een weldadige bescheidenheid betreft, terwijl hij studenten met een grote mond of groot ego juist sterk afremt. Lewis is vriendelijk maar tegelijk ook streng en veeleisend voor zijn studenten. Een belangrijk onderdeel van de studie is het schrijven van essays. Elke week heb je als student een

gesprek over je essay, waardoor het uiterste van de student wordt gevraagd en plagiaat onmogelijk is. Lewis is, in het oog van zijn studenten, een man van eer en door en door betrouwbaar. Hij geeft zich niet meteen, is zelfs terughoudend, maar als er werkelijk iets groeit tussen docent en student dan komt Lewis los en laat hij de student in zijn ziel kijken. Op een goed moment noemt Sayer, in een gesprek met zijn *tutor*, de naam van George MacDonald en het boek *Lilith* van diens hand. Dan wordt Lewis persoonlijk en vertelt hem dat dit voor hem na de Bijbel het mooiste boek op aarde is. Vanaf dat moment is het contact tussen Lewis en Sayer dieper en persoonlijker geworden[68].

Het algemene beeld dat studenten van Lewis als leermeester hebben gegeven is dat van een bevlogen en zeer belezen leraar, die zeer levendige voordrachten houdt en zo enthousiast weet te vertellen over onderwerpen die voor zijn studenten vrij ver weg liggen of ingewikkeld zijn – zoals de middeleeuwse kosmologie of astrologie – dat ze dit nooit meer vergeten zijn en er later, zelf leraar geworden, op blijven teruggrijpen. Hij is voor zijn leerlingen een onvoorstelbaar rijke bron. Lesgeven moet voor hem wel een gestalte zijn van de Vreugde! In het lesgeven opent zich de innerlijke wereld van de geest als een hof waarin het goed toeven is.

Zijn meesterschap is niet uit de lucht komen vallen, maar is zelf ook weer gevoed door anderen. Aldus – zoals altijd –vormt zich een traditie van leermeesterschap: de leermeester wijdt de leerling in de wereld in en de leerling wordt zelf een leermeester die de fakkel weer doorgeeft aan zijn leerlingen. Dat is de tuin van het onderwijs! Wie zijn in dit licht Lewis' leermeesters?

Lewis' meesterschap is allereerst positief gevoed door zijn vader. Lewis schrijft hier prachtige dingen over in *The Allegory of Love*:

> *'Het meeste van alles ben ik verschuldigd aan mijn vader: het onschatbare voordeel van een kindertijd die grotendeels werd doorgebracht in een huis vol met boeken is onbetaalbaar*[69] (vertaling EM).

In gedachten zie je Jack voor je: ergens in een grote oude leunstoel bij het raam weggedoken, diep verzonken in de wereld van een boek. Hier ligt de basis van heel zijn verbeeldingswereld, de innerlijke tuin van de geest, die de bodem voor het latere leermeesterschap van deze 'leerling' is.

Lewis' meesterschap is voorts negatief gevoed door zijn eigen schoolervaringen. Het is prachtig om te zien dat hij door het onderwijs dat hij zelf heeft moeten verduren niet cynisch is geworden maar dat het voor hem een omgekeerde betekenis heeft gekregen: zorg dat studenten het goed bij je hebben en dat ze werkelijk iets leren. Zijn positieve ervaringen met zijn grote leermeesters 'Smuggy' en 'Old Knock' en anderen zijn hier zeker ook van grote betekenis. Aan niemand heeft hij zoveel te danken als aan hen. Hij ziet het als een groot goed dat hij zulke leermeesters heeft met hun adagia van gestrenge eerlijkheid, diep respect en het werkelijk zoeken van waarheid.

Daarnaast wordt hij op positieve wijze in zijn leermeesterschap gevoed door zijn vriendenkring van de *Kolenbijters* en van *The Inklings*, jongensachtige clubjes met J.R.R. Tolkien, Owen Barfield, Cecil Harwood, Warren Lewis, Hugo Dyson, Robert Harvard, Charles Williams en anderen. Elke vriendschap vormt een universum op zichzelf. De vriendschap met, bijvoorbeeld, de dichter Owen Barfield, betekent heel veel. Vaak wandelen ze samen naar de tuinen van het Wadham College om daar diepe gesprekken te voeren: momenten van *Joy*! In *The Allegory of Love* zie je even iets van de betekenis van deze vriendschap oplichten, waar hij dit boek opdraagt aan Barfield:

> *'Aan Owen Barfield. De verstandigste en beste van mijn onofficiële leermeesters*[70] (vertaling EM).

Naast deze 'onofficiële' leermeesters van vlees en bloed zijn er de ' papieren leermeesters' die een belangrijke bron voor zijn leraarschap vormen: George MacDonald, Samuel

---

[68] George Sayer, *C.S. Lewis. Biografie*, Kampen, 1996 (1988), 11 – 13; 141 – 143.
[69] C.S. Lewis, *The Allegory of Love*, Oxford, 1946 (1936), vii.
[70] C.S. Lewis, *a.w.*, v.

Alexander en in hen een hele reeks van grote schrijvers, denkers en dichters, zoals Homerus, Plato, Augustinus, Dante, Yeats en Keats:

> *'Door de grote literatuur te lezen, word ik duizend mensen en blijf toch mezelf. Zoals de nachthemel in een Grieks gedicht zie ik met ontelbare ogen maar ik blijf degene die kijkt. Hier, evenals bij het bidden, beminnen, moreel handelen en kennen, overstijg ik mezelf, en ik ben nooit méér mijzelf dan op deze manier'*[71].

Er is een gezegde dat luidt 'Wie water geeft moet zelf naar de bron gaan' en Lewis is een bronputter van de eerste orde. Altijd leeft en woont hij in de wereld van de boeken en zijn voorraad water is vrijwel onuitputtelijk. En zonder enige reserve deelt hij daarvan zeer rijk en mild uit aan zijn studenten in de kweektuin die het *Magdalen College* is. Hier opent zich een wereld van de verbeelding, een wereld van de geest, en het moet voor de studenten goed toeven zijn in deze wereld!

Aan het begin van de film *Shadowlands* krijg je een indruk van deze sfeer van het *Magdalen College* te Oxford: een middeleeuws gebouw, een kerk waar elke dag de hymnen gezongen worden, de eetzaal en de kamers van de studenten en docenten, de eigen kamer van Lewis met het haardvuur en de boeken. Lewis staat hier les te geven, in geanimeerd gesprek met zijn studenten: het is helemaal niet zo dat het oude onderwijs alleen maar een monoloog van de docent is! De innerlijke wereld staat centraal en Lewis kent zijn studenten. Hij heeft humor en weet ze te bezielen met zijn innerlijk verwortelde kennis.

Altijd zoekt hij de toegang tot de bronnen zelf, en hij wil zijn studenten ook leren om dat zo zuiver en eerlijk mogelijk te doen. Op *magistrale* wijze spreekt hij hierover in zijn inaugurele rede in Cambridge. Het gaat hem om een werkelijke empathie ten opzichte van het verleden. Lewis waarschuwt voor het gevaar dat we onszelf in de tekst gaan lezen of projecteren. We moeten de bron en het verleden zelf recht doen, zoals we ook een tijdgenoot recht moeten doen: daar geldt in wezen hetzelfde! Tegelijk gaat het niet om een afstandelijke, objectieve omgang met de bronnen. Dan komen ze niet tot leven. We moeten de bronnen en het verleden eerst recht doen en voorts er onszelf mee verbinden. Deze persoonlijke, eerlijke verbinding van onszelf met het verleden of heden is de voorwaarde voor elk goed leraarschap[72].

Iets van de leraar Lewis licht op in een lezing die hij aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog – op 22 oktober 1939 – houdt in St Mary the Virgin's Church in Oxford voor de studenten en collega's van de universiteit, getiteld 'Studeren in oorlogstijd'[73]. Hij spreekt hierin over het belang van de studie. In het licht van de op handen zijnde oorlog is de vraag gerezen naar het nut van studie. Lewis probeert deze vraag te beantwoorden: wat is de zin van studeren terwijl de wereld in brand staat? Zijn antwoord bevat in feite een visie op studie en kennis in algemene zin, los van de context van de oorlog. Dit antwoord betreft niet alleen de kennis en de studie zelf maar juist en vooral ook het onderwijs als de plaats waar deze kennis wordt centraal gesteld.
Lewis begint zijn lezing met een beschrijving van het menselijk gedrag in het algemeen. Dat heeft alle eeuwen door de opvallende neiging om onder de meest moeilijke omstandigheden te zoeken naar kennis. Hij beschrijft hoe hij ook zelf in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog dat heeft gedaan: hij las hier boeken en gedichten. Kennelijk is dit zoeken naar kennis een diepe menselijke behoefte. Waarom hebben mensen die behoefte? Waarom is studeren zinvol? In algemene zin is het nut ervan hierin gelegen dat door het bestuderen van andere tijden of andermans gedachten - middels boeken - in een andere wereld kan vertoeven dan die waar je je op dat moment in bevindt. Wie kennis zoekt kan juist in de ellende staande blijven vanwege deze andere wereld.
Dat geldt des te sterker voor de gelovige mens. In feite zijn al onze bezigheden, wanneer we ze maar opdragen aan God, zinvol. Daarom hoeven we ons niet af te vragen of studeren nuttig is: dat is het per definitie als het heteronoom is! Doordat ons lezen opgeheven wordt tot God, wordt het verbonden met de bovennatuurlijke wereld. Middels studeren en lezen kunnen we als het ware tijdelijk vertoeven in het land aan gene zijde, bij God. Daarom moeten we gewoon doorgaan met lezen en studeren, juist ook als de wereld in brand stand:

---

[71] George Sayer, *a.w.*, 272.
[72] Zie hiervoor bijvoorbeeld Lewis' inaugurele rede *Over de beschrijving van de tijden (De descriptione temporum)*, die hij als aantredend hoogleraar in 1954 hield, in: C.S. Lewis, *De afschaffing van de mens*, Kampen, 2002, 93 – 114.
[73] C.S. Lewis, 'Studeren in oorlogstijd', in: *Transpositie en andere toespraken*, Franeker, 2001 (1939), 65 - 78.

> *'Daarom kunnen we kennis als zodanig en schoonheid als zodanig nastreven in het vaste vertrouwen dat we daarmee vorderen in de richting van het aanschouwen van God, danwel indirect anderen in die richting helpen'*[74].

Wanneer onze geleerdheid echter een doel in zichzelf wordt of ten dienste staat van onze ijdelheid, dan moeten we ermee stoppen. We moeten dan ons 'oog uitrukken' in wetenschappelijke of studieuze zin. Maar wanneer kennis ten dienste is van de andere gelovigen of de lof van God zingt dan is het goed. Bij uitstek in het onderwijs speelt deze notie van dienstbaarheid aan de ander, namelijk aan de leerling of student. De leermeester spoort hem aan tot kennis en tot het lezen van boeken!

Daarnaast is het de taak van de geleerde leermeester of onderwijzer om andere gelovigen te helpen staande te blijven tegen aanvallen van intelligente atheïsten:

> *'Goede wijsbegeerte moet er zijn, alleen al omdat slechte wijsbegeerte vraagt om een antwoord. Het nuchtere verstand heeft niet alleen nuchter verstand tegenover zich, maar ook de troebele heidense soorten mystiek die het hele verstand ontkennen'*[75].

In het bijzonder is hierbij het verwerven van historische kennis – kennis van het verleden – van belang:

> *'Wat we misschien het meest van alles nodig hebben is gedegen kennis van het verleden. Niet dat het verleden zoiets moois is, maar de toekomst kunnen we niet bestuderen. We moeten toch iets hebben om naast het heden te leggen. Want daardoor gaan we beseffen dat de basisideeën van de ene tijd heel anders zijn dan die van de andere tijd, en dat veel dingen die ongeschoolde mensen voor waar houden slechts voorbijgaande mode zijn. Wie op veel verschillende plaatsen gewoond heeft, zal niet gauw vervallen tot de plaatselijke misvattingen van zijn geboortedorp; een geleerde heeft in veel verschillende tijden geleefd en is daardoor in zekere mate immuun voor de stortvloed van onzin waarmee pers en ether van zijn eigen tijd hem overspoelen'*[76].

We moeten in alle rust en kalmte, zonder krampachtigheid en vooral zonder angst hierin onze weg gaan. Dat is wat Lewis als geleerde en als leermeester voorhoudt aanzijn collega-docenten en aan zijn studenten aan de vooravond van de oorlog. In feite is het een spiegel voor alle tijden, ook voor de onze, en voor allen die studeren of onderwijzen! Elke onderwijzer moet ernaar streven om dienstbaar te zijn in kennis!

Lewis' leermeesterschap is aldus een gestreng en persoonlijk leermeesterschap, een zoeken naar de ziel en een vertoeven in het land van de geest!

Laten we, nu we iets van de vorm van dit leraarschap hebben gezien, kijken naar de inhoud van zijn leermeesterschap.

3. De inhoud van Lewis' leermeesterschap

Waarover geeft Lewis les? Zijn leeropdracht betreft de letterkunde van Middeleeuwen en Renaissance. Binnen dit vakgebied heeft hij enkele prachtige boeken geschreven, zo *The Allegory of Love* (1936), *English Literature in the Sixteenth Century* (1954) en *The Discarded Image* (postuum uitgegeven in 1964). Deze boeken vormen de gestolde inhoud en uitwerking van zijn colleges aan de studenten. Ik wil ze hier gebruiken als indirecte bron voor de inhoud van zijn onderwijs.

Ik wil drie kristallen uit dit onderwijs van Lewis belichten, om aldus een beeld te krijgen van de inhoudelijke kant van zijn leermeesterschap: het eerste kristal betreft Lewis' onderwijs over de allegorie in meer algemene zin; het tweede en derde kristal betreffen uitwerkingen

---

[74] C.S. Lewis, *a.w.*, 72.
[75] C.S. Lewis, *a.w*, 74.
[76] C.S. Lewis, *a.w.*, 74.

van deze allegorie in meer bijzondere zin, te weten de allegorie van de liefde bij de middeleeuwse gestalten van Guillaume de Lorris en Dante Alighieri.

3.1. De allegorie

Al vrij vroeg – in 1925 – vat Lewis het idee op om een boek te gaan schrijven over de allegorie van de liefde. Uiteindelijk publiceert hij in 1936 zijn, inmiddels klassiek geworden, *The Allegory of Love*. In dit boek – dat voortvloeit uit zijn onderwijs en lezingen in zijn vakgebied – gaat het over de liefde. Opmerkelijk is dat Lewis' denken, zoals we aan de hand van *Het probleem van het lijden* hebben gezien, eigenlijk altijd de liefde als grondmotief heeft. Wanneer Lewis over de liefde spreekt, doet hij dit vrijwel nooit in rechttoe - rechtaan taal, maar in beelden: het beeld van de tuin of het paradijs – als plaats van Gods liefde - is één van die beelden.
Lewis is zich heel intens bewust van het feit dat mensen in alle eeuwen en plaatsen deze behoefte hebben om in beelden te spreken. In alle talen komt beeldspraak voor. Beeldspraak is niet zomaar een versiering, maar een diepe menselijke vorm of structuur waarin het zoeken naar kennen en begrijpen van de dingen wordt verwoord.
In de oude mythen werden aarde en hemel in de vorm van verhalen verteld. Goden zijn vaak personificaties van aarde en hemel. In de filosofie wordt het denken rationeler maar ook daar blijven de beelden bestaan - denk aan de *Allegorie van de grot* van Plato, als beeld van het zoeken naar het licht van de hoogste waarheid. In de tijd van de Kerk en in het bijzonder die van de Middeleeuwen bloeien en groeien deze beelden en allegorieën.
De allegorie is aldus een zeer veel gebruikte, universele vorm van beeldspraak:

> *'Allegorie ... hoort niet alleen bij de middeleeuwse mens, maar bij de mens, of zelfs bij de geest in het algemeen. Het is deel van het wezen van het denken en de taal, en stelt het immateriële in beeldtaal tegenwoordig'*[77] (vertaling EM).

De allegorie is een vorm van beeldspraak die zeer wijdlopig is en die een compleet verhaal gebruikt als materieel beeld van iets geestelijks. Denk bijvoorbeeld aan het boek van John Bunyan, *De pelgrimsreis*, dat een klassiek voorbeeld van een allegorie is: het leven wordt hier voorgesteld als iets dat in de meest diepe zin van het woord een *reis* is. Deze ervaring van het leven als reis is een oerbeeld in de ziel. Het onuitspreekbare wordt hier uitgesproken in een beeld of symbool. Voor Lewis speelt zich in het menselijke denken in beelden het zeer wezenlijke gevecht af tussen de zienlijke en de onzienlijke wereld, aarde en hemel.

Op prachtige wijze gebruikt hij in dit verband ook in zijn onderwijs het beeld of de allegorie van de tuin. De tuin is een oeroud beeld dat wijd verbreid is onder de volkeren:

> *'... de wereldwijde droom van de gelukkige tuin – het eiland der Hesperiden, het aardse paradijs, Tirnanogue'*[78] (vertaling EM).

Lewis laat zien dat de tuin altijd het oerbeeld van de *paradijselijke volmaaktheid* is geweest, maar dat in de loop van de tijd – vooral in de middeleeuwen – de tuin eveneens beeld wordt van *het land der verbeelding*! De tuin is aldus het land van gene zijde én het land der verbeelding:

> *'Onder het mom van allegorie is iets anders binnengeslopen ... ik bedoel 'de andere wereld', niet van de religie maar van de verbeelding, het land van het verlangen, het aardse paradijs, de tuin ten oosten van de zon en ten westen van de maan'*[79] (vertaling EM).

Nu we het levensverhaal van Lewis kennen, weten we dat Lewis hier ook voor zichzelf spreekt. Voor hem is de tuin ook een beeld van beide landen.

Op tal van plaatsen komt de tuin in *The Allegory of Love* als beeld voor. Lewis beschrijft in dit boek met name het beeld van de hoofse liefde. Deze liefde speelt zich af in de hoofse tuin, ofwel de hoftuin. De hof is het beeld van het gevecht van de middeleeuwer. De

---

[77] C.S. Lewis, *The Allegory of Love*, 44.
[78] C.S. Lewis, *a.w.*, 119 – 120.
[79] C.S. Lewis, *a.w.*, 75.

middeleeuwer zoekt God en verlangt God te beminnen, maar tegelijk zoekt hij ook de schone dame, in wie hij zich verliest. Hemelse en aardse liefde verkeren met elkaar in gevecht. Aldus gaat het ook bij de hoofse liefde in de hoftuin om aarde en hemel, lichaam en ziel, deze en gene zijde.
Op prachtige wijze laat Lewis de lotgevallen van deze allegorie van de liefde door de eeuwen heen zien. Hij begint bij de oude mythen en laat zien hoe ook hier de relatie tussen hemel en aarde centraal staat. Hij vervolgt met filosofen als Plato en de neoplatonisten die ook de strijde tussen de hoge en de aardse liefde kenden. Hij laat zien hoe de Kerk – en vooral Augustinus – worstelt met de verbinding van aarde en hemel, bijvoorbeeld in haar verstaan van de Schrift: de Bijbel kent zowel een letterlijke, historische betekenis als een geestelijke of allegorische betekenis. Lewis schetst zeer uitvoerig hoe in de Middeleeuwen de hoofse liefde het toneel van de allegorie van de liefde wordt en hoe dit zich voortzet in de zestiende eeuw. In de latere eeuwen blijft deze beeldspraak maar het religieuze gaat eruit verdwijnen. Op een prachtige wijze trekt Lewis hier een grote lijn door de tijd, die zijn studenten ook werkelijk een tijdsbeeld moet hebben gegeven, zodat ze zich kunnen oriënteren in de wereld: ook dat was del van zijn pedagogische taak.

Ook al blijft Lewis in zijn boek op een betrekkelijke afstand, toch voel je als lezer – en zal de student hebben gevoeld als luisteraar – dat Lewis niet distant en objectief spreekt, maar alle ruimte laat voor de verbinding. Hij zegt in zijn boek dat de middeleeuwer een zekere zakelijke, objectieve gestalte vormt, maar dat de allegorie het middel is om zijn subjectieve gevoelswereld uit te drukken. Ik denk dat dit voor Lewis evenzeer opgaat! Hij drukt zichzelf zeer wezenlijk en existentieel uit, waar hij spreekt over de middeleeuwse literatuur. De allegorie als gestalte van de verbeelding is deel van het diepste wezen van Lewis zelf.

Lewis onderwijs laat aldus zien dat hij een sterke hang heeft naar het schetsen van lange lijnen en grote perspectieven, die voor de student werelden openen en hem de gelegenheid geven om zijn eigen plaats in de wereld te bepalen. De liefde is zo universeel dat zij nooit distant is maar altijd vraagt om de betrokkenheid van de student.

Onderwijs moet in de meest wezenlijke zin van het woord ook ruimte bieden aan het universele aspect van de verbeelding – in allegorie, metafoor, symboliek of welke vorm ook. Onderwijs is niet een cursus klaarstomen voor het overleven in de wereld – zoals het realisme van de kenniseconomie ons wil doen geloven – maar onderwijs is zelf gestalte der verbeelding, een vorm van zoeken van de innerlijke wereld. Het gaat om de verbinding van deze wereld met de hogere, transcendente wereld.

Onderwijs is aldus zelf een tuin. Geen zakelijk afgebakend betonveld van de economie en de materie maar een bloeiende rozentuin van de verbeelding en van de ziel.

De tuin is beeld van gene zijde in relatie met deze zijde; ten diepste is zij bij Lewis beeld van de liefde van de Tuinman, die Hem bracht tot het scheppen van de tuin. De allegorie van de tuin is de allegorie van de liefde. Dat geldt zowel in de wereld van de religie als in die der verbeelding. Wat is onderwijs dan ook anders dan deze tuin der liefde?

Laten we nu, na deze algemene beschouwing over de allegorie van de liefde, meer in het bijzonder kijken naar twee grote middeleeuwse schrijvers, die deze tuin der liefde hebben gethematiseerd en over wie Lewis met werkelijke *Vreugde* lesgeeft!

3.2. Guillaume de Lorris

Lewis geeft met voorliefde les over Guillaume de Lorris. De Lorris schreef rond 1230 de *Roman de la Rose*, waarvan 4000 verzen bewaard zijn gebleven. Er zijn 300 handschriften van dit boek bewaard gebleven; het was in de Middeleeuwen een zeer geliefd werk. Het weerspiegelt in dit licht iets van de ziel van de middeleeuwer én van Lewis. In zijn prachtige boek *The Discarded Image* (1964) – en ook in *The Allegory of Love* - spreek Lewis over dit boek, zoals hij vele malen ook ten overstaan van zijn studenten heeft gedaan.

De *Roman van de Roos* gaat over *Amant* ofwel *Liefhebber*, die in een droom op een heerlijke meimorgen in een ommuurde tuin komt, de *Tuin der liefde*. Hij ontmoet daar de tuinman *Déduit* ofwel *Genieting* en zijn vrouwe *Liesse* ofwel *Vreugde* (het Franse equivalent van *Joy*!). In de tuin liggen twee kristallen: spiegels van het leven: Er is een *Roos Liefde* (*Amour*) die

oplicht in de spiegels en die door *Amant* wordt gezocht. *Amant* wordt tijdens zijn zoektocht naar de roos echter tegengehouden door vier duistere krachten, *Gevaar, Kwaad, Angst* en *Jaloezie*.
Het spiegelbeeld waarin de roos zichtbaar is, is niet zuiver, het is – naar de titel van Lewis' boek - een *Discarded image* ofwel 'een spiegel die verduisterd is'. De titel herinnert ons aan I Korinthe 13, waarin ook wordt gesproken over 'een spiegel in een duistere rede'.
Amant wordt geholpen door vier goede krachten: *Vriendschap, Mededogen, Adeldom des Harten* en *Rede*.
Het klinkt ergens al vertrouwd allemaal: we horen Lewis in de verte al spreken. In een onvolmaakte tuin leeft de *Liefde* voort, waarom het allemaal begonnen was. De mens die nog iets van het verlangen van deze liefde in zich draagt, gaat op zoek naar het voorwerp van deze liefde, de *Roos*. De roos is niet alleen een aards of immanent maar ook een hemels of transcendent symbool. Het verwijst zowel naar de aardse als naar de hemelse liefde.

We zijn hier bij De Lorris in een welhaast lewisiaanse tuin. Dwars door de strijd heen zien we glimpen van Gods liefde en beelden van de toekomstige tuin. Als Lewis lesgeeft over dit boek dan is hij, op een indirecte, enigszins terughoudende manier, een leermeester van deze *Roos* voor zijn studenten. Hij hoopt dat de studenten de symboliek van de roos en het archetype van de tuin herkennen als iets dat ook op de bodem van hun ziel leeft. Hij is hier een gids in de *Tuin der liefde*.

Heel subtiel licht hierin ook iets van Lewis' impliciete pedagogiek op, bijvoorbeeld wanneer hij terloops iets opmerkt wanneer hij spreekt over één van de vier goede krachten die *Amant* helpen in zijn zoektocht naar de *Roos*. Lewis zegt dan:

> *'Raison la belle* (*de Schone Rede*) *is niet zo'n koud ding ... Zij is* intelligentia obumbrata*, de schaduw van de engelachtige aard van de mens*[80] (vertaling EM*).*

Lewis spreekt hier over de *Rede*. De rede is niet klinisch of cerebraal maar zij is dicht bij gevoel en hart. Wanneer dit geldt voor Lewis' visie voor de rede zelf, dan geldt dit evenzeer voor zijn onderwijs aan de universiteit, dat immers een rationele zaak is. De rede van de mens, wetenschapper en leraar die Lewis is, is een 'rede van het hart' (Pascal). De rede is aldus vertroostend. Zij is een 'beschaduwde' boom in een tuin, schaduw tegen de hitte van de zon. Wat is onderwijs anders dan dat: *intelligentia obumbrata*?!
Zoals *Amant* met hulp van de *Rede* als gids de *Roos* zoekt - symbool van de liefde Gods en van de menselijke liefde – zo is de leermeester Lewis met behulp van al zijn kennis voor de studenten een gids bij de zoektocht naar de *Roos*. Hij voedt het verlangen naar gene zijde in de leerling langs de zakelijke weg van het academische literatuuronderwijs.

Midden in de tuin van De Lorris' boek is een *Fontein* of *Bron*: beeld van Christus, de 'Fontein des levens'. Dit brengt ons in herinnering hoe Lewis in *A Grief Observed* ten aanzien van Joy Davidman dit beeld van de *Bron* gebruikte: 'Zij wendde zich naar de eeuwige Bron'. Joy heeft naast haar aardse *Amant* – Jack Lewis! - nu ook haar hemelse *Amant* gevonden - de *Roos van Saron* (Hooglied 2).

In de Middeleeuwen is overigens – meer in algemene zin – de besloten tuin ook altijd het beeld van de moeder Gods, de tweede Eva: Maria. De besloten tuin staat hier letterlijk voor haar maagdelijkheid. Maria is niet door een man maar de Heilige geest bevrucht en in haar schoot wordt het geheim gedragen van de herschepping: Christus.

Van de tuin van De Lorris komen we nu bij de tuin van de dichter Dante zelf, een tweede middeleeuwer over wie Lewis graag les geeft en in wie de hele middeleeuwse geest als het ware oplicht.

3.3. Dante Alighieri

Dante schreef *De goddelijke komedie.* Als je de ziel van de middeleeuwer wil leren kennen dan moet je dit indrukwekkende dichtwerk lezen. Dit boek weerspiegelt de gehele middeleeuwse conceptie van de werkelijkheid als een reis van en naar het paradijs. Er is een middeleeuws boek uit het jaar 1200 dat *Iter ad Paradisum* ofwel *Reis naar het Paradijs* heet,

---

[80] C.S. Lewis, *The Discarded Image. An Introduction ot Medieval and Renaissance Literature, Cambridge,* 1964, 106.

en deze titel weerspiegelt deze middeleeuwse werkelijkheidsopvatting. De aarde is volgens deze visie het centrum van het heelal, eromheen zijn de zeven hemelen (de planeten), de dierenriem en de negen engelensferen (de krachten, machten, tronen enzovoorts). Dit alles wordt omsloten door het Empyreum ofwel het ontoegankelijk licht Gods. De aarde weerspiegelt de hemel als het beeld van God. De middeleeuwse wereldkaart – *Mappa Mundi* – tekent Jeruzalem in het midden en het paradijs in het oosten. Elke stad op aarde weerspiegelt deze heteronome geografie. In de cirkel van de stad die de wereld symboliseert, staan de kerken in het midden meet het altaar gericht op het oosten, vanwaar Christus zal wederkomen als de Zon der gerechtigheid. Het leven is een reis die begint in het paradijs, de oude tuin, die door het kwaad en de zonde is verworden tot een verwilderde tuin:

> *'Want ik zie het in de waarachtige spiegel Gods, die alle andere dingen volledig in zich weerspiegelt, terwijl die dingen zelf de volheid van zijn wezen niet weerspiegelen. Gij wilt horen hoe lang het geleden is dat God mij in de verheven tuin plaatste ... hoe lang dat aard paradijs mijn ogen in verrukking bracht, wat de eigenlijke oorzaak van Gods toorn was, en welke taal ik er sprak en maakte.*
> *Welnu, niet het eten van de verboden vrucht op zichzelf was de reden van de zo langdurige ballingschap, maar alleen het overschrijden van de door God gestelde grens*[81].

Maar er zal, in de perceptie van Dante, een nieuwe tuin komen. Het leven is een reis op weg naar die tuin. In de dertigste zang ziet Dante een rivier van licht tussen twee begroeide en bloeiende oevers doorstromen. Haar schoonheid gaat elk bevattingsvermogen te boven:

> *'En ik zag een baan van goudglanzend licht in de vorm van een rivier tussen twee oevers door stromen die met schitterende lentekleuren waren getooid ... De rivier en de topazen die erin en eruit schieten, en het lachende gras en de bloeiende bloemen zijn de voorafschaduwing van hun ware wezen*[82].

Vervolgens ziet hij een immens grote en sneeuwwitte roos neerdalen uit de hemel in de richting van deze rivier en haar begroeide oevers:

> *'... die nooit verwelkende roos, die zich trapsgewijs opent en een geur van lof uitademt naar de Zon die bewerkt dat het altijd lente is*[83].

In de eenendertigste zang ziet Dante tenslotte een glimp van de tuin Gods, het paradijs:

> *'Om uw tocht volmaakt ten einde te brengen ... moet gij nu uw ogen door deze tuin laten rondgaan. Want door de aanschouwing ervan zal uw blik beter zijn toegerust om in de straling Gods op te stijgen ... Ik sloeg mijn ogen op, en zoals 's morgens het oostelijk gedeelte van de horizon lichter is dan de kant waar de zon ondergaat, zo zag ik, terwijl ik mijn ogen als vanuit het dal de berg op liet gaan, in het hoogste en verst gelegen deel van de roos een licht stralen dat in helderheid alles wat zich er tegenover bevond overtrof'*[84].

Heel deze danteske wereld is deel van de innerlijke wereld van de denker en leermeester Lewis. Hij voelt zich zeer verwant met deze wereld vol beelden en archetypen van de tuin Gods. Hij wijdt zijn leerlingen in deze wereld in. De inhoud van zijn leermeesterschap is de Tuinman en de tuin, de Roos en de Bron. De vorm is die van de verfijnde, gestrenge en subtiele inwijding in het leven met de volledige inzet van hart en ziel van de leermeester. Dat zovele leerlingen vrienden werden voor het leven bevestigt Lewis' grote betekenis als leraar. Middels de boeken is hij voor nog veel meer mensen een leermeester die zelfs op het papier tot een levende gestalte wordt die voor je gevoel soms tegenover je zit of naast je loopt. Lewis' leermeesterschap is een persoonlijk leermeesterschap, innerlijk, bezield, wars van pragmatisme of denken in termen van economisch nut. Het gaat om het goed recht van de innerlijke ontvouwing van de ziel van de leerling. Hierbij is de vorm van het onderwijs die van het goede, boeiende betoog, dat ten diepste gestalte der verbeelding is en beeld van het andere land aan gene zijde van de tijd maar verbonden met de tijd.

---

[81] Dante Alighieri, *De goddelijke komedie*, Amsterdam, 1998, 405.
[82] Dante Alighieri, *a.w.*, 422 - 423.
[83] Dante Alighieri, *a.w.*, 423.
[84] Dante Alighieri, *a.w.*, 427.

4. 'En hij wendde zich naar de eeuwige Bron' (1962 – 1963)

Vanaf juni 1961 gaat het niet goed met Lewis' gezondheid. Hij gaat naar de dokter en blijkt een nierontsteking te hebben. Ten gevolge hiervan krijgt hij bloedvergiftiging. Hij ziet er slecht uit, zo constateren zijn vrienden. Hij moet een tijd rustig aan doen. Pas in het voorjaar van 1962 is hij zodanig hersteld dat hij zijn onderwijswerk in Cambridge weer op kan pakken. Het gaat dan ruim een jaar betrekkelijk goed met zijn gezondheid. Hij geniet van de goede dingen van het leven, zoals zijn contacten met de vrienden, de wandelingen en zijn herinneringen aan Joy. Maar in juni 1963 gaat het – weer vanwege zijn nieren - ineens slechter met hem. Op 16 juli wordt hij opgenomen in het ziekenhuis. Hij krijgt op diezelfde dag een hartaanval en raakt in coma. Hij ontwaakt na enige tijd uit zijn coma en vertoeft nog geruime tijd in het ziekenhuis. Hier ontmoet hij zijn vrienden en zijn broer Warren waardoor hij nog een betrekkelijk gelukkige tijd kent. In augustus besluit hij om zijn hoogleraarschap neer te leggen. Hij gaat uit het ziekenhuis terug naar *The Kilns* en brengt hier zijn tijd door met lezen. Hij laat al zijn boeken uit Cambridge terughalen om ze bij zich in *The Kilns* te hebben. Vrienden die op bezoek komen mogen uit zijn rijke bibliotheek een boek als herinnering uitkiezen. Als hij zich goed voelt dan gaat hij naar buiten voor een korte wandeling. Hij geniet vooral in de herfst van 1963 intens van de schoonheid van de natuur. Dan gaat vanaf het midden van november zijn gezondheid snel achteruit. Op 22 november 1963 sterft Jack Lewis. Het is de dag van de moord op John F. Kennedy en mede daardoor blijft de dood van Lewis op deze dag betrekkelijk onopgemerkt. Hij wordt in aanwezigheid van zijn naaste vrienden en familie begraven te Headington Quarry. Op zijn graf staan de woorden:

> *'Man has to endure his going hence'.*

Deze woorden - *'De mens moet zijn daarheen gaan verduren'* – stempelen Lewis' gehele leven: de mens moet gaan door de verwilderde tuin en hieruit heengaan naar de hemelse tuin. Deze reis is geen gemakkelijke weg maar iets zwaars dat we moeten verduren en verdragen. Er is moed voor nodig om deze weg te gaan. Lewis is die weg gegaan en heeft die moed getoond. Zijn reis door de aardse, verwilderde tuin is nu ten einde.

De allegorie is voorbij. Zij is het indirecte spreken. Zij is een spiegelbeeld in raadselen. Zij gaat over in de directe aanschouwing Gods, 'van aangezicht tot aangezicht'. De verbeelding wordt werkelijkheid in God.

'En hij wendde zich naar de eeuwige Bron'.

5. In de spiegel van Lewis' leermeesterschap

Wat is nu de betekenis van Lewis voor ons? Het antwoord op deze vraag is voor iedereen anders. De vraag is immers een persoonlijke vraag. Het is wel een vraag die je je zou moeten stellen. Naar mijn overtuiging gaat het in ons leven - en ook in ons leven als leraar of onderwijzer - nooit om kennis die alleen nuttig is of curieus om te weten.
Wanneer je het onderwijs verstaat als persoonlijke vorming of vorming van de ziel, dan is onderwijs als vanzelfsprekend ook van persoonlijke aard. De kinderen voelen wie je als onderwijzer bent. Ze voelen of je hen ziet staan. En ze voelen of de kennis die je hen geeft iets van jezelf dan wel iets afstandelijks is. Het persoonlijke is het hart van het wonderlijke gebeuren tussen de drie 'spiegelgestalten' van het onderwijs: de leraar, de leerling en de werkelijkheid. Onderwijs zal mijns inziens persoonlijk zijn of zij zal niet zijn[85].

In dit licht stellen we de vraag naar de betekenis van Lewis – zijn leven en denken in het algemeen en zijn leermeesterschap in het bijzonder – voor onszelf. Hij vormt de spiegel waarin wij worden uitgenodigd te kijken. Waar staan we ten opzichte van ons denken over God en wereld? Waar staan we met betrekking tot ons leermeesterschap? Ik stel die vraag aan jullie als (oud)studenten of lezers. Ik vind dat ik deze vraag nu ook aan mezelf moet stellen. Dat wil ik bij dezen doen.

---

[85] Zie voor een verwoording en fundering van mijn visie op onderwijs: Ewald Mackay, *Meesterschap in spiegelbeeld. Beschouwingen over persoonlijke vorming in het cultuuronderwijs*, Gouda, 2007.

Mijn eigen ontdekking van Lewis gaat terug naar de middelbare schooltijd. Op de *Guido de Brès* in Rotterdam hoorde ik voor het eerst van C.S. Lewis. Enkele min of meer evangelische klasgenoten lazen hem – vooral zijn boek *Brieven uit de hel* – maar ik las hem niet zelf omdat ik hem associeerde met deze evangelische wereld en die sprak mij niet aan.
Pas jaren later ben ik hem zelf gaan lezen, veelal eerst in de vertalingen van zijn werk door Arend Smilde, later ook in de oorspronkelijke taal. Ik ontdekte dat Lewis als een moderne Augustinus het geloof heeft gezocht en uiteindelijk gevonden in zijn Cassiciacum, mede dankzij Tolkien en andere 'wegwijzers'. Ik ontdekte Lewis als klassiek christelijk denker met een open oog voor de (post)moderniteit. Bovendien boeide hij mij als persoon: een diep vroom mens die tegelijk kon genieten van het leven en van de vrienden en studenten in Oxford. In gedachten zag ik hem door Oxford wandelen of met zijn vrienden een pint drinken in *The Eagle and Child*!

Na mijn studie besloot ik om een proefschrift te gaan schrijven, waarin ik wilde verdedigen dat geloof en wetenschap met elkaar te verbinden zijn en niet uitsluiten. In deze zoektocht is Lewis mij tot hulp geweest omdat hij zowel een overtuigd en scherpzinnig atheïst als een bevlogen en intelligent verdediger van het geloof is geweest. Hij hielp mij om vast te houden aan mijn ideaal en om niet te verdwalen in het moeras[86]. Waar het in mijn proefschrift vooral de meer wetenschappelijke vragen betrof, was ik meer in het persoonlijke vlak al jaren aan het nadenken over de vraag naar het lijden, een vraag die voor zowel atheïst als gelovige één van de moeilijkste vragen is die we als mens stellen. Lewis werd in deze meer persoonlijke zoektocht een spiegel voor het denken over het lijden[87]. In dit licht ging ik op zoek naar de film *Shadowlands*, die immers gaat over de relatie tussen Jack Lewis en Joy Davidman en in het bijzonder over de ziekte en het het lijden van Joy. Hoewel de film zeker niet altijd een juist beeld geeft, was ik er zeer van onder de indruk en sindsdien is de acteur Anthony Hopkins voor mij altijd een beetje Lewis gebleven.
Lewis sprak en spreekt mij aan in zijn zoektocht naar God, in zijn wereld van de verbeelding – met name het beeld van de tuin en het beeld van de liefde – en misschien wel het meest in zijn diepe spreken over het lijden. Ik ken weinig boeken die eerlijker over het lijden spreken als *A Grief Observed* en tegelijk niet in wanhoop eindigen. Het raadsel van het lijden blijft een raadsel maar het heeft wel een plaats gekregen die het *for the time being* misschien dragelijk maakt om te verduren. Maar dat zal pas duidelijk worden in het ervaren van het lijden zelf.

Doordat ik als leraar op een middelbare school werkte, begon Lewis mij ook te boeien als leraar. Lewis was immers zelf docent geweest daar in dat prachtige, middeleeuwse Oxford, een plek die zeer tot mijn verbeelding spreekt. Toen ik op *Hogeschool De Driestar* in Gouda – deze kweektuin van onderwijzers! - ging werken, werd mijn belangstelling voor het leraarschap – niet alleen naar zijn inhoudelijke maar steeds meer ook naar zijn pedagogische kant – steeds sterker. Lewis werd ook in dat onderwijskundige licht – naast tal van andere grote pedagogen en leermeesters – voor mij een spiegel. Al deze spiegels bij elkaar werden voor mij steeds pregnanter en helderder het oerbeeld of archetype van de goede leraar en het goede onderwijs: onderwijs moet kleinschalig, persoonlijk en niet in het minst ook tot de verbeelding sprekend, zo je wilt romantisch of poëtisch zijn en het moet over de wezenlijke levensvragen gaan. In Gouda had ik het grote geluk dat, op het moment dat ik hier mijn eerste schreden zette, een nieuwe opleiding werd vormgegevent. Ik mocht meewerken aan het programma van onze leerlijn persoonlijke vorming, leerlijn 1[88]. Toen we uiteindelijk bij het curriculum voor pabo-4 waren aangekomen, zal het duidelijk zijn dat ik niet lang hoefde nadenken waar dat over moest gaan en aldus is Lewis ons programma binnengesmokkeld! Hopelijk is het meer dan alleen een persoonlijke belangstelling maar een zinvolle spiegel voor jullie, aan het eind van je weg hier op onze school.

En dat brengt ons terug bij de vraag aan jullie. Ik nodig je namens heel onze school en de mensen die er werken uit om in de spiegel te kijken en jezelf de vraag naar jouw leermeesterschap te stellen! In de spiegel van Lewis kijken betekent niet dat je dat onkritisch

---

[86] Zie mijn dissertatie waarin ik verdedig dat geloof binnen de (geschied)wetenschap een rol mag spelen: *Geschiedenis bij de Bron. Een onderzoek naar de verhouding van christelijk geloof en historische werkelijkheid in geschiedwetenschap, wijsbegeerte en theologie*, Sliedrecht, 1997.
[87] Zie hievoor: 'Apologie van Zijn liefde. C.S. Lewis en de verdediging van het christelijk geloof', in: Ewald Mackay, *Gedenkstenen in de Jordaan. Opstellen over geschiedenis, traditie en cultuur*, Heerenveen, 2000, 148 – 152 (*Reformatorisch Dagblad*, 9 XI 1998).
[88] Zie hiervoor naast Ewald Mackay, *Meesterschap in spiegelbeeld. Beschouwingen over persoonlijke vorming in het cultuuronderwijs*, Gouda, 2007 tevens: Ewald Mackay (red.), *In de spiegel van de tijd. Handboek bij de leerlijn persoonlijke vorming*, Gouda, 2010.

moet doen. Je hoeft het helemaal niet niet of niet helemaal met hem eens te zijn om toch in deze spiegel te kijken. Hoe kijk jij aan tegen het lijden? Hoe lees jij de woorden over het paradijs in Genesis? Hoe zie jij onderwijs: ben je zelf een leermeester en wie zijn jouw bronnen?

6. Conclusie

We zijn aan het eind gekomen van onze derde rondwandeling door de tuin van Lewis. We hebben gezien hoe hij een gestreng, liefdevol, persoonlijk, bevlogen en inspirerend leermeester is voor zijn studenten in Oxford en Cambridge en hoe zijn oud-leerlingen met liefde spreken over hun leermeester.

Eerder zagen we reeds hoe hij ook een 'papieren' leermeester is voor zijn lezers, die vaak ook brieven aan hem schrijven, die hij zoveel hij kan ook beantwoordt. In zekere zin zijn wij zelf ook gevormd door dit 'papieren' leermeesterschap van Lewis!

We hebben een aantal facetten van de inhoud van zijn leermeesterschap voor het voetlicht gebracht. Aan de hand van de allegorese in het algemeen en die van Guillaume de Lorris en Dante in het bijzonder hebben we stilgestaan bij de middeleeuwse symboliek van de tuin en de hoofse liefde: de besloten tuin als beeld van het nieuwe paradijs en ook van Maria als de moeder Gods.

Lewis wil zijn studenten dit alles laten zien en hen inwijden in dit geheim van de werkelijkheid. De werkelijkheid is meer dan wat je ziet. Zij is een geheim en zij heeft onder de oppervlakte van de realiteit een diepere laag van de symboliek, die heen wijst naar God. Lewis' spreken over de literaire tuin en de hoofse liefde is in indirecte zin een spreken over de transcendente tuin en de liefde Gods. Hoewel hij als docent de nodige distantie moet betrachten wanneer hij voor een algemeen publiek les geeft, is voor ieder die hem kent duidelijk dat hier ook de persoon van Lewis mee spreekt.

We hebben tenslotte in de spiegel van Lewis gekeken en onszelf de vraag gesteld wat de kern is van goed onderwijs? Wellicht dat Lewis ons hierin kan helpen als een spiegelgestalte daarvan! We wandelen de tuin van Lewis uit om naar de Slotconclusie van dit boekje te gaan. We doen dit, evenals bij onze vorige twee wandelingen, met een gedicht over het archetypische verlangen dat in de tuin of in het landschap belichaamd wordt. Het gedicht is van Jacqueline van der Waals:

> *'Julinacht*
>
> *Ik stond bij 't open venster en ik zag*
> *De maneschijf, die aan den hemel stond*
> *Zo stil en glanzend, dat het mijn verstand*
> *Te boven ging. Ik zag op blauwen grond*
> *De wolkjes in het maanlicht henen glijden.*
> *Ik zag de witte nevels op de weiden,*
> *En op de vijvers voor het huis: ik zag*
> *Den vrede glanzen van dat verre land,*
> *Waar maanlicht één is met gevoel en klank.*
>
> *Indien de zoete blijheid van dat blanke*
> *Mysterielicht tot vrede werd in mij*
> *En niet tot onrust, hoe zou ik verklanken*
> *Dien Julinacht in liederen zo blij.*
> *Dat ieder, naar mij luisterend, zou trillen*
> *Van onrust, bevende van droefenis*
> *En onbegrepen heimwee naar het stille,*
> *Vredige land waar geen verlangen is*[89].

[89] Jacqueline van der Waals, *Gebroken kleuren*, Nijkerk, z.j., 24.

Slotconclusie

We zijn aan het eind van onze wandelingen door de tuin van Lewis gekomen.

Op onze eerste wandeling hebben we gezien hoe Lewis in zijn jeugd het verlangen van de verbeelding kent en naar het voorwerp van dat verlangen zoekt: de tuin achter de horizon. Dwars door een moeilijke tijd op diverse kostscholen, een veelbelovende periode in Oxford en de schokervaring van de Eerste Wereldoorlog heen blijft hij zoeken naar deze tuin. Na de oorlog wordt hij docent en vindt uiteindelijk in de periode tussen 1929 en 1931 het object van zijn verlangen, dat niet de tuin maar de Tuinman – Christus – blijkt te zijn. Lewis vindt zijn Vreugde in God.

Sindsdien is hij een leermeester over de Tuinman en de tuin. Hij schrijft zijn boeken voor een steeds groeiend lezerspubliek en wordt voor velen een leermeester op afstand. Door brieven over en weer wordt deze afstand verkleind en kan Lewis in de persoonlijke sfeer van betekenis zijn voor zijn lezers.
In zijn boeken speelt de verbeelding een grote rol. Vaak gebruikt hij hierin beelden of beeldspraak, vaak ook gebruikt hij meer discursieve taal, maar ook dan duiken verrassend vaak beelden op. Eén van de meest typerende beelden – zowel in Lewis' studies als in zijn fictieve werk - is dat van de tuin in al zijn gedaanten: een paradijs, een besloten kloostertuin, een idyllisch landschap in het land achter de kleerkast of op een eiland in zee met wuivende bomen op dat eiland. Dit oerbeeld van het verlangen betekent voor Lewis dat er kennelijk een wereld achter de einder van de tijd is, waarin het tekort dat we aan deze zijde ervaren, niet of niet meer is.
De spits van Lewis' denken over de tuin is zijn denken over het lijden. Hoe is het lijden in de paradijstuin gekomen en wat is de betekenis ervan voor ons die in het *Waste Land* van de verwilderde tuin leven? Hoe kun je dit lijden en deze pijn rijmen met God? Lewis probeert een omvattend beeld te schetsen van deze problematiek. De kern ervan is dat de schepping het motief draag van de liefde van de Schepper: liefde veronderstelt de mogelijkheid van het ja maar ook van het nee als antwoord op die liefde Gods. Feitelijk klinkt bij engelen en mensen het nee en daarmee roepen zowel de gevallen engelen als de gevallen mensen het kwade over zichzelf en de schepping af. Tegelijk zoekt God het herstel van de schepping en gaat Christus in de tuin binnen tot op het hout van het kruis. Christus' opstanding - in de tuin van Nicodemus - vormt het begin van de herschepping: het Koninkrijk Gods, waarin geen pijn en moeite en dood en verdriet meer zijn zal.

Naast schrijver is Lewis ook leraar. Hij weet zijn studenten met zijn enorme kennis en talent te boeien. Het gaat hem hierbij om een werkelijke vorming van de geest van zijn studenten. Hij wijdt hen in de wereld van de verbeelding in, een wereld die niet zomaar fantasie is maar die zeer reëel het spanningsveld tussen de aarde en de hemel, tussen deze en gene zijde belichaamt.
Hij probeert de studenten in grote lijnen een beeld voor te houden van de bewegingen van de tijd en de omslagen in het denken van de mens. Met name de middeleeuwse allegorese vormt hierbij een rijke spiegel voor de hedendaagse student. Waar in de moderne cultuur vele metaforen immanent of aards zijn, is in de middeleeuwse allegorische beeldspraak het beeld altijd een verbinding van het aardse of immanente met het hemelse of transcendente: bij uitstek geldt dit van het beeld van de liefde in de hof ofwel de hoofse liefde.

In het onderwijs moet de verbeelding in dit licht ook een grote plaats krijgen. De menselijke geest is wezenlijk een geest met verbeeldingskracht. In beelden drukt de geest zich uit over de wezenlijke dingen van dit leven. Daarom gaat het in het onderwijs niet om materieel nut of kenniseconomie maar om de geest die de materiële wereld bezielt.
Het onderwijs is zelf een tuin en de leraar zoekt daarin de bronnen zodat hij rijk kan bloeien en groeien en voorts ook weer veel kan schenken aan zijn leerlingen of studenten. Leraar en student staan in een grote, transcendente en verbeeldende traditie van onderwijs.

Hopelijk vormt Lewis voor jullie als de nieuwe generatie onderwijzers of leraren een spiegel. Uiteindelijk staat of valt daarbij ook het onderwijs aan onze 'kweekschool' – zoals we vroeger heetten! Alleen wanneer je werkelijk verwerkt wat je geleerd hebt en het laat verwortelen in je ziel, zul je zelf ook gevoed worden als onderwijzer én kun je zelf je leerlingen op hun beurt weer voeden. Kijk daarom in de spiegel van het bronwater van Lewis' tuin om voorts je weg te zoeken en te vinden!

Wees een goede onderwijzer in de kweektuin van je school, waar de kinderen groeien en bloeien: laat dat je *erecode* zijn, in de geest waarvan de dichteres en lerares[90] Ida Gerhardt daarover spreekt in haar gedicht 'Code d'honneur':

'Bezie de kinderen niet te klein:
Zij moeten veel verdragen –
eenzaamheid, angsten, groeiens pijn
en, onverhoeds, de slagen.

Bezie de kinderen niet te klein:
Hun eerlijkheid blijft vragen,
of gij niet haast uzelf durft zijn.
dán kunt ge 't met hen wagen.

Laat uw comedie op de gang
- zij weten 't immers tòch al lang! -
Ken in uzelf het kwade.

Heb eerbied voor wat leeft en groeit,
Zorg dat ge het niet smet of knoeit.-
Dan schenk' u God genade[91].

Hier op school is je reis nu ten einde. Dat vervult ons als leraren en jullie als studenten wellicht met een gevoel van weemoed. De tijd is hier voorbij gegaan. Je gaat je weg, de toekomst in. We weten niet wat we allemaal nog zulllen meemaken. Wij wensen je een goede reis, dwars door de verwilderde tuin van dit leven heen naar de eeuwige tuin van God!

---

[90] Zie over Ida Gerhardt als lerares: Ewald Mackay, 'Een phoenix die uit de as herrijst? Ida Gerhardt over leraarschap en onderwijs', zie mijn website 'Denkplaats de ijsvogel' op www.ewaldmackay.nl, onder het kopje Publicaties, nr. 83.
[91] Ida G.M. Gerhadrt, 'Code d'honneur', in: *Vroege Verzen*, Amsterdam, 1984, 130.